

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ: Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων
Οικονομικών

ΤΜΗΜΑ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: Εφαρμοσμένη

Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: Ευρωπαϊκές Πολιτικές, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη
του Χώρου

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΩΝ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Διπλωματική Εργασία

Ελένη Ρουσάκη

Αθήνα, 2017

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ: Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων
Οικονομικών

ΤΜΗΜΑ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: Εφαρμοσμένη
Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: Ευρωπαϊκές Πολιτικές, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη
του Χώρου

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος (Επιβλέπων)

Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Θωμάς Μαλούτας

Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Γιώργος Μαυρομάτης

Λέκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Η Ελένη Ρουσάκη

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- 1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.
- 2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους ενίσχυσαν την προσπάθειά μου, ιδιαίτερα τον κύριο Παπαδόπουλο για την καθοδήγησή του σε όλα τα στάδια της πτυχιακής μου μελέτης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ABSTRACT	8
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ, ΣΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο – ΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΑΤΣΙΣΜΟ, ΞΕΝΟΦΟΒΙΑ ΚΑΙ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.....	14
1.1. Ορισμοί για τον ρατσισμό.....	15
1.2. Ο ρατσισμός στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία.....	19
1.3. Μορφές κοινωνικής διάκρισης	25
1.4. Ο Ρατσισμός σήμερα (έννοια και περιεχόμενο).....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο – ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	41
2.1. Η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα.....	42
2.1.1. Το προφίλ των μεταναστών στην Ελλάδα – Στατιστικά στοιχεία.....	43
2.2. Πως εξελίχθηκε το θεσμικό πλαίσιο που αφορά την μετανάστευση στην Ελλάδα	51
2.2.1. Η πρώτη περίοδος, μέχρι τα τέλη του '80.....	51
2.2.2. Η δεύτερη περίοδος που καθορίζεται από το νόμο 1975/91	53
2.2.3. Η Τρίτη περίοδος, η οποία συνδέεται με τη διαδικασία της νομιμοποίησης και ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1997	57
2.2.4. Τι ισχύει από το 2005 και μετά, στην Ελλάδα, για τους μετανάστες.....	61
2.2.5. Αιτούντες άσυλο.....	67
2.2.6. Οι ρυθμίσεις για τους πρόσφυγες.....	69
2.2.7. Τι ισχύει για τους παλιννοστούντες	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο – ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΕ ΕΥΡΩΠΗ-ΕΛΛΑΔΑ.....	72
3.1 Μετανάστευση στην Ευρώπη, ρατσισμός και διακρίσεις.....	73

3.2. Ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ελλάδα	82
3.3. Η υφιστάμενη κατάσταση μέσα από έρευνες.....	89
3.4. Η ευθύνη του κράτους	92
3.5. Οργανώσεις και Κόμματα της Άκρας Δεξιάς.....	94
3.6. Αντιμετώπιση του ρατσισμού.....	95
3.6.1. Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά του ρατσισμού και των διακρίσεων...	95
3.6.2. Στρατηγική κατά του ρατσισμού στην Ελλάδα, νομοθετικό πλαίσιο.....	98
3.6.3. Ο αντιρατσιστικός νόμος.....	100
3.6.4. Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας σήμερα στην Ελλάδα.....	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο – ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΩΝ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	105
4.1. Συγκεντρωτική ανάλυση αποτελεσμάτων των εκθέσεων του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας στην Ελλάδα από το 2012 έως το 2015	108
4.1.1. Αριθμός περιστατικών και λόγος στοχοποίησης.....	108
4.1.2. Η Γεωγραφική διασπορά των περιστατικών ρατσιστικής βίας ανά έτος.....	116
4.1.3. Χαρακτηριστικά των επιθέσεων με ρατσιστικό κίνητρο.....	122
4.1.4. Θύτες ρατσιστικών επεισοδίων	123
4.1.5. Θύματα ρατσισμού	127
4.1.6. Επιθέσεις κατά προσφύγων στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης.....	131
4.1.7. Επίσημες καταγγελίες από τα θύματα ρατσιστικής βίας στις αρχές.....	134
4.1.8. Στατιστικά στοιχεία από τα Τμήματα και Γραφεία αντιμετώπισης ρατσιστικής βίας της Ελληνικής Αστυνομίας για το 2014 και 2015.....	137
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	139
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	145

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ενδεικτικό της εκδήλωσης ξενοφοβικών αισθημάτων τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, αποτελεί η ραγδαία άνοδος ακροδεξιών κομμάτων. Η Ευρώπη αντιδρά στις αλλαγές που προκαλούν τα μεταναστευτικά ρεύματα με διάφορους τρόπους, από την πλήρη αποδοχή έως και τη ρατσιστική βία.

Στην έρευνά αυτή η προσοχή μας στρέφεται στους μετανάστες, οι οποίοι αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που κατά κύριο λόγο δέχεται ρατσιστικές επιθέσεις. Εκδηλώσεις ρατσιστικών συμπεριφορών εντοπίζονται στην Ελλάδα, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, που μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών, αλλά τότε το φαινόμενο αντιμετωπιζόταν ως κάτι πρόσκαιρο και μεμονωμένο. Σημαντικός λόγος της εμφάνισης αυτού του φαινομένου αποτελεί η ελληνική μεταναστευτική πολιτική την οποία κυρίως χαρακτηρίζει η απουσία μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η λειτουργία της κυρίως σε επίπεδο αστυνόμευσης.

Η ρατσιστική βία μπορεί να λάβει διάφορες μορφές από τη λεκτική κακοποίηση έως και το φόνο. Για να γνωρίσουμε την πραγματική έκτασή της και να αναπτύξουμε στρατηγικές καταπολέμησης, η συλλογή δεδομένων έχει πρωταρχική σημασία. Για αυτό το λόγο η έρευνά μας στηρίχτηκε στο μόνο επίσημο φορέα, το Δίκτυο Καταγραφής Επεισοδίων Ρατσιστικής Βίας που ερευνά τι συμβαίνει στην Ελλάδα. Έτσι προσπαθήσαμε να αποδώσουμε την εικόνα που παρουσιάζει η χώρα μας όσον αφορά το ρατσισμό μέσω των διαθέσιμων καταγραφών.

Μετά την απόδειξη της ύπαρξης του σοβαρού προβλήματος της ανησυχητικής ανόδου και διάχυσης ρατσιστικών φαινομένων στη χώρα, οι παράγοντες της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα αποζήτησαν την αντιμετώπισή του με νομοθετικά μέτρα, ωστόσο η πολύ πρόσφατη εφαρμογή τους δεν μπορεί να μας δώσει ασφαλή συμπεράσματα για την αποτελεσματικότητά τους.

Λέξεις κλειδιά: Ρατσισμός, επεισόδια, μετανάστες, βία, ξενοφοβία

ABSTRACT

Indicative of the event of xenophobic sentiments both in Greece and in the rest of Europe, is the rapid rise of extreme right wing parties. Europe reacts to changes caused by migration in various ways, from full acceptance to and racist violence.

In this research, our attention turns to immigrants who are the population group that primarily accepts racist attacks. Events of racist attitudes detected in Greece since the early 90s, when turned into a country of immigration, but then the phenomenon seen as something temporary and isolated. An important reason for the occurrence of this phenomenon is the Greek immigration policy which mainly characterized by the absence of measures to ensure human rights and its operation mainly in policing level.

Racist violence may take various forms from verbal abuse up to the murder. To ascertain the actual extent and develop strategies to combat the racism, data collection is essential. For this reason our research was based on the only official body, the Racist Violence Recording Network, which investigates what is happening in Greece. So we tried to attribute the picture of our country regarding racism through the available recordings.

After proving the existence of the serious problem of the alarming increase and diffusion of racist phenomena in the country, the political life in Greece desire, deal with legislative measures, but their very recent application can not give us reliable conclusions about their effectiveness .

Keywords: Racism, episodes, immigrants, violence, xenophobia

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστά αλλοδαπού πληθυσμού στο σύνολο του πληθυσμού της Ελλάδας για το 2009 έως το 2015.....	Σελ 43
ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Ποσοστό ξένων υπηκόων στην Ελλάδα ως επί % του συνολικού πληθυσμού από το 1951 έως το 2011.....	Σελ. 44
ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Αύξηση του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας ανά δεκαετία από το 1951 έως το 2011	Σελ. 44
ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Κατανομή αλλοδαπού πληθυσμού ανά περιφέρεια στην Ελλάδα.....	Σελ. 48
ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Εγκατασταθέντες από το εξωτερικό κατά την τελευταία πενταετία πριν την απογραφή, κατά τόπο διαμονής κατά την Απογραφή 2011 και λόγο εγκατάστασης στην Ελλάδα	Σελ. 50

ΣΧΗΜΑΤΑ

ΣΧΗΜΑ 1. Κορυφαίες χώρες προέλευσης του ξένου πληθυσμού που ζει στην Ελλάδα, Απογραφή 2011.....	Σελ 45
ΣΧΗΜΑ 2. Απασχόληση αλλοδαπών, Απογραφή 2011 – ποσοστά.....	Σελ. 46
ΣΧΗΜΑΤΑ 3 (α-δ). Κατανομή α) και β) συνόλου πληθυσμού της Ελλάδας ανά ομάδες ηλικιών και φύλο, και γ) και δ) μεταναστών ανά ομάδες ηλικιών και φύλο.....	Σελ. 47
ΣΧΗΜΑ 4. Ποσοστά αλλοδαπών (που κατοικούν στην Ελλάδα) ανά επίπεδο εκπαίδευσης.....	Σελ. 49
ΣΧΗΜΑ 5. Ποσοστό ανθρώπων που απάντησαν στο κατά πόσο οι μετανάστες κάνουν χειρότερο ή καλύτερο μέρος την πατρίδα τους	Σελ. 76
ΣΧΗΜΑ 6. Αριθμός επεισοδίων ρατσιστικής βίας και ορισμός των θυμάτων από τις ίδιες επιθέσεις για τα έτη 2012-2015.....	Σελ. 108
ΣΧΗΜΑΤΑ 7 (α-δ). Επεισόδια ρατσιστικής βίας ανά λόγο στοχοποίησης των θυμάτων για τα έτη 2012-2015.....	Σελ. 112
ΣΧΗΜΑ 8. Χαρακτηριστικά επιθέσεων με ρατσιστικό κίνητρο ανά έτος...	Σελ. 122

ΣΧΗΜΑ 9. Κατάταξη αριθμού θυμάτων ρατσιστικών επεισοδίων ανά έτος και φύλο.....	Σελ. 127
ΣΧΗΜΑ 10. Χώρες καταγωγής των θυμάτων ρατσιστικής βίας από το 2012 έως το 2015.....	Σελ. 128
ΣΧΗΜΑΤΑ 11 (α-δ). Νομικό καθεστώς αλλοδαπών θυμάτων ρατσιστικής βίας για τα έτη 2012, 2013,2014 και 2015 αντίστοιχα.....	Σελ. 129-130
ΣΧΗΜΑΤΑ 12 (α-δ). Ποσοστό θυμάτων ρατσιστικής βίας που έχουν κάνει επίσημη καταγγελία στις αρχές για τα έτη 2012-2015 αντίστοιχα	Σελ. 136

ΧΑΡΤΕΣ

ΧΑΡΤΗΣ 1. Χωρική κατανομή των αλλοδαπών, απογραφή 2011.....	Σελ 48
ΧΑΡΤΗΣ 2. Η άνοδος των εθνικιστικών κομμάτων στην Ευρώπη.....	Σελ. 81
ΧΑΡΤΗΣ 3. Χωρική κατανομή ατόμων με ξένη υπηκοότητα (απογραφή 2011) και Γεωγραφική διασπορά περιστατικών ρατσιστικής βίας για το 2012 στην Ελλάδα.....	Σελ. 117
ΧΑΡΤΗΣ 4. Γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2013.....	Σελ 118
ΧΑΡΤΗΣ 5. Γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2014.....	Σελ 119
ΧΑΡΤΗΣ 6. Γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2015.....	Σελ 121

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αναβίωση σήμερα του ρατσισμού και των προπαγανδιστών του σε μια κρίσιμη φάση για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι μία σαφής ένδειξη ότι ακόμα και στις δημοκρατικές κοινωνίες της Ευρώπης δεν έχουν εξαλειφθεί οι αιτίες που τον δημιουργούν και τον αναπαράγουν. Αποδεικνύεται ότι συμβαίνει το αντίθετο. Η άνοδος ακροδεξιών κομμάτων και κινημάτων διαφόρων εκφάνσεων, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε πολλές άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία καταγράφηκε μετά τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το Μάιο του 2014, αποτέλεσε αφορμή της δημιουργίας της παρούσας έρευνας.

Η Ελληνική Δημοκρατία δεν χαρακτηρίζεται από υψηλές επιδόσεις στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αυτό άλλωστε πιστοποιείται από το πλήθος των καταδικών της χώρας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αλλά και τον κατάλογο των καταδικαστικών αποφάσεων που οι αρχές της εξακολουθούν να μην εφαρμόζουν. Ωστόσο, παρά τα προβλήματα αυτά, δύσκολα θα μπορούσε μέχρι προσφάτως να φανταστεί κανείς την Ελλάδα ως μια χώρα της οποίας η κοινωνική ζωή διαπνέεται από ισχυρές τάσεις μισαλλοδοξίας και ρατσισμού. Γι' αυτό και μέχρι πριν από ελάχιστα χρόνια ακόμη, οι ελληνικές κυβερνήσεις ήταν σε θέση να απορρίπτουν μετά βδελυγμίας το ενδεχόμενο να υπάρχει πρόβλημα ρατσισμού στη χώρα, επικαλούμενες το τετριμμένο επιχείρημα των «μεμονωμένων περιπτώσεων». Από τη δολοφονία του αντιφασίστα μουσικού Παύλου Φύσσα τον Σεπτέμβριο του 2013, και πλήθος άλλων γεγονότων από τότε, αυτή η εικόνα άλλαξε άρδην.

Ωστόσο ακόμα και μετά το «ξέσπασμα» του επίσημου μηχανισμού ποινικής καταστολής σε βάρος οργανωμένων ρατσιστικών ομάδων, που είχε αρχικά το ανακουφιστικό αποτέλεσμα να μειωθούν δραστικά τα οργανωμένα επεισόδια ρατσιστικής πρόκλησης και ιδίως ρατσιστικής βίας σε μέλη ευάλωτων ομάδων, ιδίως αλλοδαπών, αυτά δεν έγινε εφικτό να εκλείψουν πλήρως. Αντίθετα, επανεμφανίστηκαν με πιο μεγάλη ένταση λόγω άλλων συγκυριών όπως η προσφυγική κρίση.

Η παρούσα πτυχιακή μελέτη εξετάζει την διάχυση του ρατσισμού και της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και διακρίνεται σε τέσσερα κεφάλαια:

Α Στο πρώτο προσπαθούμε να ορίσουμε το φαινόμενο του ρατσισμού και να το εξετάσουμε μέσα από την ύπαρξή του η μη στην Ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Στόχος μας είναι να δούμε τι ακριβώς σημαίνει τελικά ρατσισμός, αν μπορεί να του δοθεί ένας ορισμός και πως δημιουργήθηκε, τις ρίζες του και σε τι διακρίνεται.

Α Στο δεύτερο επικεντρωνόμαστε στην παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα, καθώς εκείνοι αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που κατά κύριο λόγο δέχεται ρατσιστικές επιθέσεις. Ενώ σε δεύτερο επίπεδο γίνεται προσπάθεια καταγραφής της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Καταγράφονται στοιχεία από πριν την εποχή της μετατροπής της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών μέχρι το σημερινό και ισχύον πολιτικό σύστημα για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες και τέλος εξετάζεται αν αυτή η πολιτική, που έχει ακολουθηθεί, έχει συμβάλει με τον τρόπο της στις ρατσιστικές επιθέσεις κατά των μεταναστών.

Α Στο τρίτο εξετάζουμε την στάση των ευρωπαίων απέναντι στους μετανάστες, το φαινόμενο του ρατσισμού στην Ευρώπη και την Ελλάδα ως προς τους αλλοδαπούς και τον τρόπο αντιμετώπισης του. Βλέπουμε πως μετά την απόδειξη της ύπαρξης του σοβαρού προβλήματος της ανησυχητικής ανόδου και διάχυσης ρατσιστικών φαινομένων στη χώρα, οι παράγοντες της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα αποζήτησαν την άμεση αντιμετώπισή του με νομοθετικά μέτρα τα οποία εξετάζουμε στο κεφάλαιο αυτό.

Α Τέλος το τέταρτο μέρος αποτελείται από το κομμάτι της έρευνας, για την οποία αντλήσαμε στοιχεία από όλες τις εκθέσεις που έχει δημοσιοποιήσει το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας. Χρησιμοποιώντας λοιπόν το περιεχόμενο των ετήσιων εκθέσεων που έχει δημοσιεύσει το Δίκτυο από το 2012 έως και το 2015 επιχειρούμε στο κεφάλαιο αυτό να αποτυπώσουμε την εικόνα που παρουσιάζει η χώρα μας όσον αφορά τις εκδηλώσεις ρατσιστικών συμπεριφορών, κυρίως ως προς τους μετανάστες, τα τελευταία χρόνια. Λόγω έλλειψης άλλης επίσημης πηγής άντλησης πληροφοριών σχετικές με την καταγραφή περιστατικών ρατσιστικής βίας η έρευνά μας στηρίχτηκε στο Δίκτυο το οποίο δημοσιεύει εκθέσεις που αφορούν περιστατικά από το 2012.

Με την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να εξετάσουμε τους λόγους για τους οποίους έφτασε σε αυτό το σημείο η εκδήλωση του ρατσισμού στην Ελλάδα, αν η νομοθεσία

που εφαρμόστηκε ήταν ικανή να προστατέψει τα δικαιώματα των αδυνάτων ή τελικά συνέβαλε στην όξυνση της εκδήλωσης ρατσιστικών επιθέσεων, εάν αλλάξει ο ρατσισμός με την πάροδο του χρόνου και των ιστορικών μεταβολών και με ποιο τρόπο, εννοώντας κατά ποίων ομάδων πληθυσμού κυρίως στοχεύει ανά περίπτωση, από ποιούς πηγάζει, σε τι βαθμό εκδηλώνεται κ.ο.κ. και τέλος αν είναι φαινόμενο το οποίο εκδηλώνεται σε περιόδους κρίσης ή είναι μια πτυχή της εδραιωμένης κοινωνικής ζωής που απλώς ξεσκεπάζεται σε δύσκολες συγκυρίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΑΤΣΙΣΜΟ, ΞΕΝΟΦΟΒΙΑ ΚΑΙ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό αναζητάμε τις ρίζες του ρατσισμού και προσπαθούμε να αναλύσουμε την πολύπλοκη αυτή έννοια. Μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση και ποικίλα επιχειρήματα, διατυπωμένα από διάσημους ευρωπαίους φιλοσόφους που θα δούμε μέσα στην ανάλυσή μας, προκαλούν την απορία μήπως υπάρχει ένα είδος ρατσισμού που συνυφάνεται με την ευρωπαϊκή φιλοσοφία.

Μέσα στο κείμενο παρατηρούμε πως ο ρατσισμός ως κοινωνική συμπεριφορά και πρακτική διαφέρει από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις μεταλλαγές της ιστορικής συγκυρίας και τους εκάστοτε σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει. Με την έννοια αυτή δεν υπάρχει ένας αμετάλλακτος αλλά πολλοί, διαφορετικοί μεταξύ τους, ρατσισμοί, οι οποίοι και συνδέονται κάθε φορά – με έναν ιστορικά ιδιαίτερο και ιδιόμορφο τρόπο – με τις κοινωνίες μέσα στις οποίες εμφανίζονται. Αναλύοντας το κοινωνικό φαινόμενο του ρατσισμού θα πρέπει κανείς να αποφεύγει τόσο έναν υπερβολικά στενό όσο και έναν υπερβολικά ευρύ ορισμό του ρατσισμού. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει κίνδυνος να μείνουν εκτός παρατήρησης επιμέρους εκφάνσεις του ρατσιστικού φαινομένου, ενώ στη δεύτερη υπάρχει ο κίνδυνος να αποδυναμωθεί το ίδιο το φαινόμενο που πρόκειται να αναλυθεί.

Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε πως για διάκριση (και για ρατσισμό) μιλάμε όταν διαφοροποιείται η συμπεριφορά απέναντι σε κάποιον, επειδή ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία, τη στιγμή που οι κανόνες του παιχνιδιού της ίσης μεταχείρισης επιβάλλουν θεωρητικά να έχει δικαίωμα σε μια μεταχείριση παρόμοια με αυτή που θα επιφύλασσε το υποκείμενο – ο φορέας της διάκρισης – σε οποιοδήποτε άλλο άτομο που δεν ανήκει στην ομάδα του θύματος της διάκρισης, δηλαδή τη μεταχείριση που θα επιφύλασσε και στα μέλη της κοινωνικής κατηγορίας στην οποία το ίδιο το υποκείμενο ανήκει.

Όσον αφορά τις σύγχρονες εκφράσεις του ρατσισμού σε ολόκληρη την Ευρώπη, αποδίδονται στη λειτουργία συγκεκριμένων χωροκοινωνικών αλλαγών που διαδραματίζονται στις πόλεις, προσδίδοντας έτσι στην γεωγραφία μια ιδιαίτερη

βαρύτητα. Αυτές περιλαμβάνουν τον τεμαχισμό των διαφόρων αστικών τοπίων με βάση το «μείγμα» κοινωνικής τάξης και εθνότητας/ φυλής, την αναγκαστική μίξη ντόπιου και αλλοδαπού πληθυσμού σε υποβαθμισμένες αστικές γειτονιές και άλλα που θα δούμε στην συνέχεια του κειμένου.

1.1. Ορισμοί για τον ρατσισμό

Ο όρος ρατσισμός πρωτοεμφανίστηκε μόλις στο μεσοπόλεμο και είχε, όπως και η λέξη «ρατσιστής» αργότερα, το χαρακτήρα πολεμικής με στόχο το δόγμα της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων¹.

Κι ενώ ο όρος «ρατσισμός» είναι από ιστοριογλωσσική άποψη σχετικά πρόσφατος, ο ρατσισμός με την έννοια της κοινωνικής διάκρισης αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο, δεδομένου ότι μορφές «πρωτογενούς» ή οιονεί ρατσισμού², όπως τις αποκαλεί ο Immanuel Geiss, συναντούμε σε όλες ανεξαιρέτως τις ιστορικές κοινωνίες (Παπαδημητρίου, 2000)³.

Ο ορισμός που έδωσαν στο «ρατσισμό» οι διεθνείς οργανισμοί και κυρίως ο ΟΗΕ και η ΟΥΝΕΣΚΟ ήταν προϊόν σχετικής συναινέσεως. Σε τέσσερις διαφορετικές περιπτώσεις, η ΟΥΝΕΣΚΟ κάλεσε τους ειδικούς να αναλύσουν τις έννοιες της φυλής και της φυλετικής προκαταλήψεως. Οι εμπειρογνώμονες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι: «Ούτε στο πεδίο των κληρονομικών καταβολών σχετικά με την ευφυΐα εν γένει και την ικανότητα πολιτισμικής ανάπτυξεως, ούτε στο πεδίο των φυσικών χαρακτηριστικών δικαιολογείται η έννοια «κατώτερης» και «ανώτερης» φυλής».⁴

¹ Η λέξη «ρατσισμός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε γραπτό κείμενο στην ομώνυμη εργασία του Γερμανοεβραίου συγγραφέα Magnus Hirschfeld. Το βιβλίο του Hirschfeld γράφτηκε το 1933-1934 στα γερμανικά και κυκλοφόρησε σε αγγλική μετάφραση το 1938 στο Λονδίνο. Βλ. M.Hirschfeld, Racism, Collanez, London 1938.

² I. Geiss, ο.π., σ. 49. Μορφές οιονεί ρατσισμού υπήρξαν και στο Βυζάντιο, όπως για παράδειγμα η διαφορετική μεταχείριση των «εντίμων» και των «ευτελών» κατά την απονομή της δικαιοσύνης (για τα ίδια αδικήματα, οι «ευτελείς» τιμωρούνταν πολύ πιο αυστηρά από ό,τι οι «έντιμοι»).

³ Παπαδημητρίου, Ζήσης Δ., 2000, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός : εισαγωγή στο φυλετικό μίσος : ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

⁴ UNESCO, Four Statements on the Race Question, Παρίσι, UNESCO, 1969 - THIRD STATEMENT. Πρέπει επίσης να αναφερθεί η ακόλουθη παρατήρηση: «οι τεχνικές ταξινομήσεως αποτελούν συνιστώσα της επιστημονικής προσεγγίσεως. Είναι φυσικό, μπροστά στο τόσο πολύπλοκο σύνολο των δισεκατομμυρίων ανθρώπων που μας περιστοιχίζουν, να γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των ομάδων και υπαγωγής τους σε ξεχωριστές «φυλές». Διαπιστώνεται όμως ότι όταν θέλουμε να βασίσουμε την ταξινόμηση αυτή στη γενετική

Επομένως: «οι ρατσιστικές θεωρίες δεν μπορούν κατά κανένα τρόπο να ισχυριστούν ότι διαθέτουν οιαδήποτε επιστημονική θεμελίωση.» Σύμφωνα με την ΟΥΝΕΣΚΟ, ο ρατσισμός συνίσταται σε αντικοινωνικές πεποιθήσεις και πράξεις που βασίζονται στην πλάνη ότι υπάρχουν βιολογικοί λόγοι οι οποίοι δικαιολογούν τις διακρίσεις στις σχέσεις μεταξύ των φυλετικών ομάδων.⁵ Με το σκεπτικό αυτό, ο κοινωνικός στόχος του ρατσισμού είναι: να φροντίσει ώστε οι υπάρχουσες διαφορές να παραμένουν άθικτες προκειμένου να διατηρούνται εσαεί οι τρέχουσες σχέσεις μεταξύ των ομάδων.

Πάνω σ' αυτές τις βάσεις, η Γενική Διάσκεψη της ΟΥΝΕΣΚΟ, στις 27 Νοεμβρίου 1978, εξέδωσε τη διακήρυξη περί «Φυλής και Φυλετικής Προκαταλήψεως». Τα συστατικά στοιχεία του ρατσισμού, σύμφωνα με το άρθρο 2 της διακηρύξεως αυτής, περιγράφονται και κρίνονται ως ακολούθως: «Κάθε θεωρία που είτε ενέχει τον ισχυρισμό ότι φυλετικές ή εθνικές ομάδες είναι εγγενώς ανώτερες ή κατώτερες, αφήνοντας έτσι να εννοηθεί ότι ορισμένες θα είχαν δικαίωμα να εξουσιάζουν ή να παραμερίσουν κάποιες άλλες που θεωρούνται κατώτερες, είτε βασίζει αξιολογικές κρίσεις σε φυλετικές διαφορές, δεν έχει επιστημονική θεμελίωση και αντίκειται στις ηθικές και δεοντολογικές αρχές της ανθρωπότητας. Ο ρατσισμός εμπεριέχει ρατσιστικές ιδεολογίες, προκατειλημμένες στάσεις, μεροληπτική συμπεριφορά, διαρθρωτικές ρυθμίσεις και θεσμοποιημένες πρακτικές που οδηγούν σε φυλετική ανισότητα καθώς και την εσφαλμένη αντίληψη ότι οι διακρίσεις στις σχέσεις μεταξύ ομάδων είναι ηθικώς και επιστημονικώς δικαιολογημένες...»

Πρέπει τέλος να προσθέσουμε ότι το άρθρο 1 της Διεθνούς Συμβάσεως για την εξάλειψη πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων προσθέτει, για τους σκοπούς της Συμβάσεως, στις διακρίσεις λόγω φυλής και χρώματος αυτές που βασίζονται στην «καταγωγή» καθώς και στην «εθνική προέλευση».

κληρονομιά των ατόμων ή των πληθυσμών, καταλήγουμε μόνο σε μια θαμπή εικόνα, και σε ανακριβείς διαφοροποιήσεις (...). Ως εκ τούτου η απάντηση από πλευράς γενετικής είναι σαφής: η λέξη «φυλή» δεν έχει στην πράξη κανένα περιεχόμενο». JACQUART ALBERT - «A LA RECHERCHE D'UN CONTENU POUR LE MOT «RACE»: LA REPONSE DU GENETICIEN» - ÖLENDER M. (εκδ.), pour Leon Poliakov, Le Racisme, Mythes et Sciences, Βουξέλλες εκδόσεις COMPLEXE, 1981, σελ. 31-40. Περίληψη όλων των σφαλμάτων που έχουν γίνει στο όνομα της έρευνας για την «γενετική υπεροχή» απαντάται στο GOULD S. J. — The Mismeasure of Man — Νέα Υόρκη, NORTON, 1981.

⁵ UNESCO, FOURTH STATEMENT.

Οι εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν στην εξεταστική επιτροπή για την άνοδο του ρατσισμού και του φασισμού στην Ευρώπη το 1985 πρόβαλαν επίσης κι άλλες πολλές εκφάνσεις του φαινομένου. Η κ. Essed και η κ. Kniesmayer επέμειναν στη σημασία και στην έκταση του καθημερινού ρατσισμού, της ξενοφοβίας, των λιγότερο ή περισσότερο έκδηλων μεροληπτικών στάσεων. Ο καθηγητής Rose ανέλυσε λεπτομερώς τους ισχυρισμούς του «επιστημονικού ρατσισμού» και τα καταχρηστικά συμπεράσματα που αυτός συνάγει από έρευνες στη βιολογία, την εθνολογία ή την ψυχολογία. Ο καθηγητής Girardet υπενθύμισε τη συνέχεια και τη δύναμη της παραδόσεως του «κοινωνικού δαρβινισμού». Οι κ.κ. Wiesenthal, Savitt και May περιέγραψαν ορισμένες από τις σημερινές μορφές του αντισημιτισμού. Πολλές φορές έγινε αναφορά στις μεροληπτικές από φυλετική άποψη συνέπειες των εθνικών νομοθεσιών. Γενικότερα, η περιγραφή και η κατανόηση του φαινομένου του ρατσισμού γίνεται σε τρία εντελώς χωριστά επίπεδα τα οποία εν τέλει αλληλοσυμπληρώνονται: ο ρατσισμός ως οικουμενικό και αυθόρμητο φαινόμενο επιφυλακτικότητας ή και εχθρότητας προς τους αλλοδαπούς, 'ως πολιτισμικό φαινόμενο του οποίου οι συγκεκριμένες μορφές καθορίζονται από προκαταλήψεις και νοοτροπίες κληροδοτημένες από το παρελθόν', ως δικαίωση πράξεων επιθετικότητας ή εξουσιασμού. Εξάλλου, ο καθηγητής Parekh επέμεινε στη σημασία που μπορεί να έχουν οι θεσμοποιημένες μορφές διακρίσεων, ακόμη κι αν δεν μπορεί κανείς να τις ταυτίσει με τον «κρατικό ρατσισμό» με την αυστηρή έννοια του όρου (Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, 1985: 25).

Μεταξύ των λοιπών θεμάτων που ιχνηλατήθηκαν αναφέρθηκε πλειστάκις το ζήτημα του «επιστημονικού ρατσισμού», ιδίως δε από τον καθηγητή Rose. Η χρήση της γλώσσας και ορισμένων επιστημονικών τεχνικών προκειμένου να «αποδειχθεί» ότι ορισμένοι άνθρωποι ή ορισμένοι πληθυσμοί είναι εγγενώς ανώτεροι άλλων. Πέρα από τις εννοιολογικές και πρακτικές του παραχαράξεις, ο «επιστημονικός ρατσισμός» εκφράζει έναν περιοριστικό ντετερμινισμό δεχόμενος σιωπηρά ότι η μοίρα του καθενός, προϊόν απροσμάχητων μηχανισμών, είναι ήδη σφραγισμένη. Ο Albert Jacquard παρατηρεί: «Το ουσιώδες μένει να δημιουργηθεί. Αυτός που θα γίνω δεν υπάρχει στα γονίδια μου (...)» το άγαλμα του Μωυσή δεν ήταν μέσα στο κομμάτι μάρμαρο που έφερε ένα πρωί ο Μιχαήλ Αγγελος στο εργαστήρι του.»

Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι οι εκφάνσεις του ρατσισμού στην Ευρώπη εξαρτώνται, πολύπλευρα, από το αποικιοκρατικό της παρελθόν. Η αποικιοκρατία έχει έντονα

σφραγίσει την εικόνα που έχει σχηματίσει η Ευρώπη για τον έξω κόσμο υπό την έννοια ότι επέβαλε ένα ύφος ανακαλύψεων και επαφών που αναπόφευκτα επηρεάζει τα είδωλα και το λόγο που θέτουμε σε κυκλοφορία. Ο δεσπόζων ευρωκεντρισμός σημαδεύει ακόμη τη φαντασία μας, όποιες κι αν ήταν οι ιστορικές αντιξοότητες. Κατά δεύτερο λόγο, η ανεξαρτητοποίηση των αποικιών επέβαλε, σε πολλές περιπτώσεις, συγκρουσιακές σχέσεις τα ίχνη των οποίων μπορούμε να ξαναβρούμε. Τέλος, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις είχαν στενή εξάρτηση από τις σχέσεις με τις πρώην αποικίες και κατά τούτο το αποικιοκρατικό παρελθόν, όπως άλλωστε και οι κάποιοι προνομιακοί διμερείς δεσμοί εντός και εκτός του ευρωπαϊκού εδάφους, έχουν καθορίσει τη δομή των σχέσεων ανάμεσα στις εθνότητες της σημερινής Ευρώπης (Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, 1985: 26).

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι εισηγήσεις των εμπειρογνομόνων δίνουν κατά κανόνα έμφαση στις συμπεριφορές δυσανεξίας και τις στάσεις μεροληψίας που, συχνότατα, προηγούνται ή συνοδεύουν κάθε εκδήλωση φανερού ρατσισμού. Η δυσανεξία και η μεροληψία είναι τα διακριτικά γνωρίσματα μιας «κλειστής κοινωνίας», δηλαδή μιας κοινωνίας η οποία κλείνεται στον εαυτό της και απορρίπτει *A priori* τα άτομα, τις αξίες και τις συμπεριφορές που προέρχονται από διαφορετικό περιβάλλον ή μεταχειρίζεται τα άτομα αυτά και τις πολιτισμικές αξίες που αυτά εκφράζουν κατά τρόπο που δεν σέβεται ούτε την ιστορία τους ούτε την ίδια την αξιοπρέπεια τους. Πρέπει συνεχώς να έχουμε προ οφθαλμών τη διάσταση αυτή της αναλύσεως προκειμένου να κατανοήσουμε πραγματικά τη σημερινή κατάσταση των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Εάν υιοθετήσουμε έναν υπερβολικά στενό ορισμό του ρατσισμού, διατρέχουμε τον κίνδυνο αναλύοντας τις διακοινοτικές σχέσεις να περιορίσουμε αυθαίρετα τον αριθμό των σχετικών φαινομένων. Προφανώς υπάρχει κι ο αντίθετος κίνδυνος: χρησιμοποιώντας δηλαδή ένα υπερβολικά ευρύ ορισμό του ρατσισμού, να αποδυναμώσουμε το φαινόμενο που θέλουμε να αναλύσουμε. Ο σεβασμός και η προάσπιση των ιδίων της παραδόσεων, και των φυσικών και νομίμων δικαιωμάτων της δεν αρκούν για να επισύρουν επί μιας οποιασδήποτε ομάδας την υποψία για ρατσισμό, φυλετικό διαχωρισμό ή ξενοφοβία.

1.2. Ο ρατσισμός στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία

Μετατρέποντας ονόματα μεγάλων ανθρώπινων πληθυσμών (λ.χ. Ευρώπη, Αφρική, Ασία, Δύση, Ανατολή) σε οντότητες προικισμένες με ιδιότητες, σαν να ήταν αυτές εσωτερικά ομογενείς και εξωτερικά διακριτές, πλάθουμε ψευδή μοντέλα του κόσμου και φτάνουμε σε ταυτότητες του τύπου «η Ευρώπη είναι Ευρώπη και η Αφρική είναι Αφρική, αυτά τα δύο δεν πρόκειται να συναντηθούν ποτέ». Αλλά πώς νομιμοποιείται η χρήση τέτοιων εννοιών; Έχει νόημα η Ευρώπη ή η Αφρική ως πολιτισμός;

Με αφορμή τον Kant⁶, τον Hegel⁷ και τον Husserl⁸, μπορεί να συζητηθεί το πνεύμα του λεγόμενου «πολιτισμικού ρατσισμού» (Kultur-rassismus), η θεωρία δηλαδή που προκύπτει από τη θέση ότι μηχανή της ιστορίας είναι η πάλη των φυλών για κυριαρχία, ενισχυμένη από την άποψη ότι οι φυλετικές διαφορές προσδιορίζουν ιστορικές και πολιτισμικές διαφορές: ιστορικές/ μη ιστορικές ήπειροι, ιστορικοί/ μη ιστορικοί λαοί, πολιτισμένες/ μη πολιτισμένες κοινωνίες. Διαφορετικά από τον κοινωνικό ρατσισμό, ο πολιτισμικός ρατσισμός αποτελεί φαινόμενο που «εγγράφεται σε πρακτικές (μορφές βίας, περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού, εκμετάλλευσης), σε λόγους και αναπαραστάσεις που συνιστούν κυρίως διανοητική επεξεργασία της φαντασίωσης της προφύλαξης ή της διάκρισης (αναγκαιότητα κάθαρσης του κοινωνικού σώματος)⁹». Σε θεωρητικό επίπεδο, συγχέει το σημαίνον «φυλή» με το σημαίνον «πολιτισμός» και προβάλλει τις ιδέες «ρίζες», «παράδοση», «κληρονομιά» σαν είδωλα που αντανakλούν την ουσία του ανθρώπου: πλάσμα που έρχεται σε συνάντηση, πρόσωπο με πρόσωπο, με την καταγωγή, τη φυλή και την πολιτισμική

⁶ Ο Ιμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant), γεννήθηκε στις 22 Απριλίου του 1724 στο Καίνιξμπεργκ της Πρωσίας (που σήμερα ονομάζεται Καλίνινγκραντ και ανήκει στη Ρωσία), ήταν Γερμανός φιλόσοφος και επιστήμονας. Θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές και φιλοσόφους όλων των εποχών, και ο μεγαλύτερος της νεότερης εποχής.

⁷ Ο Γκέοργκ Βίλχελμ Φρήντριχ Χέγκελ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Στουτγκάρδη, 27 Αυγούστου 1770 - Βερολίνο, 14 Νοεμβρίου 1831) ήταν Γερμανός φιλόσοφος και κύριος εκπρόσωπος του γερμανικού ιδεαλισμού. Επηρέασε βαθιά τη δυτική φιλοσοφία και έγινε γνωστός για τη διαλεκτική θεωρία του.

⁸ Ο Έντμουντ Χούσερλ (Edmund Husserl, 8 Απριλίου 1859 – 27 Απριλίου 1938) ήταν Γερμανός φιλόσοφος που εγκαθίδρυσε τη σχολή της Φαινομενολογίας. Αντιτάχθηκε στον θετικιστικό προσανατολισμό της επιστήμης και της φιλοσοφίας της εποχής του. Εκπόνησε κριτικές στις επιδράσεις του ιστορικισμού και του ψυχολογισμού στη λογική. Χωρίς να περιορίζεται στον εμπειρισμό, αλλά θεωρώντας ότι η εμπειρία είναι η πηγή όλης της γνώσης, επεξεργάστηκε μια μέθοδο φαινομενολογικής αναγωγής, μέσω της οποίας το υποκείμενο είναι δυνατόν να αποκτήσει έμμεση γνώση της ουσίας.

⁹ E. Balibar, Υπάρχει «νεορατσισμός»; Στο Φυλή έθνος Τάξη, μετ. Α. Ελεφαντή, Αθήνα 1991, 30-31.

παράδοσή του. Τρέφει έτσι τον εθνικισμό της κουλτούρας, που εξιδανικεύει χωρικές και χρονικές ολότητες (π.χ. «Ευρώπη», «Δύση», «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός») προβάλλοντάς τες σαν άχρονες ουτοπίες, ιδέες δηλαδή κλειστές, με σύνορα τα όρια μιας ιδανικής ανθρωπότητας.

Η ευρωπαϊκή και μάλιστα η γερμανική φιλοσοφία αποτελεί κύρια πηγή στην ανάπτυξη τέτοιων ιδεών. Ποικίλα επιχειρήματα, διατυπωμένα από τον Kant, τον Fichte¹⁰, τον Hegel, τον Schopenhauer¹¹, τον Nietzsche¹², τον Husserl, τον Heidegger¹³, τον Jaspers¹⁴, τον Carnap¹⁵, τον Wittgenstein¹⁶, τον Popper¹⁷, προκαλούν

¹⁰ Ο Γιόχαν Γκόττλιμπ Φίχτε (Johann Gottlieb Fichte 19 Μαΐου 1762 – 27 Ιανουαρίου 1814) ήταν Γερμανός φιλόσοφος. Υπήρξε ιδρυτική μορφή του φιλοσοφικού κινήματος που έμεινε γνωστό ως γερμανικός ιδεαλισμός και αναπτύχθηκε από τα θεωρητικά και ηθικά κείμενα του Ιμάνουελ Καντ. Ο Φίχτε θεωρείται φιλόσοφος που γεφύρωσε τις ιδέες του Καντ, από τον οποίον άντλησε έμπνευση και του Γερμανού ιδεαλιστή Χέγκελ. Σχετικά πρόσφατα, φιλόσοφοι και ερευνητές άρχισαν να εκτιμούν τον Φίχτε ως σημαντικό φιλόσοφο αφεαυτού εξαιτίας των ενοράσεών του για τη φύση της αυτοσυνείδησης ή αντίληψης του εαυτού.

¹¹ Ο Άρθουρ Σοπενχάουερ (Arthur Schopenhauer), Πρωσία, 22 Φεβρουαρίου 1788 – Φρανκφούρτη, Γερμανία, 21 Σεπτεμβρίου 1860) ήταν Γερμανός φιλόσοφος, γνωστός κυρίως από το βιβλίο του "ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση", στο οποίο ισχυρίστηκε ότι ο κόσμος μας οδηγείται από μία συνεχώς ανικανοποίητη βούληση καθώς αναζητά συνεχώς την ικανοποίηση.

¹² Ο Φρίντριχ Βίλχελμ Νίτσε (γερμ. Friedrich Wilhelm Nietzsche) (Ραίκεν, 15 Οκτωβρίου 1844– Βαϊμάρη, 25 Αυγούστου 1900) ήταν σημαντικός Γερμανός φιλόσοφος, ποιητής, συνθέτης και φιλόλογος. Έγραψε κριτικά δοκίμια πάνω στη θρησκεία, την ηθική, τον πολιτισμό, τη φιλοσοφία και τις επιστήμες, δείχνοντας ιδιαίτερη κλίση στη χρήση μεταφορών, ειρωνείας και αφορισμών.

¹³ Ο Μάρτιν Χάιντεγκερ (γερμανικά: Martin Heidegger, 26 Σεπτεμβρίου 1889 - 26 Μαΐου 1976) ήταν Γερμανός φιλόσοφος. Υπήρξε μια από τις πιο σημαντικές αλλά και αμφισβητούμενες προσωπικότητες του εικοστού αιώνα. Από τη μια πλευρά ο ενεργός του ρόλος, ως πρύτανη και συμβούλου σε θέματα παιδείας στη ναζιστική Γερμανία και οι (σύμφωνα με τη γνώμη των επικριτών του) ρατσιστικές του αντιλήψεις, κι από την άλλη η βαρύτητα του φιλοσοφικού του έργου, που επηρέασε ένα από τα σημαντικότερα φιλοσοφικά ρεύματα της σύγχρονης εποχής, τον υπαρξισμό, και γέννησε θερμούς υποστηρικτές και φανατικούς επικριτές.

¹⁴ Ο Καρλ Γιάσπερ (Karl Theodor Jaspers, 23 Φεβρουαρίου 1883 - 26 Φεβρουαρίου 1969) ήταν Γερμανός υπαρξιστής φιλόσοφος και ψυχοπαθολόγος, γεννήθηκε στο Ολντενμπουργκ της Γερμανίας. Είναι ο μόνος από τις σημαντικές φυσιογνωμίες του προναζιστικού πνευματικού κόσμου που συμμετείχε ενεργά στις μεταπολεμικές συζητήσεις και είναι γνωστότερος για την ανεπανάληπτη συμβολή το με το δοκίμιό του: Το ζήτημα της γερμανικής ενοχής, που εκδόθηκε το 1946.

¹⁵ Ο Κάρναπ, Ρούντολφ (Rudolf Carnap, Βούπερταλ 1891 – Σάντα Μόνικα, Καλιφόρνια 1970). Ήταν γερμανός φιλόσοφος και καθηγητής στη Βιέννη και έπειτα στην Πράγα (1931-36).

¹⁶ Ο Λούντβιχ Βίγκενσταϊν (ή Λούντβιχ Βίγκενσταϊν) (Ludwig Josef Johann Wittgenstein, 26 Απριλίου 1889 - 29 Απριλίου 1951) ήταν Αυστριακός φιλόσοφος, με σημαντική συνεισφορά στον τομέα της αναλυτικής φιλοσοφίας και της λογικής. Θεωρείται ένας από τους πλέον επιδραστικούς φιλοσόφους, του οποίου το έργο διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης του 20ού αιώνα.

¹⁷ Ο Καρλ Πόπερ (γερμανικά: Karl Raimund Popper, 28 Ιουλίου 1902 - 17 Σεπτεμβρίου 1994) ήταν Αυστριακός φιλόσοφος και καθηγητής, που, μεταξύ των άλλων, άσκησε κριτική[1] στον ιστορικισμό και στις νεομαρξιστικές

την απορία μήπως υπάρχει ένα είδος ρατσισμού που συνυφαίνεται με την ευρωπαϊκή φιλοσοφία, με το νόημα τουλάχιστο πως αυτή έχει ανάγκη να προβάλλει και τον τόπο, όπου αυτή καλλιεργείται, σαν έναν διακεκριμένο και προνομιακό τόπο του πνεύματος. Αν και η απορία αυτή φαίνεται υπερβολική, ωστόσο δεν είναι, υποστηρίζεται από το γεγονός ότι το ευρωπαϊκό πνεύμα έτεινε συχνά και τείνει ακόμα να κατανοεί τον εαυτό του μέσα από τον καθρέφτη άλλων φυλών και πολιτισμών, διαμορφώνοντας εικόνες που το κολακεύουν¹⁸. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη πως η Ευρώπη συνειδητοποιούσε τον εαυτό της μέσα από το έτερό της, τις ξένες κοινωνίες, φυλές και κουλτούρες, που σαν αποικίες τις έβλεπε μ' ένα κυριαρχικό πνεύμα και γενικά διατηρούσε απέναντί τους μια στάση πολιτικής και πολιτισμικής ανωτερότητας, κατανοούμε την ευρωπαϊκή ιστορική εικόνα του κόσμου σχεδιασμένη με το πνεύμα του νικητή (Αρχαίοι Έλληνες, Ρωμαίοι, Ευρωπαίοι του χριστιανικού Μεσαίωνα, Άγγλοι, Γάλλοι, Ισπανοί της νεότερης εποχής). Η ιστορία αυτή είναι ένας αγώνας δρόμου και μαζί ηθικής προβολής και καταξίωσης, όπου ο κάθε δρομέας είναι μόνον ένας πρόδρομος της ιστορικής κούρσας που οδηγεί στην τελική αποθέωση και όχι απλά ένας εκφραστής της πολιτικής και πολιτισμικής διαδικασίας σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο¹⁹. Η δυτική ιστορία φαντάζει έτσι σαν ένα παιχνίδι που παίζεται από νικητές και κυρίαρχους, μια θριαμβευτική πορεία που την αφηγούνται οι ίδιοι οι θριαμβευτές. Αυτό ισχύει επίσης και για την ιστορία της επιστήμης και της φιλοσοφίας: η δυτική επιστήμη και φιλοσοφία έχει ιστορία γραμμένη από δυτικούς που χειρίζονται τη γνώση και τη θεωρία σαν δύναμη πάνω στη φύση και τους ανθρώπους. Είναι κι αυτή γνώση οπλισμένη με τα όπλα των

τοποθετήσεις. Ήταν ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της επιστήμης του 20ού αιώνα, ενώ άσκησε μεγάλη επιρροή στην πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία.

¹⁸ Το πρώτο παράδειγμα προσφέρει ο Πλάτων που δικαιολογεί τη διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων με το επιχείρημα πως οι πρώτοι είναι προικισμένοι με εξυπνάδα και έφεση για μάθηση, ενώ οι άλλοι είναι φύσει κατώτεροι και συνακόλουθα οι κατώτεροι πρέπει να εξουσιάζονται από τους ανώτερους. Έτσι ο φιλόσοφος δέχεται την υποδούλωση βαρβάρων (Πολιτ. 469 b. ε.). σύμφωνα μ' ένα χωριό από το Περὶ αἰέρον, υδάτων, τόπων, κεφ. 12 κ.ε., η νομοσύνη, ο χαρακτήρας και η όλη διάπλαση των ανθρώπων εξαρτώνται από τις κλιματολογικές συνθήκες. Επειδή, λοιπόν, πρέπει οι έξυπνοι να κυριαρχούν και οι άλλοι να υποτάσσονται, έπεται πως άνθρωποι και λαοί διανοητικά κατώτεροι από τη φύση και τις συνθήκες διάπλασής τους είναι προορισμένοι για τα έργα υποταγής, ενώ οι έξυπνοι άνθρωποι και λαοί είναι πλάσμενοι να είναι κυρίαρχοι. Ενάντια σ' αυτό το επιχείρημα προβάλλονταν επιχείρημα σοφιστών (π.χ. του Αντιφώντα) που αποσκοπούσαν να δείξουν ότι τέτοιες διακρίσεις, ανάμεσα σε έλληνες και βαρβάρους, δούλους και ελεύθερους ήταν συμβατικές και όχι φυσικές (Αντιφών, απ. 44, fr. B, col. 2, 10).

¹⁹ Eric Wolf, *Europe and the People without History*, Berkeley, Los Angeles, London 1982, 4-5.

νικητών. Η γνώση αυτή φέρει φυσικά μαζί της την αλαζονεία της δύναμης (Βεϊκος, 1998).

Μ' αυτό το νόημα, ο ιστορικός και πολιτισμικός ρατσισμός, που ανέπτυξε η Ευρώπη σαν πνεύμα διακρίσεων ανάμεσα σε νικητές και νικημένους, αποικιοκράτες και αποικιοκρατούμενους, ανώτερους και κατώτερους τω πνεύματι, είναι υπεύθυνος ενός φαύλου κύκλου, όπου η Ευρώπη παράγει την ετερότητα (π.χ. την Αφρική) και μαζί την ταυτότητά της.

Στη φιλοσοφία ιδιαίτερα, ο Kant και ο Hegel, που θεωρούνται πρόδρομοι του πολιτισμικού ρατσισμού²⁰, δείχνουν εντυπωσιακά πως λειτουργεί το κυκλικό αυτό σχήμα με έδρα τη φιλοσοφία, που περιγράφει τον ιδεολογικό μηχανισμό του μύθου της Ευρώπης: η Ευρώπη γεννά την Ευρώπη ως πνεύμα, γεννά δηλαδή την πνευματική Ευρώπη. Μ' αυτό το νόημα, η Ευρώπη προβάλλεται σαν πλάσμα, είδωλο ή διακεκριμένο ιδεολογικό τοπίο της φιλοσοφίας.

Ο Kant διακρίνει τέσσερις φυλές (λευκούς, νέγρους, Ούννους, Ινδούς) τονίζοντας πως η διαφορά τους είναι πολύ σημαντική. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, δεν πρόκειται για διαφορετικά είδη ανθρώπων παρά για διαφορετικές φυλές. Και η διαφορά των φυλών δεν έγκειται απλά και μόνο σε εξωτερικά χαρακτηριστικά (χρώμα του δέρματος και γεωγραφικές ιδιότητες), έχουν, βέβαια, κι αυτά τη σημασία τους. Ιδιαίτερα τονίζεται η σημασία του κλίματος στην ανάπτυξη των ανθρώπων: «στις θερμές χώρες ο άνθρωπος ωριμάζει σ' όλα τα μέρη νωρίτερα, αλλά δεν πετυχαίνει την τελειότητα των εύκρατων ζωνών. Στη μέγιστη τελειότητά της η ανθρωπότητα υπάρχει στη φυλή των λευκών». Κατά τον Hegel, ο Ευρωπαίος και ο Νέγρος, η Ευρώπη και η Αφρική προβάλλονται διαμετρικά αντίθετα: η Ευρώπη, το θέατρο της παγκόσμιας ιστορίας, η πατρίδα του πνεύματος του κόσμου – η Αφρική, μια ήπειρος χωρίς ιστορία, πρωτόγονη και βάρβαρη. Ο Hegel παρατηρεί πως η αντίθεση αυτή διαγράφεται κιόλας στην αρχαιότητα, με τη διαφορά ότι από παλιά «στη νότια Ευρώπη η Ελλάδα και η Ιταλία υπήρξαν για πολύ το θέατρο της παγκόσμιας ιστορίας», ενώ αργότερα «και καθώς η μέση και η βόρεια Ευρώπη ήταν απολίτιστη, βρήκε εδώ την πατρίδα του το πνεύμα του κόσμου» και εγκαταστάθηκε. Καρδιά της Ευρώπης τώρα θεωρείται η Γερμανία, η Γαλλία και η Αγγλία.

²⁰ Chr. M. Neugebauer, «The racism of Hegel and Kant. A sketch of the theoretical discussion»: Sage Philosophy. H. Odera Oruka, Nairobi, Kenya 1991, 247-57.

Ο Hegel, όπως και ο Kant, δεν φαίνεται πρόθυμος να πει ρητά ότι οι ανθρώπινες φυλές είναι άνισες, κατά τρόπο που να δικαιολογείται η αρχή να έχουν οι ανώτερες δικαίωμα να εξουσιάζουν τις κατώτερες. Θεωρεί τη διαφορά των φυλών φυσική διαφορά, αλλά την ελευθερία δεν την κατανοεί στο φυσικό επίπεδο. Επιχειρηματολογεί κυρίως με το σχήμα: Λευκός ελεύθερος – Νέγρος σκλάβος.

Ο Hegel έσυρε «το χορό της δυσφήμισης των μη-λευκών φυλών που συνόδευσαν και ενίσχυναν την ευρωπαϊκή αποικιακή εκστρατεία κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και για ένα διάστημα του 20^{ου} αιώνα»²¹. Η *Φιλοσοφία της Ιστορίας* του Hegel, διαβασμένη από γενιές σπουδαστών και φιλοσόφων, ιστορικών, ανθρωπολόγων, γενικά διανοουμένων, στάθηκε ένα από τα πιο επιδραστικά έργα στη διαμόρφωση και εγκαθίδρυση της φήμης πως η Αφρική είναι μια ήπειρος δίχως ιστορία, πολιτισμό και φιλοσοφία²². Αλλά το έργο αυτό είναι γνήσιο παιδί του ευρωπαϊκού πνεύματος και προσφέρει μια θεωρητικά επεξεργασμένη και ραφιναρισμένη εκλογίκευση του ευρωπαϊκού εθνοκεντρισμού, συστηματική έκφραση και δικαιολόγηση της δόξας του ευρωπαϊκού πνεύματος. Είναι, λοιπόν, παιδί και μαζί θεωρητική μήτρα του. Γι' αυτό είναι διαβλητή τόσο η εικόνα της Ευρώπης, που προβάλλεται μέσα απ' αυτό όσο και η εικόνα της Αφρικής που ταυτόχρονα πλάθεται σε αντιπαράθεση (Βεϊκος 1998).

Το γεγονός ότι η Αφρική περιγράφεται σαν ήπειρος δίχως ιστορία, δεν είναι ανεξάρτητο από το ότι η Ευρώπη θεωρείται σαν το θέατρο της παγκόσμιας ιστορίας, η πατρίδα του πνεύματος του κόσμου, η καρδιά της γης. Η Ευρώπη βλέπει τον εαυτό της να διεισδύει μέσα στο έτερό της, δηλαδή σε μια χώρα που προβάλλεται στα μάτια της άγρια, απολίτιστη, κατώτερη σύμφωνα με το δικό της μοντέλο διχοτόμησης του κόσμου (ευρωπαϊκή καλλιέργεια, εξυπνάδα και δραστηριότητα από τη μια, και βαρβαρότητα, ανοησία και αδράνεια από την άλλη). Για τον Ευρωπαίο, λοιπόν, κατανόηση του Νέγρου σημαίνει θεώρηση της κουλτούρας του σαν να ήταν μια αρνητική ή μονολιθική φιγούρα, ένα κακέκτυπο πολιτισμού, και οι φορείς του ανθρώπινα κακέκτυπα. Αλλά το πρόβλημα δεν αφορά τον Νέγρο. Είναι ο Ευρωπαίος που πλάθει μια μονολιθική και παραπλανητική εικόνα του εαυτού του και που ο Νέγρος αποτελεί μια παραπληρωματική αλλά συνεπή πλευρά της. Το πνεύμα που

²¹ Abiola Irele, εισαγωγή στο βιβλίο P.J. Hountondji, *African Philosophy: Myth and reality*, μετ. H. Evans, London 1983, 12.

αυτοθεωρείται κυρίαρχο στην ιστορική σκηνή δεν εκδηλώνει απλά την ανωτερότητά του, αλλά μαζί θέτει ή μάλλον δημιουργεί την κατώτερότητα: εισάγει μια δική του τάξη πραγμάτων, όπου οι άλλοι (οι ιθαγενείς, οι νέγροι) νιώθουν προδομένοι μέσα από τα βλέμματα των λευκών, οι οποίοι φαντάζουν έτσι στα δικά τους μάτια σαν ένας καινούριος τύπος ανθρώπου, ένα άλλο ανθρώπινο είδος που διαμόρφωσε η «πολιτισμένη» Ευρώπη. Η σχέση «ανώτερος-κατώτερος» υπονοεί ότι, μια και αυτοί είναι μη-πολιτισμένοι, θα έπρεπε ο δικός μας πολιτισμός να γίνει δικός τους, να μάθουν κι αυτοί να μιλούν τη δική μας γλώσσα και να γίνουν άνθρωποι σαν εμάς. Έτσι όλη η ανθρώπινη τάξη αλλάζει συθέμελα και τα ανθρώπινα έργα ταξινομούνται σε έργα ευγενή και πολιτισμένα, έργα που απαιτούν καλλιέργεια, ευφυΐα και πνεύμα πρωτοβουλίας, και σε έργα βάνουσα, που απαιτούν μόνο σωματική δύναμη και όχι πνεύμα²³.

Η αντίθεση Ευρωπαίος-Νέγρος ξεπερνά τα όρια μιας διαλεκτικής της διαφοράς, που ικανοποιείται με τη θέση πως υπάρχει ένα πολύχρωμο, πολυφωνικό πλέγμα που λέγεται ανθρώπινος πολιτισμός, κι αυτό δεν προϋποθέτει απομονωμένες ενότητες, τις ανθρώπινες φυλές, παρά κοινωνίες που ανήκουν σε ιστορικούς πολιτισμούς. Δεν διαθέτουμε κριτήρια αντικειμενικά, για να διακρίνουμε τους πολιτισμούς σε ανώτερους και κατώτερους: όλοι είναι απλά διαφορετικοί μεταξύ τους και το ίδιο αναγκαίοι στην κατανόηση του όλου ανθρώπινου πολιτισμού. Όλοι (και οι πρωτογονικοί επίσης) έχουν το λόγο τους στην έδρα του κόσμου. Ο Lévi-Strauss²⁴ υποστήριξε την άποψη ότι όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί είναι το ίδιο πολύπλοκοι και αναγκαίοι για την πρόοδο της ανθρώπινης σκέψης: «δεν υπάρχουν Έλληνες και βάρβαροι. Βάρβαροι είναι μόνο εκείνοι που ακόμα πιστεύουν στη βαρβαρότητα»²⁵. Η θέση αυτή επικρίθηκε με τον ισχυρισμό πως η κατάργηση των αποστάσεων ανάμεσα στους πολιτισμούς και η ανάμιξή τους θα σήμαιναν τον πνευματικό θάνατο της ανθρωπότητας. Η κριτική αυτή, που φανερά προϋποθέτει τη ρατσιστική ιδέα της

²³ Ο Balibar, όπ. Π., 319, παρατηρεί πως δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην περιφρόνηση που έδειχνε η τάξη των εκλεκτών του πνεύματος της δουλοκτητικής Ελλάδας και στην «προδιάθεση», που περιγράφει ο Frederic W. Taylor, «ορισμένων ατόμων για τα κουραστικά, βρώμικα και επαναληπτικά έργα που απαιτούν μεν σωματική ρώμη, όχι όμως ευφυΐα ούτε πνεύμα πρωτοβουλίας».

²⁴ Ο Κλωντ Λεβί-Στρος ή Κλωντ Λεβί-Στρος (γαλλικά: Claude Lévi-Strauss, 28 Νοεμβρίου 1908 – 30 Οκτωβρίου 2009) ήταν Γάλλος ανθρωπολόγος και ένας από τους μεγαλύτερους διανοητές του 20ού αιώνα, πρωτοπόρος του δομισμού (στρουκτουραλισμού) ως μεθόδου κατανόησης της ανθρώπινης κοινωνίας και πολιτισμού.

²⁵ Στο δοκίμιο του «Φυλή και Ιστορία»: Ο φόβος της ελευθερίας, εκδ. Δ.Ν. Μαρωνίτη, Αθήνα 1971, 171. Πβ. όμως την έκθεση του Race et Culture (UNESCO 1971) με σαφώς αλλαγμένες απόψεις.

καθαρότητας των φυλών και των πολιτισμών, θέλει να δείξει πώς θα έπρεπε να συμπεριφέρονται οι πολιτισμοί στην πολιτεία του κόσμου και όχι τι πραγματικά συμβαίνει μ' αυτούς.

Τελικά πέρα από την ιδέα της καθαρότητας των πολιτισμών και τη συναφή διδασκαλία πως αυτή πρέπει να διαφυλαχθεί, για να διασωθεί η ζωντάνια του ανθρώπινου πολιτισμού, υπάρχει στην πραγματικότητα ο πλουραλισμός των πολιτισμών και των πολιτισμικών παραδόσεων, που δεν αποτελούν δεδομένα, συντελεσμένα γεγονότα παρά μόνο ανοιχτές διαδικασίες, κατά τις οποίες τίποτε πραγματικά δεν μένει καθαρό και αμιγές. Μ' αυτό το νόημα, η Ευρώπη (όπως και η Αφρική, η Ασία, η Αμερική, η Αυστραλία, η Δύση, η Ανατολή) δεν υπάρχει, αλλά γίνεται.

1.3. Μορφές κοινωνικής διάκρισης

Η ύπαρξη διαχωριστικών γραμμών μέσα σε μια κοινωνία δημιουργεί κατηγορίες ατόμων. Η αντίληψη του ατόμου ως μέλους μιας κατηγορίας, η ονομαζόμενη *κατηγοριακή αντίληψη*, σχετίζεται με παραδοχές για τις ιδιότητες της κοινωνικής κατηγορίας στην οποία ανήκει το άτομο. Από τις παραδοχές αυτές, ιδιαίτερα από τις αξιολογικού τύπου παραδοχές, προκύπτει μια εικόνα για τον «άλλο», βασικό γνώρισμα της οποίας είναι η γενίκευση και η υπεραπλούστευση. Η εικόνα αυτή ονομάζεται *στερεότυπο*. Ανάλογα με το αν η υπεραπλουστευτική αξιολόγηση του «άλλου» ως μέλους μιας κατηγορίας είναι θετική ή αρνητική, το στερεότυπο επίσης μπορεί να είναι θετικό ή αρνητικό. Η διαφορά ανάμεσα στο στερεότυπο και την προκατάληψη είναι ότι με τη δεύτερη εκφράζεται η ετοιμότητα του υποκειμένου να δείξει μια αρνητική ή θετική στάση απέναντι στο «άλλο». Με την προκατάληψη έχουμε ένα είδος αρνητικής ή θετικής συναισθηματικής εμπλοκής του υποκειμένου, ενώ το στερεότυπο έχει περισσότερο το χαρακτήρα «απεικόνισης» του άλλου από τη σκοπιά του υποκειμένου (Γκότοβος 1996)²⁶.

Ο όρος διάκριση παραπέμπει στην άδικη μεταχείριση ενός ατόμου, για το λόγο ότι αυτό ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα²⁷, για την οποία υπάρχει από τη

²⁶ Γκότοβος, Αθανάσιος Ε., 1996, Ρατσισμός, κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.

²⁷ Βλ. Williams R.M. 1947. The reduction of intergroup tensions. Social Science Research Council: New York.

σκοπία του φορέα της διάκρισης αρνητικό στερεότυπο και αρνητική προκατάληψη. Επειδή άδικη μπορεί να είναι μια μεταχείριση είτε με τη μορφή της αδικαιολόγητης εύνοιας, είτε αντίστροφα, μπορούμε να μιλάμε για θετική και για αρνητική διάκριση. Στην πρώτη περίπτωση η μεταχείριση που επιφυλάσσεται από το υποκείμενο στον «άλλο» είναι πλεονεκτική γι' αυτόν, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ισχύει το αντίθετο.

Κοινωνική διάκριση, λοιπόν, σημαίνει διαφοροποιημένη μεταχείριση, είτε ευνοϊκή είτε δυσμενής. Επειδή, όμως, σε κοινωνίες με πολλαπλές διαχωριστικές γραμμές και πολλαπλές κοινωνικές κατηγορίες η διαφοροποιημένη μεταχείριση δεν είναι εξαίρεση αλλά κανόνας, θα πρέπει να δούμε τι είδους διαφοροποιημένη μεταχείριση συνιστά η κοινωνική διάκριση –ή ο ρατσισμός, όπως λέγεται πιο απλά- γιατί αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος να υπαχθεί στο ρατσισμό κάθε είδους διαφοροποιημένης μεταχείρισης ενός υποκειμένου εξ αιτίας του ότι ανήκει σε κάποια κοινωνική κατηγορία. Ένα άτομο που ανήκει στην κοινωνική κατηγορία «γέροντες» π.χ. δεν αισθάνεται ότι είναι θύμα ρατσισμού, όταν το κοινωνικό περιβάλλον συμπεριφέρεται απέναντί του όπως συμπεριφέρεται κανείς απέναντι σε γέροντες και όχι σε εφήβους. Η διαφοροποίηση της συμπεριφοράς του περιβάλλοντος και η προσαρμογή της στην κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει το εν λόγω άτομο όχι μόνο δεν θεωρείται ρατσισμός, αλλά και υποχρέωση του περιβάλλοντος να το πράξει. Αφύσικο θα ήταν εάν το περιβάλλον είχε ένα ενιαίο, πάγιο πρόγραμμα μεταχείρισης όλων των ατόμων, ανεξάρτητα από την ηλικιακή κατηγορία στην οποία αυτά ανήκουν. Εδώ λοιπόν, η διαφοροποίηση αναμένεται και αποτελεί στοιχείο των κανόνων ευγενείας στην επικοινωνία και την αλληλεπίδραση. Για διάκριση (και για ρατσισμό) μιλάμε όταν διαφοροποιείται η συμπεριφορά απέναντι σε κάποιον, επειδή ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία, τη στιγμή που οι κανόνες του παιχνιδιού της ίσης μεταχείρισης επιβάλλουν θεωρητικά να έχει δικαίωμα σε μια μεταχείριση παρόμοια με αυτή που θα επιφύλασσε το υποκείμενο – ο φορέας της διάκρισης – σε οποιοδήποτε άλλο άτομο που δεν ανήκει στην ομάδα του θύματος της διάκρισης, δηλαδή τη μεταχείριση που θα επιφύλασσε και στα μέλη της κοινωνικής κατηγορίας στην οποία το ίδιο το υποκείμενο ανήκει.

Είτε η διάκριση είναι θετική, είτε είναι αρνητική, η ουσία του φαινομένου αυτού είναι ότι η κοινωνική ταυτότητα του «άλλου» παρεμβαίνει στην αλληλεπίδραση και αλλάζει τους όρους του παιχνιδιού είτε υπέρ, είτε εναντίον του. Εάν η διάκριση είναι αρνητική, το υποκείμενο αναστέλλει ορισμένες από τις υποχρεώσεις του απέναντι

στο θύμα της διάκρισης, ακυρώνοντας με τον τρόπο αυτό τις αντίστοιχες προσδοκίες και τα δικαιώματα του θύματος.

Η κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει το αντικείμενο της διάκρισης (ο «άλλος») προσδιορίζει και το είδος της διάκρισης. Εάν η κατηγορία αυτή είναι η φυλή, η διάκριση είναι φυλετική, οπότε έχουμε την περίπτωση του ρατσισμού με τη στενή έννοια. Εάν η κατηγορία είναι η εθνική προέλευση, η διάκριση είναι εθνικιστική, ενώ στην περίπτωση που η κοινωνική κατηγορία (ταυτότητα) του «άλλου» σχετίζεται με τη θρησκευτική ένταξη, μιλάμε για θρησκευτική διάκριση. Είναι προφανές ότι θεωρητικά δεν υπάρχει όριο στις μορφές των κοινωνικών διακρίσεων, με την έννοια ότι θεωρητικά το όριο αυτό συμπίπτει με το όριο των κοινωνικών διαχωρισμών. Ιστορικά, όμως, οι κατηγορίες της φυλής, του έθνους, της θρησκείας, του φύλου, της ηλικίας, της επαγγελματικής ομάδας και του κοινωνικού στρώματος έχουν αποτελέσει, και ορισμένες από αυτές συνεχίζουν ακόμη να αποτελούν, εστίες κοινωνικών διακρίσεων.

Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς²⁸, στο άρθρο «*How Racist Violence Becomes a Virtue: An Application of Discourse Analysis*», η έννοια της «προκατάληψης» ως ένα κοινωνικό επιστημονικό κατασκεύασμα κατά τα τελευταία εξήντα χρόνια ανήκει σε μεγάλο βαθμό στα κλασικά του Allport : «*Η Φύση της Προκατάληψης (1954)*». Το εύρος των φαινομένων τα οποία ο Allport προσπάθησε να εξηγήσει με το κατασκεύασμα αυτό («προκατάληψη») είναι σαφές, καθώς όρισε πέντε τρόπους με τους οποίους μια εξωτερική ομάδα μπορεί να απορριφθεί, τοποθετώντας το γεγονός αυτό σε ένα συνεχές αυξανόμενης έντασης, που στο ένα άκρο έχει την "Antilocution" (λεκτική απόρριψη), τις διακρίσεις, έως τη σωματική επίθεση και τελικά την εξόντωση του άλλου, στο άλλο άκρο.

Ωστόσο, υπάρχουν ισχυρισμοί πως οι μελετητές έχουν πολύ λιγότερα να πουν σχετικά με το φαινόμενο, σε όλο το εύρος του φάσματος. Ο Billig (2002)²⁹, για

²⁸ E. Rosemary McKeever, School of Psychology, Queen's University Belfast, United Kingdom

Richard Reed, Office of the PVC Social Inclusion, Macquarie University, Sydney, Australia

Samuel Pehrson, School of Psychology, Queen's University Belfast, United Kingdom

Lesley Storey, School of Psychology, Queen's University Belfast, United Kingdom

J. Christopher Cohrs, School of Humanities and Social Sciences, Jacobs University, Bremen, Germany

²⁹ Billig, Michael. 2002. Henri Tajfel's "Cognitive Aspects of Prejudice" and the Psychology of Bigotry. *British Journal of Social Psychology* 41:171–88.

παράδειγμα, είναι επιφυλακτικός ως προς το κατά πόσον η κυρίαρχη προσέγγιση γνωστικής-στάσης μπορεί ποτέ να κατανοήσει την ακραία μισαλλοδοξία. Αποκαλεί ρατσιστικό χιούμορ, τις επικεντρωμένες στην γλώσσα αναλύσεις του λεκτικού μίσους. Άλλοι επικριτές υποστηρίζουν ότι η κατασκευή της «προκατάληψης» έχει συχνά χρησιμοποιηθεί ως ένα φτωχό θεωρητικό υποκατάστατο για το ρατσισμό. Εκτιμώντας ότι η προκατάληψη είναι μια ιδιότητα των ατόμων, ο ρατσισμός είναι μια ιδεολογική πρακτική που ανάγει σε επίπεδο φυσιολογικού τον κοινωνικό διαχωρισμό με ένα συγκεκριμένο τρόπο και απαξιώνει τα μέλη μερικών από αυτές τις κοινωνικές ομάδες, με τέτοιο τρόπο που η κατώτερη μεταχείρισή τους είναι προδιαγεγραμμένη ή έχει νομιμοποιηθεί. Με τον ορισμό ερευνητικών ερωτημάτων όσον αφορά την «προκατάληψη», ένα μεγάλο μέρος της ιδιαιτερότητας του ρατσισμού ως ιδεολογικό φαινόμενο αγνοείται όταν οι ίδιες οι φυλετικές κατηγορίες αποϊστορικοποιούνται, λαμβάνονται ως δεδομένο, ή, κατά ειρωνεία της τύχης, ενσωματώνονται στις θεωρίες περί προκατάληψης που έχουν ως στόχο να εξηγήσουν την αντιπάθεια μεταξύ των φυλετικών ομάδων.

Ως εκ τούτου η σχέση ανάμεσα στην προκατάληψη και τη διάκριση είναι σχέση θεωρίας- πράξης, με την έννοια ότι η προκατάληψη αφορά ετοιμότητα για δράση (στάση), ενώ η διάκριση είναι συμπεριφορά, δράση. Κατά τους Simpson και Yinger η κοινωνική διάκριση δεν είναι τίποτε άλλο τελικά παρά η υλοποίηση μιας προκατάληψης που υπάρχει απέναντι σε μια κοινωνική ομάδα. Εάν το στερεότυπο είναι κατηγοριακή αντίληψη του «άλλου» και η προκατάληψη κατηγοριακή στάση απέναντι στον «άλλο», η κοινωνική διάκριση είναι η κατηγοριακή μεταχείριση του «άλλου». Το γεγονός ότι κατά κανόνα η διάκριση αποτελεί υλοποίηση προκαταλήψεων δεν σημαίνει ότι κάθε μορφή και περίπτωση κοινωνικής διάκρισης προϋποθέτει προκατάληψη. Η απόφαση π.χ. ενός ξενοδόχου να μην επιτρέψει τη διανυκτέρευση στο ξενοδοχείο του Αλβανών μεταναστών, επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες. Ενδέχεται να είναι προϊόν κλασικής προκατάληψης, με την έννοια ότι το ξενοδοχείο δεν δέχεται γενικά αυτή την κατηγορία πελατών, χωρίς να υπάρχουν ιδιαίτεροι λόγοι που να επιβάλλουν μια τέτοια συμπεριφορά. Ενδέχεται όμως να φοβάται ότι τα άτομα αυτά θα εγκαταλείψουν το πρωί το ξενοδοχείο χωρίς να πληρώσουν το λογαριασμό, πράγμα που σημαίνει ότι η διάκριση δεν θα γινόταν αν υπήρχε η βεβαιότητα ότι οι συγκεκριμένοι πελάτες θα συμπεριφέρονταν όπως κάθε άλλος κανονικός πελάτης. Εδώ η διάκριση δεν εμπεριέχει προκατάληψη απέναντι στο

θύμα της διάκρισης, αλλά είναι βασισμένη σε κάποια πρόβλεψη για την πιθανή τους συμπεριφορά (Γκότοβος 1996)³⁰.

Οι κοινωνικές διακρίσεις – και στο εξής γίνεται λόγος μόνο για την αρνητική διάκριση – θεωρητικά μπορούν να εμφανιστούν σε μια κοινωνία με μια ή και περισσότερες από τις εξής μορφές:

(α) θεσμικά προσδιορισμένη διάκριση

(β) υπαρκτή αλλά θεσμικά μη – προσδιορισμένη διάκριση

(γ) εξωθεσμική (άτυπη, καθημερινή) διάκριση

Στην πρώτη περίπτωση η αναστολή των δικαιωμάτων του θύματος της διάκρισης προσδιορίζεται με θεσμικό τρόπο, πράγμα που σημαίνει ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν είναι ατομική πρωτοβουλία του φορέα της διάκρισης, αλλά δράση προβλεπόμενη και επιβαλλόμενη από το νομικό καθεστώς της κοινωνικής συμπεριφοράς. Η άρνηση του δικαιώματος για συμμετοχή των μεταναστών που ζουν σε μια συγκεκριμένη χώρα στις βουλευτικές εκλογές αυτής της χώρας είναι μια θεσμικά προσδιορισμένη διάκριση³¹. Η αναστολή του συγκεκριμένου δικαιώματος του μετανάστη ως πολίτη αποτελεί στοιχείο της νομοθεσίας της χώρας υποδοχής.

Στη δεύτερη περίπτωση δεν υφίσταται θεσμικά προσδιορισμένη δυνατότητα ή υποχρέωση για διαφορετική μεταχείριση. Η διαφορετική μεταχείριση όμως υπάρχει στην πράξη, επειδή οι φορείς θεσμικών αρμοδιοτήτων (π.χ. μια δημόσια υπηρεσία στην οποία απευθύνεται το θύμα της κοινωνικής διάκρισης) αγνοούν τη θεσμική τους υποχρέωση για ίση μεταχείριση και καταστρατηγούν στην πράξη το δικαίωμα του

³⁰ Α. Γκότοβος: Ρατσισμός, Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής. ΥΠΕΠΘ/ΓΓΛΕ, Αθήνα 1996.

³¹ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι απόψεις των ειδικών δίσταται ως προς το εάν η άρνηση του δικαιώματος ψήφου σε μετανάστες είναι κοινωνική διάκριση ή όχι. Σύμφωνα με τη μια πλευρά, οι μετανάστες δεν είναι πολίτες της συγκεκριμένης χώρας, με την έννοια της επίσημης πολιτογράφησης. Συνεπώς, η διαφοροποιημένη μεταχείριση που τους γίνεται ως προς το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι δεν σημαίνει αναστολή κάποιου δικαιώματος, επειδή τέτοιο δικαίωμα μόνον οι πολίτες της συγκεκριμένης χώρας έχουν. Η άλλη πλευρά υποστηρίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη της χώρας διαμονής δεν χορηγείται στους μετανάστες από σκοπιμότητα, ακριβώς επειδή αυτή θα τους επέτρεπε να συμμετάσχουν στο πολιτικό γίγνεσθαι της κοινωνίας στην οποία ζουν. Άρα, τονίζουν, στην ουσία τους στερείται το δικαίωμα ψήφου με το πρόσχημα ότι ως μη-πολίτες, δεν έχουν τυπικά αυτή τη δυνατότητα. Η μια πλευρά επιχειρηματολογεί διαδικαστικά, η άλλη ουσιολογικά.

«άλλου» για ίση μεταχείριση, είτε εν γνώσει των προϊσταμένων τους, είτε έμμεσα, προβάλλοντας διάφορες δικαιολογίες.

Στην τρίτη περίπτωση η αλληλεπίδραση λαμβάνει χώρα σε εξωθεσμικά περιβάλλοντα, σε μια οποιαδήποτε σκηνή της καθημερινής ζωής, όπου οι ρόλοι των συμμετεχόντων δεν υπόκεινται σε θεσμικού τύπου ρύθμιση. Η υποχρέωση του προσωπικού ενός καταστήματος να χρησιμοποιεί τον πληθυντικό όταν απευθύνεται στους πελάτες δεν είναι θεσμικά προσδιορισμένη. Είναι στοιχείο της «κουλτούρας» του καταστήματος να αναγνωρίζεται στον πελάτη το δικαίωμα να του απευθύνεται το προσωπικό στον πληθυντικό. Όταν το προσωπικό διαφοροποιεί τη γλωσσική του συμπεριφορά και αλλάζει από πληθυντικό σε ενικό, στην περίπτωση που ο πελάτης είναι Αλβανός λαθρομετανάστης, το μήνυμα κοινωνικής διάκρισης. Το προσωπικό που προβαίνει σε μια τέτοια διαφοροποίηση της γλωσσικής συμπεριφοράς αναστέλλει προσωρινά την υποχρέωσή του να απευθύνεται στον πελάτη σε πληθυντικό, υποχρέωση που ικανοποιεί το αντίστοιχο δικαίωμα του τελευταίου³².

Από τη μέχρι τώρα συζήτηση φάνηκε ότι η κοινωνική διάκριση (ρατσισμός) είναι μια περίπτωση διαφοροποίησης της συμπεριφοράς, απέναντι σε κάποιο άτομο που ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία και ότι δεν συνιστά κοινωνική διάκριση κάθε διαφοροποίηση της συμπεριφοράς απέναντι στον «άλλο», με κριτήριο την κοινωνική του ταυτότητα. Η βασική προϋπόθεση για να αποκτήσει η διαφοροποίηση της συμπεριφοράς μας απέναντι σε κάποιον την έννοια της κοινωνικής διάκρισης είναι το θεσμικά ή ηθικά θεμελιωμένο δικαίωμα του ατόμου αυτού να είναι αποδέκτης μιας συγκεκριμένης μεταχείρισης, ανεξάρτητα από το αν ανήκει ή όχι στην κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει και εξ αιτίας της οποίας υφίσταται τη διάκριση. Σε τελευταία ανάλυση ρατσισμός είναι η ακύρωση της προσδοκίας του «άλλου» για ίση μεταχείριση με βάση ένα ενιαίο κριτήριο, είτε αυτό είναι θεσμοθετημένο, είτε λογίζεται από το ευρύτερο περιβάλλον ως ηθικό- χωρίς να είναι θεσμοθετημένο.

³² Η ανάλυση αυτή δεν ισχύει για τις περιπτώσεις που ο συγκεκριμένος πελάτης δεν θεωρεί τον πληθυντικό δικαίωμά του ή, χειρότερα, θα θεωρούσε τον πληθυντικό δείκτη αποστασιοποίησης του προσωπικού απέναντί του. Στην περίπτωση αυτή ο πελάτης χρησιμοποιεί ο ίδιος τον ενικό και αναμένει από το προσωπικό ενικό στην προσφώνηση. Εάν το προσωπικό γνωρίζει ή μπορεί να υποθέσει ορθώς τον κώδικα συμπεριφοράς του πελάτη, η αλλαγή της γλωσσικής του συμπεριφοράς δεν συνιστά κοινωνική διάκριση, αλλά το αντίθετο: προσαρμογή της συμπεριφοράς στον κώδικα του πελάτη, δηλαδή ευγένεια με άλλα μέσα.

Κατά τους Reicher, Haslam, και Rath (2008)³³, ο τρόπος που η ομάδα ορίζεται προηγείται της ρατσιστικής κατασκευής του άλλου. Δουλεύοντας από την άποψη της κοινωνικής ταυτότητας στο πλαίσιο της κοινωνικής ψυχολογίας, θεωρούν την κατασκευή και την υποστήριξη μιας μοναδικά ενάρετης ομάδας ως τη μορφή της κοινωνικής ταυτότητας στην οποία οι εκτός της ομάδας μπορεί να ερμηνευθούν ως μια υπαρξιακή απειλή. Το μοντέλο αυτό σημαίνει ότι, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε φαινόμενα όπως η ρατσιστική βία, θα πρέπει να παρακολουθήσουμε όχι μόνο το πώς οι άνθρωποι βλέπουν τους στόχους της βίας, αλλά και το πώς οι ίδιοι καταλαβαίνουν τους εαυτούς τους ως ομάδα: όπου, οι αναπαραστάσεις του «εμείς» είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικές με τις αναπαραστάσεις των «άλλων».

1.4. Ο Ρατσισμός σήμερα (έννοια και περιεχόμενο)

Με την παραδοσιακή σημασία του όρου, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ρατσισμός είναι το δόγμα σύμφωνα με το οποίο οι ανθρώπινες ιδιότητες και ικανότητες είναι φυλετικά προσδιορισμένες. Το ανθρώπινο γένος είναι διαιρεμένο σε «φυλές» οι οποίες βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση «ανωτερότητας» ή «κατωτερότητας», ανάλογα με τα κληρονομικού χαρακτήρα βιολογικά τους γνωρίσματα. Την πρώτη θέση μεταξύ των «φυλών» κατέχει και η λευκή «φυλή», η οποία και είναι από τη φύση ταγμένη να κυριαρχεί πάνω στις άλλες. Ο ορισμός αυτός αποδίδει πλήρως το πνεύμα του βιολογικού ρατσισμού, δεν καλύπτει ωστόσο το σύνολο των εκφάνσεων του σημερινού ρατσισμού, αφού το σύστημα της φυλετικής αιτιολόγησης του ρατσισμού έχει «εμπλουτιστεί» με ψυχοκοινωνικά και πολιτισμικά «επιχειρήματα» αλλά και με θεσμοποιημένες μορφές κοινωνικών διακρίσεων. Στο βαθμό που οι πολιτικές ευαισθησίες των σύγχρονων κοινωνιών δεν επιτρέπουν αποκάλυπτες εκδηλώσεις βιολογικού ρατσισμού, εμφανίζονται νέες μορφές ρατσιστικής συμπεριφοράς, όπως για παράδειγμα ο ρατσισμός σε βάρος εθνικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων, η εχθρότητα και δυσανεξία απέναντι στους μετανάστες γενικά και στους πολιτικούς και οικονομικούς πρόσφυγες ειδικότερα, ο κοινωνικός ρατσισμός σε βάρος ατόμων με ειδικές ανάγκες καθώς και περιθωριακών ομάδων (π.χ. οι ομοφυλόφιλοι, οι ασθενείς του Aids κ.λπ.), ο σεξισμός

³³ Reicher, Steve, Haslam S. Alexander, and Rakshi Rath. 2008. Making a Virtue of Evil: A Five-Step Social Identity Model of the Development of Collective Hate. *Social and Personality Psychology Compass* 2:1313–44.

με θύματα τις γυναίκες και, τέλος, ο θεσμικός ρατσισμός (διακρίσεις των δημόσιων και κρατικών υπηρεσιών σε βάρος μειονοτικών ομάδων και ατόμων).

Σύμφωνα με τον Etienne Balibar, ο ρατσισμός αρθρώνεται γύρω από το στίγμα της ετερότητας, όπως το χρώμα του δέρματος, η εθνική προέλευση, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, το σωματικό ελάττωμα, και γενικά γύρω από τη διαφορετικότητα του «άλλου», και εγγράφεται σε πρακτικές περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού, εκμετάλλευσης και βίας, καθώς και σε συμπεριφορές και πράξεις που αποσκοπούν στην κάθαρση του κοινωνικού σώματος από ξένα στοιχεία, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ταυτότητα του «Εμείς» από κάθε πρόσμειξη (Παπαδημητρίου 1995)³⁴.

Σε ό,τι αφορά τη συστηματοποίηση των διαφόρων παραλλαγών και πρακτικών του ρατσισμού, οι απόψεις των ειδικών συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Pierre-Andre Taguieff κάνει διάκριση μεταξύ: (α) ιδεολογικού ρατσισμού (πίστη στις βασικές αρχές της φυλετικής ιδέας)· (β) ρατσιστικής προκατάληψης (εκφράζεται μέσα από τη μεροληπτική ή/και αρνητική στάση απέναντι σε μια κοινωνική ομάδα και στα άτομα που τη συγκροτούν)· και (γ) ρατσιστικής συμπεριφοράς (πρακτική των φυλετικών και κοινωνικών διακρίσεων, των διωγμών και της εξολόθρευσης) (Πανταζής 2015)³⁵.

Η Colette Guillaumin αναφέρει τρία διαφορετικά είδη ρατσισμού και, συγκεκριμένα, το ρατσισμό: (α) ως συμπεριφορά που διαχέεται στις ανθρώπινες σχέσεις με διαφορετικό κάθε φορά πρόσωπο, όπως για παράδειγμα η ξενοφοβία, η εχθρότητα, η επιθετικότητα, οι διακρίσεις, ο κοινωνικός αποκλεισμός και τέλος η εξολόθρευση του «Άλλου»· (β) ως πολιτικό λόγο που εμφιλοχωρεί στις ομιλίες και στα προγράμματα κομμάτων και οργανώσεων με φυλετικές, σεξιστικές και γενικά εχθρικές προς τις μειονοτικές κοινωνικές ομάδες αντιλήψεις· Και (γ) ως δομικό στοιχείο των νόμων του κράτους, όπως στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας την περίοδο 1933-1945 και του καθεστώτος άπαρτχαϊντ στη Νότια Αφρική μέχρι πρόσφατα (κρατικός ρατσισμός). Τέλος, ο Αμερικανός ψυχίατρος Gordon W. Allport, όπως είπαμε και παραπάνω, αναφερόμενος στον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η

³⁴ Ζ. Παπαδημητρίου, Από το μύθο της “φυλής” στη βαρβαρότητα του ρατσισμού, Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής, τ.36-37, Αθήνα 1995, σελ.33-38

³⁵ Βασίλης Α. Πανταζής, Αντιρατσιστική Εκπαίδευση, 2015, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

ρατσιστική συμπεριφορά, καταγράφει πέντε διαφορετικά στάδια «αρνητικής αντιμετώπισης» του «Άλλου»: (α) τη λεκτική επίθεση, (β) την αποφυγή, απομόνωση και γκετοποίηση του «Άλλου», (γ) τις παντός είδους διακρίσεις, όπως στέρηση δικαιωμάτων, μεροληπτική μεταχείριση κ.λπ., (δ) τη σωματική επίθεση (πογκρόμ, κακοποίηση κ.λπ.) και, τέλος, (ε) τη γενοκτονία³⁶ (Παπαδημητρίου 2000).

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σχέσεις μεταξύ ρατσιστικής ιδεολογίας και ατομικής συμπεριφοράς δεν είναι πάντα μονόδρομα αιτιακές. Μπορεί, για παράδειγμα, κάποιος να διακατέχεται από προκαταλήψεις απέναντι σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, χωρίς όμως και να προβαίνει στην πρακτική των διακρίσεων. Αν και εμπεριέχει πάντοτε το στοιχείο της προκατάληψης, ο ρατσισμός δεν είναι απλή προκατάληψη, όπως και κάθε προκατάληψη δεν είναι ρατσισμός. Η προκατάληψη ωστόσο μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε κοινωνική διάκριση. Έτσι, για παράδειγμα, ορισμένοι λευκοί διακατέχονται από την προκατάληψη ότι οι μαύροι είναι ιδιαίτερα επιθετικοί σεξουαλικά, με αποτέλεσμα να μην τους δέχονται ως ενοικιαστές³⁷. Άλλοι πάλι δεν ψωνίζουν από Τσιγγάνους, γιατί επικρατεί η άποψη ότι εξαπατούν τους πελάτες τους. Ακόμη, η προκατάληψη δεν οδηγεί αναγκαστικά στη χρήση ρατσιστικής βίας, ούτε και η χρήση ρατσιστικής βίας προϋποθέτει πάντα την ύπαρξη ρατσιστικής κοσμοαντίληψης. Ο συνήθης ρατσιστής δεν είναι απαραίτητο να γνωρίζει τις ρατσιστικές θεωρίες ή να έχει διαβάσει το βιβλίο Ο Αγώνας μου του Αδόλφου Χίτλερ για να απορρίπτει τον ιθαγενή, τον Εβραίο, τον Τσιγγάνο ή το μετανάστη.

Συχνά γίνεται διάκριση ανάμεσα στο θεωρητικό και τον πρακτικό ρατσισμό, ανάμεσα στη «βία των λόγων», το λεκτικό ρατσισμό, και στη χρήση φυσικής βίας. Υπάρχουν δηλαδή άτομα που είναι ρατσιστές στα λόγια, χωρίς όμως και να επικροτούν ή να χρησιμοποιούν οι ίδιοι τη ρατσιστική βία. Ο διαχωρισμός αυτός από ιδεολογική άποψη είναι παραπλανητικός, αφού, όπως αναφέρει η Colette Guillaumin, οι λέξεις και οι πράξεις δεν ανήκουν σε ξεχωριστούς και ανεξάρτητους μεταξύ τους κόσμους. Αλληλοκαθορίζονται σε μεγάλο βαθμό, καθώς είναι όψεις του ίδιου νομίσματος, του ρατσισμού. Έτσι, ο ρατσισμός ακόμη και όταν εκδηλώνεται μόνον λεκτικά, είναι μια εν δυνάμει απειλή, αφού υπαινίσσεται πάντα την ύπαρξη

³⁶ Παπαδημητρίου Ζήσης Δ. (2000), Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός, εισαγωγή στο φυλετικό μίσος, Ιστορική, Κοινωνιολογική και Πολιτική Μελέτη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

³⁷ Σε ό,τι αφορά τη σεξουαλικοποίηση του ρατσισμού, βλ. την εργασία του G. Herndon, Σεξ και ρατσισμός, μετάφραση Μαίρης Αντωνοπούλου. Καρανάσης, Αθήνα χ.χ.

«κατώτερων» κοινωνικών ομάδων ή ατόμων που θα μπορούσαν κάθε στιγμή να αποτελέσουν αντικείμενο διακρίσεων, κοινωνικού αποκλεισμού, καταπίεσης και ρατσιστικής βίας

Ο ρατσισμός δεν επιχωριάζει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, ομάδα ή εθνικότητα. Αποτελεί γενικευμένη πρακτική και υπ' αυτή την έννοια δεν έχει τοξικό χαρακτήρα με τη στενή σημασία του όρου. Αν και ιστορικά συνδέεται με την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δεν αποτελεί αποκλειστικά και μόνον φαινόμενο της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αυτό βέβαια δεν εμπόδισε τους εκπροσώπους του κεφαλαίου να χρησιμοποιήσουν συνειδητά το ρατσισμό ως μέσο χειραγώγησης και παραπλάνησης των λαών, όπως απέδειξε η περίπτωση του γερμανικού φασισμού.

Αν και ο ρατσισμός αποτελεί ιδεολογικό-πολιτικά «ψευδή θεωρία», δεν παύει να επηρεάζει, άμεσα ή έμμεσα, τα άτομα στην προσπάθειά τους να περιγράψουν αλλά και να ερμηνεύσουν την κοινωνική τους πραγματικότητα. Όσο αντίθετη, για παράδειγμα, και να είναι αντικειμενικά η ρατσιστική σκέψη προς τα καλώς εννοούμενα συμφέροντα των απλών ανθρώπων, δεν τους προφυλάσσει από τον κίνδυνο να επιδείξουν και οι ίδιοι ρατσιστική συμπεριφορά. Συχνά λοιπόν ταυτίζονται με την κυρίαρχη ιδεολογία και αναζητούν στηρίγματα για τη συγκρότηση της ταυτότητας του «Εμείς» μέσα από τη διαφοροποίησή τους από τους «Άλλους». Ο πραγματικός ή και φανταστικός κίνδυνος συμβάλλει με αυτό τον τρόπο στην ανάπτυξη μιας πλασματικής συλλογικής συνείδησης, η οποία υποχωρεί ή/και καταρρέει μόλις εκλείψουν οι λόγοι που την τροφοδότησαν. Πρόκειται για το γνωστό σύνδρομο του «αποδιοπομπαίου τράγου», την αναζήτηση δηλαδή φανταστικών υπευθύνων, που εμφανίζεται σε περιόδους κρίσης, όταν οι απλοί άνθρωποι αδυνατούν ή δεν θέλουν να κατανοήσουν τα πραγματικά αίτια της κακοδαιμονίας τους³⁸. Έτσι ο ρατσισμός δεν είναι μόνο "εργαλείο πνευματικής καταπίεσης και επιβεβαιωμένο μέσο πειθάρχησης" στην υπηρεσία των εξουσιαζόντων, αλλά και πλατιά διαδεδομένη ιδεολογία των εξουσιαζόμενων, οι οποίοι, αν και υποφέρουν, δεν τολμούν να αντισταθούν στην εξουσία. Σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά των μαζών, ο ρατσισμός, όπως άλλωστε και ο εθνικισμός, είναι μια μορφή λαϊκισμού που θέλει να

³⁸ Σχετικά με το φαινόμενο του «αποδιοπομπαίου τράγου» και τη λειτουργία του, βλ. την έξοχη εργασία του Κλ. Γρίβα, Αποδιοπομπαίος τράγος. Ψυχική «αρρώστια» και τοξικομανία, Μαλλιάρης- Παιδεία, Αθήνα 1984, σ. 9-56.

μπερδεύει τα αίτια της κρίσης με τις συνέπειές της, όπως συμβαίνει, λόγου χάριν, σήμερα σε ορισμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου οι ντόπιοι θεωρούν τους μετανάστες υπαίτιους της ανεργίας, με αποτέλεσμα να ζητούν την απομάκρυνσή τους επειδή πιστεύουν ότι έτσι θα λυθεί και το πρόβλημα.

Ο ρατσισμός εξυπηρετεί πάντα, συνειδητά ή ασυνείδητα, κάποια συμφέροντα και μάλιστα πολλές φορές ετερογενή. Η ρατσιστική συμπεριφορά δηλαδή ποτέ δεν είναι αφιλοκερδής. Ακόμη και αν το «όφελος» δεν είναι εμφανές, αποτελεί πάντοτε, έστω και υποσυνείδητα, σημείο αναφοράς της ρατσιστικής συμπεριφοράς. Φυσικά, το να διαπιστώνει κανείς κάποιες διαφορές ανάμεσα στον ίδιο και στον «άλλο» δεν σημαίνει αυτοδήλως ότι είναι και ρατσιστής. Ακόμη και αν αξιολογεί τις διαφορές αυτές υπέρ του εαυτού του, αυτό δεν συνιστά αυτόχρημα επαρκή απόδειξη για την ύπαρξη ρατσιστικής συμπεριφοράς, εφόσον δεν στρέφεται ενεργά εναντίον του «άλλου». Ρατσιστής σε τελική ανάλυση είναι κάποιος ο οποίος έχει ολοκληρώσει και το τρίτο βήμα, χρησιμοποιεί δηλαδή τη διαπιστούμενη διαφορά με τον «άλλο» προκειμένου να υπηρετήσει, μέσω του στιγματισμού αυτής της διαφοράς, το προσωπικό του συμφέρον. Σε αυτό άλλωστε συνίσταται, κατά κύριο λόγο, η διαφορά ανάμεσα στο συνειδητό ρατσιστή και στον ουραγό που ακολουθεί, όντας ουσιαστικά και ο ίδιος ιδεολογικό θύμα του ρατσισμού.

Στη διαμόρφωση της ρατσιστικής σκέψης συμφύρονται διάφοροι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, ψυχολογικοί και πολιτισμικοί παράγοντες. Ως εκ τούτου, ο ρατσισμός δεν αποτελεί αυστηρά προσωπικό βίωμα, ούτε όμως και γενικευμένη στάση. Είναι η συνιστώσα υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων που βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Εμφανίζεται πάντα κάτω από ορισμένες συνθήκες και προϋποθέσεις και στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Ο ρατσισμός δηλαδή δεν έχει το χαρακτήρα του τυχαίου γεγονότος, αλλά ούτε και εντάσσεται στο σχήμα της προκαθορισμένης και αναπόφευκτης πορείας.

Ο ρατσισμός ως κοινωνική συμπεριφορά και πρακτική διαφέρει από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις μεταλλαγές της ιστορικής συγκυρίας και τους εκάστοτε σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει. Πρόκειται δηλαδή για μια δυναμική, εσωτερικά αντιφατική και εκτεθειμένη σε διαρκείς αλλαγές, κοινωνική διαδικασία. Με την έννοια αυτή δεν υπάρχει ένας αμετάλλακτος αλλά πολλοί, διαφορετικοί μεταξύ τους,

ρατσισμοί, οι οποίοι και συνδέονται κάθε φορά – με έναν ιστορικά ιδιαίτερο και ιδιόμορφο τρόπο – με τις κοινωνίες μέσα στις οποίες εμφανίζονται.

Δεδομένου ότι δεν υφίσταται γενετικά προσδιορισμένες κοινωνικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, είναι ρατσιστική η σκέψη εκείνη που θέλει τους ανθρώπους να διαφέρουν φυλετικά. Έτσι, στην περίπτωση του βιολογικού ρατσισμού ο ρατσιστής συνδέει με τη φαντασιακή κατηγορία της «φυλής» ιδιότητες και συνέπειες τις οποίες η ίδια δεν διαθέτει και οι οποίες ενεργοποιούνται τεχνητά, απλώς και μόνον γιατί ο ρατσιστής ισχυρίζεται ότι υπάρχουν. Αναφερόμενος στον αντισημιτισμό, μία από τις πλέον ειδικές μορφές σύγχρονου ρατσισμού, ο Jean-Paul Sartre γράφει: «Δεν δημιουργεί η εμπειρία την έννοια του Εβραίου, αντίθετα, η προκατάληψη νοθεύει την εμπειρία. Αν δεν υπήρχε ο Εβραίος, ο αντισημίτης θα τον εφεύρισκε». Η συμπεριφορά του ρατσιστή καθορίζεται από προκαταλήψεις και στερεότυπα, με αποτέλεσμα ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα να είναι μονόπλευρος. Ο ρατσιστής αρνείται πεισματικά να ελέγξει κριτικά τις ιδέες του, αφού η σκέψη του λειτουργεί κατά κανόνα με βάση τη μανιχαϊκή διαίρεση των ανθρώπων σε «καλούς» και «κακούς», σε «φίλους» και «εχθρούς»³⁹.

Είναι συνεπώς ανάγκη, ενόψει της συνθετότητας του ρατσιστικού φαινομένου, οι διάφορες μορφές ρατσισμού να εξετάζονται πάντα σε συνάρτηση με τα ιστορικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα της εποχής κατά την οποία εμφανίζονται, για να αποφεύγονται έτσι ανεπίτρεπτες γενικεύσεις που εμποδίζουν τελικά τη σωστή και αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Αν, για παράδειγμα, κάθε έκφραση ξενοφοβίας, εχθρότητας ή δυσανεξίας ερμηνεύεται ως ρατσισμός, τότε κινδυνεύουμε από τα «πολλά δένδρα να χάσουμε το δάσος». Αναλύοντας το κοινωνικό φαινόμενο του ρατσισμού θα πρέπει κανείς να αποφεύγει τόσο έναν υπερβολικά στενό όσο και έναν υπερβολικά ευρύ ορισμό του ρατσισμού, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει κίνδυνος να μείνουν εκτός παρατήρησης επιμέρους εκφάνσεις του ρατσιστικού φαινομένου, ενώ στη δεύτερη υπάρχει ο κίνδυνος να αποδυναμωθεί το ίδιο το φαινόμενο που πρόκειται να αναλυθεί, καθώς και η υπερβολική γενίκευση του όρου οδηγεί αναπόφευκτα στη μείωση της εμβέλειας της ανάλυσης και συνακόλουθα στην υποβάθμιση των

³⁹ Θ. Λίποβατς, Η ψυχοπαθολογία του πολιτικού, Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σ. 235.

αποτελεσμάτων⁴⁰. Ο Albert Memmi μάλιστα αμφισβητεί την εννοιολογική ορθότητα του όρου «ρατσισμός» και προτείνει την αντικατάστασή του με αυτόν της «ετεροφοβίας», αφού, όπως τονίζει, η απόρριψη του «άλλου» δεν επιστρατεύει μόνο τις βιολογικές αλλά παντός είδους θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και άλλες διαφορές. Είναι επίσης της άποψης ότι ο όρος «ρατσισμός» θα πρέπει να χρησιμοποιείται αποκλειστικά και μόνον για το βιολογικό ρατσισμό, όταν δηλαδή η απόρριψη του «άλλου» αιτιολογείται φυλετικά.

Οι μορφές που μπορεί να πάρει η κοινωνική διάκριση (ρατσισμός) στις σύγχρονες κοινωνίες είναι κυρίως συμβολικού, οικονομικού και φυσικού τύπου και όλες καταλήγουν σε αντίστοιχη βλάβη ή ζημία που υφίσταται το συγκεκριμένο (ατομικό ή συλλογικό) θύμα της κοινωνικής διάκρισης.

Με τη μορφή της συμβολικής βλάβης, κοινωνική διάκριση είναι κάθε περίπτωση μείωσης της αξιοπρέπειας (αυτό-εκτίμησης) του «άλλου» μέσω των αρνητικών προβολών της εικόνας του σε ιδιωτικά και δημόσια επικοινωνιακά περιβάλλοντα, ο αποκλεισμός από συγκεκριμένες πηγές πληροφορίας, ή ο έλεγχος της καθημερινής του ζωής (παρακολούθηση του ατόμου, συλλογή πληροφοριών για τις δραστηριότητές του, εξ αιτίας του ότι το συγκεκριμένο υποκείμενο είναι μέλος μιας κοινωνικής κατηγορίας. Με τη μορφή της οικονομικής βλάβης, κοινωνική διάκριση είναι κάθε περίπτωση ειδικής και ζημιολογικής (για το υποκείμενο που την υφίσταται) οικονομικής μεταχείρισης ενός ατόμου (ή ομάδας) εξ αιτίας του ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία⁴¹. Με τη μορφή της φυσικής βλάβης κοινωνική διάκριση έχουμε σε κάθε περίπτωση όπου ένα άτομο αποτελεί στόχο επιθετικών

⁴⁰ Βλ. σχετικά και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, σ. 27.

⁴¹ Ο Αλβανός λαθρομετανάστης που υποχρεώνεται να πληρώσει για μια διαδρομή πολλαπλάσιο κόμιστρο σε έναν οδηγό ταξί είναι θύμα οικονομικού ρατσισμού, όπως και ο Ιάπωνας ή Αμερικανός τουρίστας στην Αίγινα που πληρώνει το παγωτό τρεις φορές περισσότερο από ό,τι αξίζει. Και στις δύο περιπτώσεις ο φορέας της κοινωνικής διάκρισης ενεργοποιεί τον ίδιο μηχανισμό, ανεξάρτητα από το σκεπτικό πάνω στο οποίο στηρίζει την πράξη του. Έτσι π.χ. στην περίπτωση του λαθρομετανάστη ο οδηγός ταξί θα ισχυριστεί ότι είναι λογικό να είναι αυξημένο το κόμιστρο, επειδή οι συνθήκες μεταφοράς είναι ειδικές, και είναι ειδικές καθώς η μεταφορά ενός λαθρομετανάστη συνδέεται με το ρίσκο να συλληφθεί ο οδηγός και να κατασχέσει το ταξί. Στην περίπτωση του Ιάπωνα ή του Αμερικανού τουρίστα, ο περιπτεράς θα πει ότι οι τιμές των παγωτών στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλές σε σχέση με το εισόδημα του εν λόγω περιηγητή, άρα αυτό που θα έπρεπε να είχε κάνει προ πολλού η πολιτεία – να ανεβάσει τις τιμές των παγωτών για τους τουρίστες – αναλαμβάνει να το κάνει αυτός με δική του πρωτοβουλία. Εννοείται ότι και οι δύο αυτές «φιλοσοφίες» δεν αναιρούν το ρατσιστικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων πράξεων.

ενεργειών κάποιου άλλου, στο βαθμό που η επιθετικότητα δεν είναι συμβολικού χαρακτήρα, αλλά κατευθύνεται στη φυσική (σωματική και ψυχική) υγεία και ασφάλεια του πρώτου. Απειλές έμμεσες ή άμεσες, ξυλοδαρμοί, παρενοχλήσεις, εμπρησμοί, βομβιστικές και άλλες επιθέσεις, και γενικά οτιδήποτε διαταράσσει την υγεία και την ασφάλεια ενός ατόμου, εξ αιτίας του ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία, είναι ρατσισμός με τη μορφή της φυσικής βλάβης, ένα από τα πιο συνηθισμένα και πιο χοντροκομμένα είδη κοινωνικής διάκρισης (Γκότοβος, 1996).

Καθώς στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες η κοινωνική διάκριση είναι ως πρακτική στιγματισμένη και δεν νοείται να ενθαρρύνεται από κανέναν και ιδιαίτερα από την πολιτική ηγεσία, δημιουργείται μια ιδιάζουσα συνθήκη ανοχής στο ρατσισμό σε συνδυασμό με στρατηγικές αποφυγής πολιτικού κόστους ή απόκτησης πολιτικού οφέλους, όταν τα τελευταία συνδέονται άμεσα με την ενθάρρυνση ή την ανοχή των κοινωνικών διακρίσεων.

Κατά τα λεγόμενα του Γαβρόγλου ο ρατσισμός⁴² συνάδει γενικά με χαμηλότερο επίπεδο μόρφωσης, μεγαλύτερη ηλικία και δεξιότερη πολιτική ταυτότητα. Δεν συνδέεται με το φύλο, ούτε με τον τόπο διαμονής (αστικό- αγροτικό), παρά την εντονότερη παρουσία των μεταναστών στις πόλεις (Γαβρόγλου, 2001:90)⁴³. Παρά την ποικιλομορφία του σύγχρονου ρατσισμού, ο Mac Laughlin J.⁴⁴ (1998: 1019) υποστηρίζει πως το φαινόμενο του σύγχρονου ρατσισμού είναι προϊόν της μετάβασης από μια βιομηχανική κοινωνία σε μια μεταβιομηχανική- μεταφορντική, είναι υπαρκτός πλέον στον ευρωπαϊκό χώρο και οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων μορφών των επιμέρους εθνικών «ρατσισμών» στα ευρωπαϊκά κράτη, πρέπει, υποστηρίζει, να αναζητηθούν σε ιστορικές και πολιτικές διαφορές που υπάρχουν στην συγκρότηση του έθνους. Οι σύγχρονες εκφράσεις του ρατσισμού σε ολόκληρη την Ευρώπη, κατά τον συγγραφέα (1998: στο ίδιο) αποδίδονται στη λειτουργία συγκεκριμένων χωροκοινωνικών αλλαγών που διαδραματίζονται στις

⁴² Η σημερινή μορφή του ρατσισμού κατά τον Balibar αφορά τον *εξωτερικό ρατσισμό*, ο οποίος νοείται ως ακραία μορφή ξενοφοβίας που οριοθετείται από τα σύνορα του εθνικού κράτους, καθώς και τον *ρατσισμό της καταπίεσης*, ο οποίος δεν στοχεύει στην απάλειψη των μεταναστών από την κοινωνία, αλλά στην δημιουργία ιεραρχίας μέσω αυτών (Κόκκινος Γ. 2000: 239).

⁴³ Γαβρόγλου Σ. (2001): «Μετανάστευση και ακροδεξιά αντίδραση στην Ευρώπη. Συγκριτική Επισκόπηση» σελ. 71-114, στο Ναζάκης Χ, Χλέτσος Μ.: *Μετανάστες και Μετανάστευση*, Αθήνα: Πατάκη.

⁴⁴ Mac Laughlin J. (1998): «Racism, ethnicity and multiculturalism in contemporary Europe: a review essay», *Political Geography*, 17(8):1013–1024

πόλεις , προσδίδοντας έτσι στην γεωγραφία μια ιδιαίτερη βαρύτητα. Αυτοί περιλαμβάνουν:

1. τον τεμαχισμό των διαφόρων αστικών τοπίων με βάση το «μείγμα» κοινωνικής τάξης και εθνότητας/ φυλής,
2. της αναγκαστικής μίξης ντόπιου και αλλοδαπού πληθυσμού σε υποβαθμισμένες αστικές γειτονιές,
3. την σταδιακή υποχώρηση κοινωνικών/ κοινοτικών δεσμών ανάμεσα στους γηγενείς με την ταυτόχρονη εμφάνιση ισχυρών κοινωνικών δικτύων μεταξύ των μειονοτήτων και των μεταναστευτικών ομάδων.

Τα παραπάνω έχουν σημασία όσον αφορά την ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, λόγω του ότι τα παραπάνω φαινόμενα αρχίζουν και κάνουν την εμφάνισή τους στον αθηναϊκό αστικό ιστό. Ήδη, σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου⁴⁵, η ξενοφοβία, είναι μια πραγματικότητα στην ελληνική κοινωνία. Οι πολίτες της Ελλάδας, σε αντίθεση με τους περισσότερους ευρωπαίους πολίτες, διαφωνούν με την αντίληψη ότι οι άνθρωποι από άλλες εθνικές ομάδες εμπλουτίζουν την πολιτιστική ζωή της χώρας (EL: 61% - EU27: 30%), ενώ η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη εκτιμά ότι η ένταξη ανθρώπων από άλλες εθνικές ομάδες συμβάλλουν στην πολιτιστική ζωή της χώρας τους (EU27: 54% - EL: 28%). Οκτώ στους δέκα έλληνες πολίτες πιστεύουν ότι η παρουσία ανθρώπων από άλλες εθνικές ομάδες αποτελεί αιτία ανασφάλειας (EL: 78%). Το ελληνικό ποσοστό ανασφάλειας είναι το δεύτερο υψηλότερο που καταγράφει η παρούσα έρευνα μετά από αυτό των πολιτών της Κύπρου (82%), με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο να περιορίζεται στο 45%. Επίσης, οκτώ στους δέκα έλληνες πολίτες πιστεύουν ότι η παρουσία ανθρώπων από άλλες εθνικές ομάδες αυξάνει την ανεργία στην Ελλάδα (81%). Και σε αυτή την περίπτωση το ελληνικό ποσοστό είναι το δεύτερο υψηλότερο, μετά από αυτό της Κύπρου 90%, που καταγράφει η έρευνα, με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο να διαμορφώνεται σε αισθητά χαμηλότερα επίπεδα (EU27: 49%). Οι έλληνες, σε αντίθεση με τους περισσότερους Ευρωπαίους, δεν πιστεύουν ότι η χώρα τους χρειάζεται τους μετανάστες για να δουλεύουν σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας (EL: 53% - EU27: 37%).

(ΕΥΡΩΒΑΡΟΜΕΤΡΟ 71 ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΑΝΟΙΞΗ

⁴⁵ Eurobarometer survey on poverty and social exclusion, 2009 στο <http://ec.europa.eu/social/publications>

2009). Επίσης, πρέπει να τονισθεί πως η ίδια η μορφή του ρατσισμού δεν είναι διαχρονικά σταθερή όσον αφορά τις καθημερινές πρακτικές και λόγους. Σύμφωνα με την Κωνσταντοπούλου Χ.⁴⁶ (1999: 22-23) η σύγχρονη μορφή ρατσισμού, ο λεγόμενος και νέο- ρατσισμός, χαρακτηρίζεται από κάποιες σύγχρονες τάσεις και αλλαγές στον λόγο, εν σχέση με τον «παλαιό» ρατσισμό, όπως:

- Το πέρασμα από τον όρο «φυλή» στον όρο «πολιτισμός» και την υποκατάσταση της φυλετικής καθαρότητας από την πολιτισμική ταυτότητα.
- Την μετατόπιση του κυρίαρχου λεξιλογίου από τον όρο «ανισότητα» στον όρο «διαφορά», που συνοδεύεται και από την γνωστή φοβία «επιμειξίας», δηλαδή το κατά πόσο θα αλλοτριωθεί μια κουλτούρα και συγκεκριμένα η κυρίαρχη κουλτούρα από τις ξένες επιρροές.

⁴⁶ Κωνσταντοπούλου Χ.(1999): «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου- Αλιμπραντή Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. : *Εμείς και οι «άλλοι»*, Αθήνα: τυπωθήτω/ ΕΚΚΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο κεφάλαιο αυτό η προσοχή μας στρέφεται στους μετανάστες, οι οποίοι αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που κατά κύριο λόγο δέχεται ρατσιστικές επιθέσεις. Η Ελλάδα, από τις αρχές της δεκαετίας του '90, λόγω εσωτερικών αλλά και μιας σειράς διεθνών αλλαγών έχει μετατραπεί σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Από τότε η δημογραφική ανάπτυξη της χώρας οφείλεται, κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος, στην εισροή, από τρίτες χώρες, ξένων εργαζόμενων και των οικογενειών τους.

Την μέχρι τώρα ελληνική μεταναστευτική πολιτική όμως, χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό, η απουσία μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των αλλοδαπών. Οι υπηρεσίες του κράτους λειτουργούν περισσότερο σε επίπεδο αστυνόμευσης και καταστολής και δεν υπάρχει συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική.

Στο δεύτερο αυτό κεφάλαιο λοιπόν, αρχικά γίνεται προσπάθεια περιγραφής του προφίλ των μεταναστών που ζουν πλέον και εργάζονται στην χώρα μας καθώς παρατίθενται στατιστικά στοιχεία, αντλούμενα κυρίως από την απογραφή του 2011 της ΕΣΥΕ και αφορούν πληθυσμιακά, κοινωνικά, οικονομικά κτλ. χαρακτηριστικά των μεταναστών και δεύτερον γίνεται προσπάθεια καταγραφής της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Καταγράφονται στοιχεία από πριν την εποχή της μετατροπής της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών μέχρι το σημερινό και ισχύον πολιτικό σύστημα για τους μετανάστες. Διακρίνονται τρεις φάσεις τις οποίες έχει περάσει το μεταναστευτικό σύστημα της χώρας μέχρι την σημερινή κατάσταση: α) η φάση της ανοχής - μέχρι τα τέλη του '80, β) η φάση της ποινικοποίησης που καθορίζεται από το νόμο 1975/91 και γ) η φάση που συνδέεται με την διαδικασία νομιμοποίησης και ξεκίνησε το Νοέμβρη του 1997.

2.1. Η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα

Το 1989 γίνεται αντιληπτή η σταδιακή μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Εκείνη την περίοδο παρατηρείται αύξηση της εισόδου μεταναστών στην Ελλάδα κι έτσι παύει να αποτελεί χώρα προσωρινής διαμονής και ενδιάμεσου σταθμού για τους μετανάστες. Η μετατροπή αυτή συντελέστηκε λόγω εσωτερικών αλλά και μιας σειράς διεθνών αλλαγών, οι οποίες είναι:

- Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα
- Η επικρατούσα πρακτική αυστηρών μέτρων κατά της εισόδου νέων μεταναστών εκτός των κρατών μελών στα πλαίσια της εναρμόνισης των πολιτικών για τη μετανάστευση⁴⁷
- Η κατάργηση των 'κομμουνιστικών' καθεστώτων στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης,
- Ο πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία
- Και οι εθνικιστικές αναταραχές στα Βαλκάνια.

Για μεγάλο διάστημα όμως η γνώση για τον αριθμό και για τα άλλα χαρακτηριστικά των μεταναστών στην Ελλάδα ήταν περιορισμένη λόγω του μη νόμιμου καθεστώτος παραμονής στη χώρα, των περισσότερων εξ αυτών. Αρκετά από τα βασικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών γίνονται γνωστά, μετά την πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης αυτού του πληθυσμού (Π.Δ. 358/97 και 359/97), καθώς και εκείνης που ακολούθησε τη δημοσίευση του Ν. 2910/01. Παράλληλα μια πιο πλήρη εικόνα για τη σύνθεση του μεταναστευτικού πληθυσμού καθώς και των λοιπών κοινωνικό-δημογραφικών χαρακτηριστικών του, σχηματίζουμε με την απογραφή (2011) (Πίνακας 1), ενώ τα πραγματικά μεγέθη δεν πρέπει να απέχουν πάρα πολύ, καθώς τότε απογράφηκε σημαντικός αριθμός μεταναστών⁴⁸

⁴⁷ Για την μεταναστευτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα βλέπε Baldwin-Edwards M (1991) 'Immigration after 1992' Policy and Politics Vol.19(13) pp. 199-211 και E.V.Petracou (1993) 'Immigration policy in Northern and Southern regions of the EC with special reference to Britain and Greece' University of Warwick: M.A thesis.

⁴⁸ ΕΣΥΕ, statistics.gr.

Πίνακας 1: Ποσοστά αλλοδαπού πληθυσμού στο σύνολο του πληθυσμού της
Ελλάδας για το 2009 έως το 2015

Πληθυσμός	<u>2009</u>	<u>2010</u>	<u>2011</u>	<u>2012</u>	<u>2013</u>	<u>2014</u>	<u>2015</u>
Συνολικός πληθυσμός Ελλάδας	11.094.745	11.119.289	11.123.392	11.086.406	11.003.615	10.926.807	10.858.018
Πληθυσμός υπηκόων ξένων χωρών	927.584	931.424	934.395	921.447	886.450	875.977	821.969
% Ποσοστό αλλοδαπών στο συνολικό πληθυσμό της χώρας	8,4	8,4	8,4	8,3	8,1	8,0	7,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, επεξεργασία της συγγραφέως.

2.1.1. Το προφίλ των μεταναστών στην Ελλάδα – Στατιστικά στοιχεία

Στην Ελλάδα υπάρχουν δυο «ιστορικές μειονότητες» (Δαμανάκης 2002), η μουσουλμανική και εκείνη των Αθιγγάνων. Σ' αυτές τις δυο εθνοτικές - πολιτισμικές ομάδες προστέθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και κυρίως τη δεκαετία του 1990 μετανάστες ελληνικής εθνοτικής καταγωγής όπως οι Ρωσοπόντιοι παλιννοστούντες και οι Βορειοηπειρώτες, μετανάστες από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης αλλά και πολίτες χωρών της Ασίας και της Αφρικής. Σε μικρότερο βαθμό εξακολούθησε δε και ο επαναπατρισμός Ελλήνων μεταναστών από τη Δυτική Ευρώπη, την Αμερική και την Αυστραλία, καθώς και η μετανάστευση πολιτών αναπτυσσόμενων χωρών (όπως για παράδειγμα το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία και άλλες) (Τριανταφυλλίδου 2005).

Στην διάρκεια της δεκαετίας του 1990, οι περισσότεροι από τους αλλοδαπούς που εισήλθαν στην Ελλάδα ήταν παράνομοι. Το φαινόμενο αυτό της παράνομης μετανάστευσης στην Ελλάδα οφείλεται σε παράγοντες όπως η ύπαρξη της παραοικονομίας, η κυριαρχία τομέων όπως ο τουρισμός, οι κατασκευές, η γεωργία, η κυριαρχία μικρομεσαίων οικογενειακών επιχειρήσεων στην οικονομία, ο ρόλος της οικογένειας και της εκπαίδευσης στην ελληνική κοινωνία, το περιορισμένο κράτος πρόνοιας και οι άτυπες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Κατά τη δεκαετία 2000 -

2010, η Ελλάδα έγινε πόλος έλξης εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών όχι μόνο από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες αλλά από ολόκληρο τον κόσμο με αποτέλεσμα περίπου το 7% του πληθυσμού της χώρας να αποτελείται από μετανάστες από χώρες εκτός Ε.Ε. Η ελληνική κρίση χρέους 2010-2012 δεν έχει μειώσει τον αριθμό των μεταναστών που έρχονται στην Ελλάδα, η οποία αποτελεί το κύριο δρόμο εισόδου στην Ευρώπη. Πολλοί μετανάστες που εισέρχονται στην Ελλάδα, ξαναφεύγουν μετά από κάποιο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, οι πολιτικές εξελίξεις στην Λιβύη και την Τυνησία το 2011 (Αραβική Άνοιξη), επανέφεραν την μετανάστευση προς την Ευρώπη μέσω της Ιταλίας, καθιστώντας αυτή τη χώρα μια από τις κύριες πύλες εισόδου μεταναστών στην Ευρώπη.

Λόγω λοιπόν της παράνομης μετανάστευσης, το μεταναστευτικό απόθεμα μπορεί να προκύψει από τα αποτελέσματα των απογραφών, όπως προαναφέρθηκε (Παπαδοπούλου 2006). Έτσι, με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011, σήμερα (2015) διαμένουν στην Ελλάδα περίπου 11 εκατομμύρια άνθρωποι (10.858.018) από τους οποίους οι 821.969 είναι αλλοδαποί. Σε αυτούς περιλαμβάνονται 198,723 πολίτες από άλλες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι προφανές λοιπόν ότι η δημογραφική ανάπτυξη της χώρας κατά την τελευταία δεκαετία οφείλεται, κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος, στην εισροή από τρίτες χώρες ξένων εργαζόμενων και των οικογενειών τους (Πίνακας 2 και Πίνακας 3) (Τριανταφυλλίδου 2005, Πανταζής 2007: 2).

Πίνακας 2:

Ποσοστό ξένων υπηκόων στην Ελλάδα ως επί % του συνολικού πληθυσμού από το 1951 έως το 2011	
Έτος	Ποσοστό
1951	0.40%
1961	0.65%
1971	1.06%
1981	1.76%
1991	1.63%
2001	7.27%
2011	8.40%

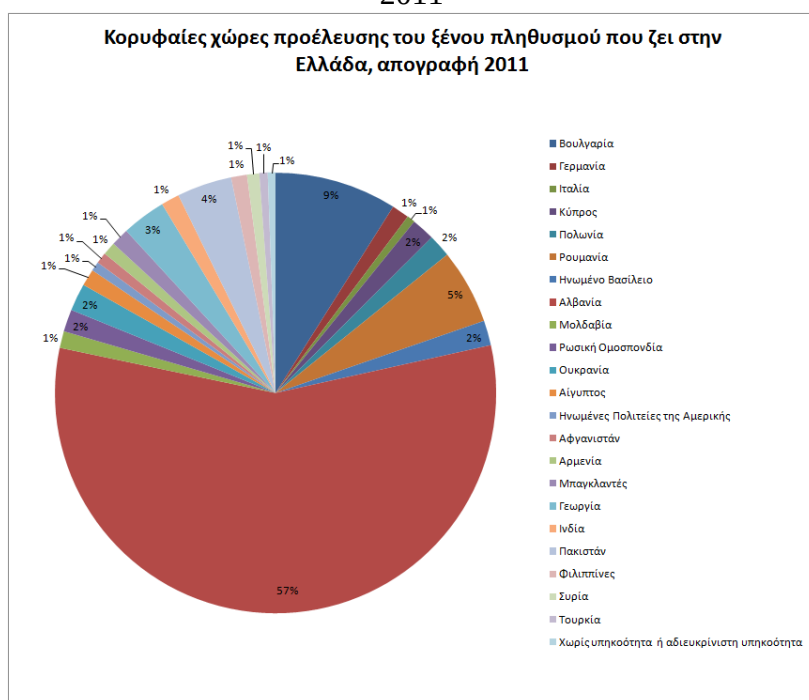
Πίνακας 3:

Αύξηση του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας ανά δεκαετία από το 1951 έως το 2011	
Χρονολογία	Ποσοστό αύξησης
1951-1961	9.90%
1961-1971	4.53%
1971-1981	11.08%
1981-1991	5.34%
1991-2001	6.86%
2001-2011	1.73%

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές από 1951 έως 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

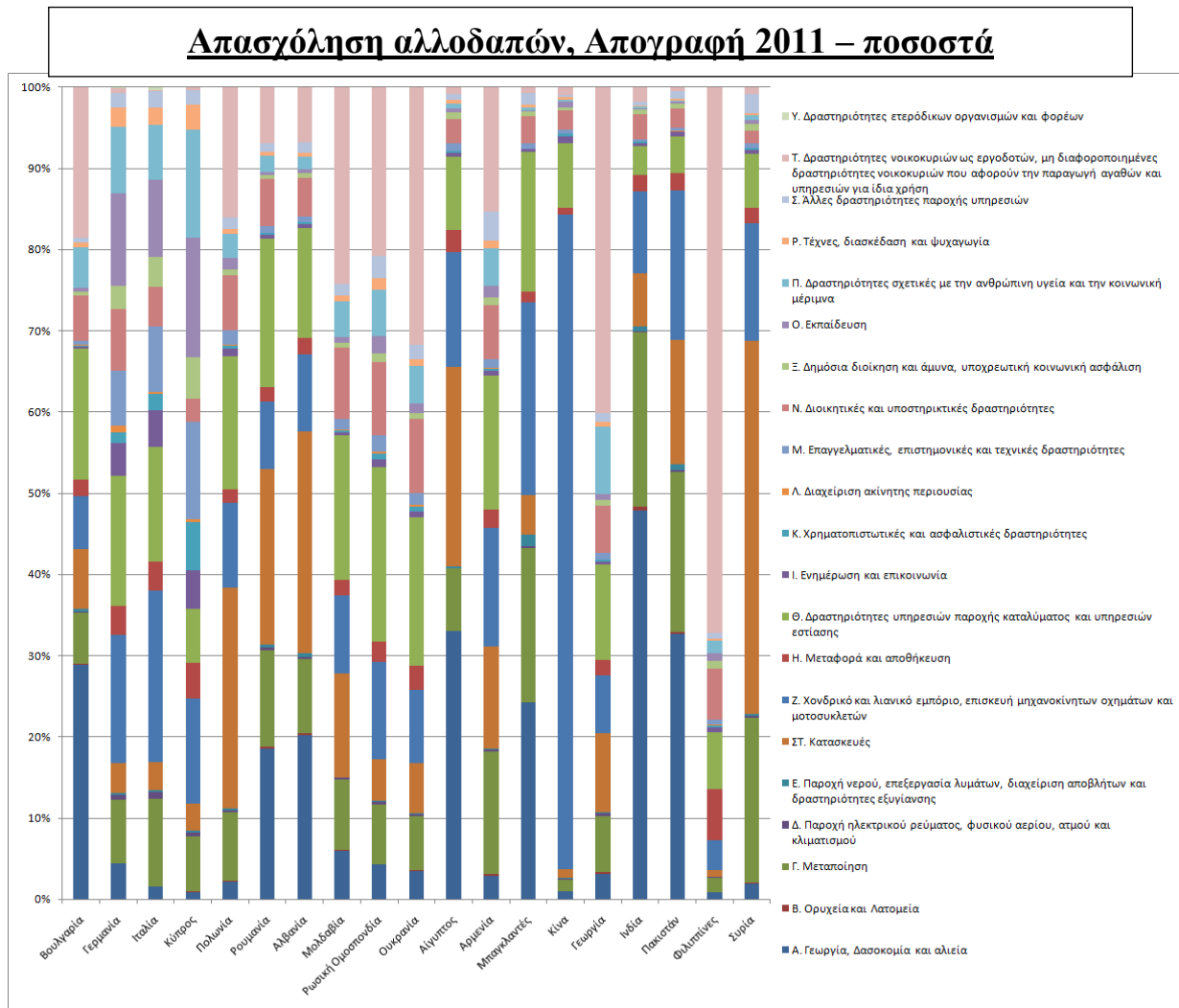
Στην Ελλάδα βρίσκονται μετανάστες από πολλές διαφορετικές χώρες, ωστόσο 22 είναι οι κυριότερες χώρες προέλευσης. Περισσότεροι από τους μισούς, το 57% του συνόλου των καταγεγραμμένων αλλοδαπών είναι Αλβανοί. Περίπου 1/3 των απασχολούμενων Αλβανών εργάζονται στις κατασκευές και 20% στον αγροτικό τομέα. Δεύτερη πολυπληθέστερη ομάδα είναι οι Βούλγαροι (9%). Ένα τρίτο των Βούλγαρων πολιτών εργάζεται στον αγροτικό τομέα ενώ ένα μεγάλο ποσοστό απασχολείται στις δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης. Μετά την Βουλγαρία ακολουθούν η Ρουμανία (5%) και το Πακιστάν (4%). Το μεγαλύτερο ποσοστών των οικονομικά ενεργών Ρουμάνων απασχολούνται στις κατασκευές και τον αγροτικό τομέα, ενώ ακολουθούν οι δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης. Όσον αφορά τους Πακιστανούς, οι περισσότεροι απασχολούνται στην γεωργία, τη μεταποίηση, τις κατασκευές καθώς και το χονδρικό και λιανικό εμπόριο και την επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών. Στις κυριότερες χώρες προσέλευσης ανήκουν επίσης και οι παρακάτω: Γερμανία, Ιταλία, Κύπρος, Πολωνία, Μολδαβία, Ρωσική Ομοσπονδία, Ουκρανία, Αίγυπτος, Αρμενία, Μπαγκλαντές, Κίνα, Γεωργία, Ινδία, Φιλιππίνες και Συρία.

Σχήμα 1:
Κορυφαίες χώρες προέλευσης του ξένου πληθυσμού που ζει στην Ελλάδα, Απογραφή 2011

Πηγή: ΕΣΥΕ Απογραφή 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

Σχήμα 2:

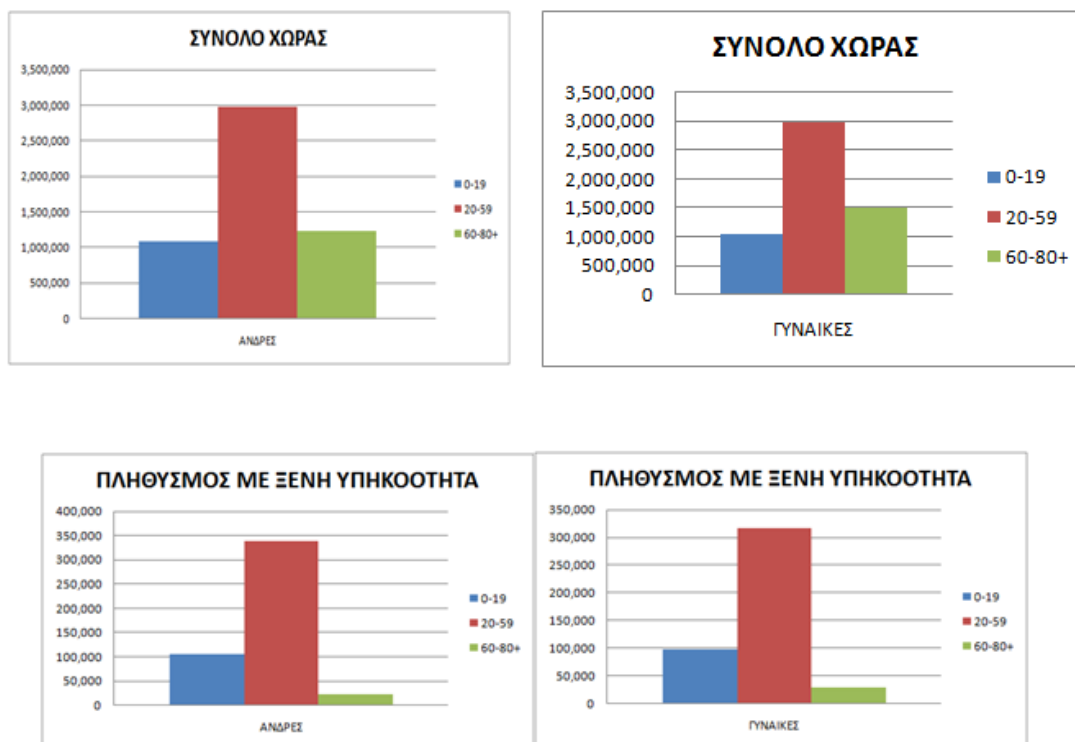

Πηγή: ΕΣΥΕ Απογραφή 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

Από το σύνολο των 934.395 αλλοδαπών που μένουν στην Ελλάδα με βάση τα στοιχεία απογραφής του 2011 το 49% είναι άνδρες ενώ το 51% είναι γυναίκες. Παράλληλα, ο ξένος πληθυσμός εντάσσεται στην συντριπτική του πλειοψηφία (περίπου 55%) στο ηλικιακό φάσμα των 20-59 ετών (Σχήμα 3), είναι δηλαδή δυνάμει οικονομικά ενεργός πληθυσμός.

Σχήμα 3(α-δ):

Κατανομή α) και β) συνόλου πληθυσμού της Ελλάδας ανά ομάδες ηλικιών και φύλο, και γ) και δ) μεταναστών ανά ομάδες ηλικιών και φύλο.

Πηγή: ΕΣΥΕ Απογραφή 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

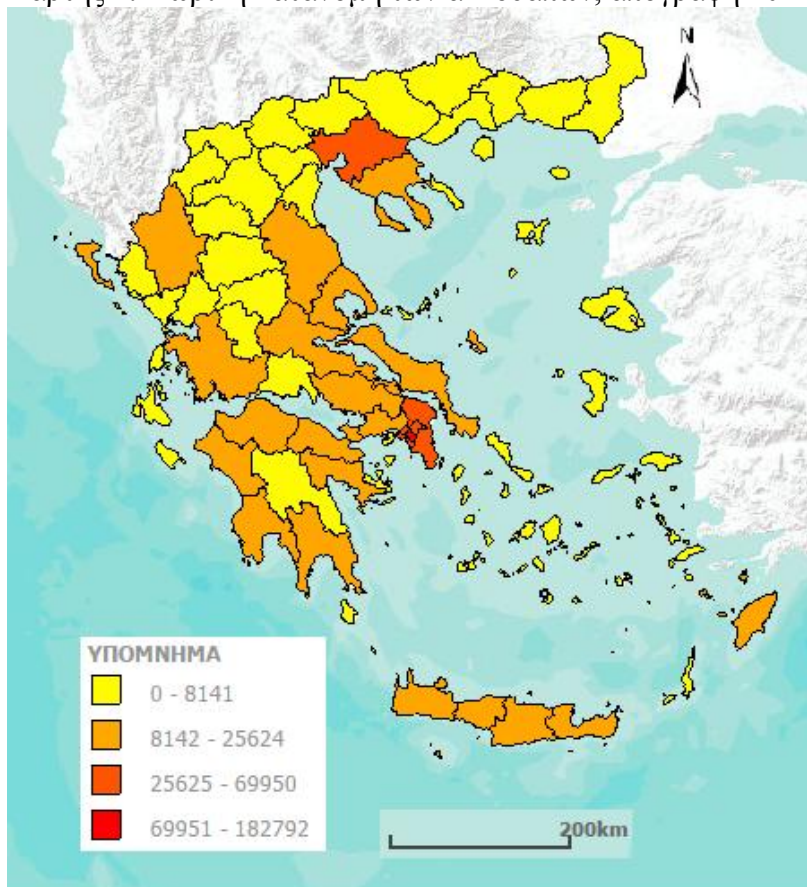
Σχετικά με τη χωρική κατανομή των αλλοδαπών στις περιφέρειες της χώρας, περί το ήμισυ αυτών βρίσκεται στην Αττική ενώ ένα σημαντικό ακόμη μέρος στην Κεντρική Μακεδονία, με αποτέλεσμα οι υπόλοιπες περιφέρειες να συμμετέχουν με πολύ μικρότερες αναλογίες. Ειδικότερα, ένα μεγάλο ποσοστό μεταναστών κατανέμεται σε πέντε περιφέρειες, (Πελοπόννησος, Κρήτη, Στερεά Ελλάδα, Δυτική Ελλάδα και Θεσσαλία). Το Ν. Αιγαίο, η Ανατολική Μακεδονία & Θράκη, η Ήπειρο και Ιόνια Νησιά, φιλοξενούν σχετικά μικρό αριθμό μεταναστών, ενώ στο Β. Αιγαίο και την Δυτική Μακεδονία φαίνεται να παρουσιάζουν τα μικρότερα ποσοστά μεταναστών (Πίνακας 4, Χάρτης 1).

Πίνακας 4:
Κατανομή αλλοδαπού πληθυσμού ανά περιφέρεια στην Ελλάδα

<u>ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΛΛΟΔΑΠΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ</u>	
	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΡΑΚΗ	15139
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	100104
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	8862
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	31950
ΗΠΕΙΡΟΣ	15690
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	19460
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	35141
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	39393
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	47873
ΑΤΤΙΚΗ	369973
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	9710
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	28105
ΚΡΗΤΗ	40413

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

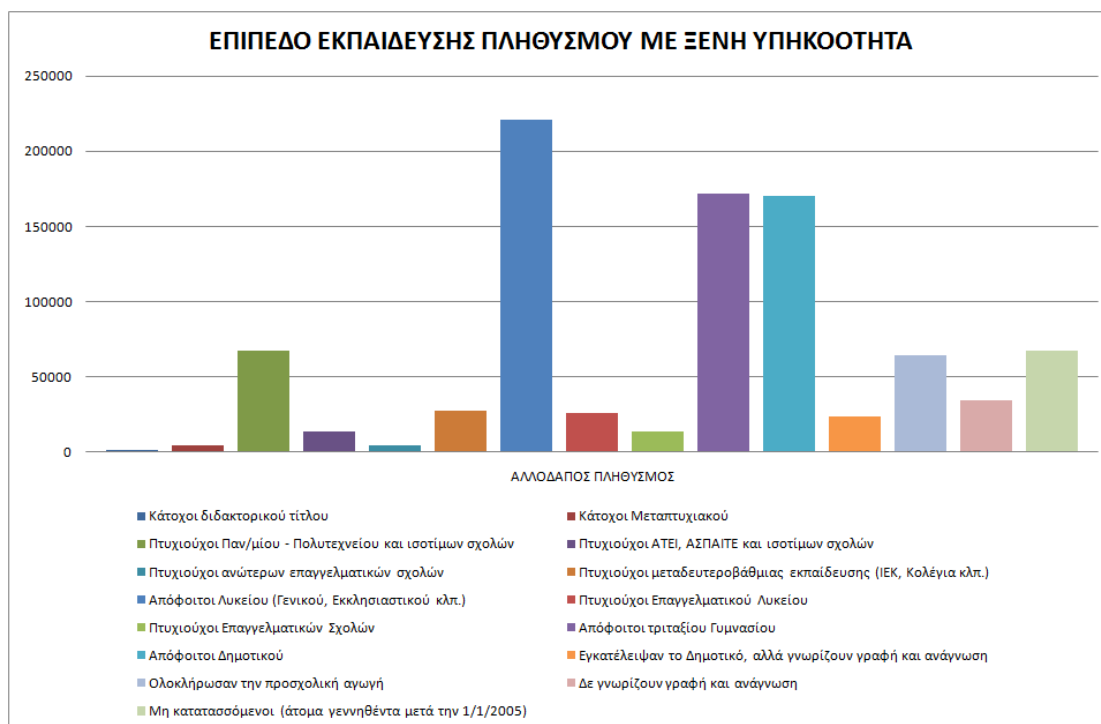
Χάρτης 1: Χωρική κατανομή των αλλοδαπών, απογραφή 2011

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2011, επεξεργασία της συγγραφέως

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών, το μεγαλύτερο ποσοστό είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (απολυτήριο λυκείου ή γυμνασίου) ενώ ένα σημαντικό ποσοστό είναι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (απολυτήριο δημοτικού). Σημαντικό επίσης ποσοστό αποτελούν όλοι όσοι δεν έχουν κάποια εκπαίδευση είτε εγκατέλειψαν το δημοτικό, είτε δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση). Από την άλλη πλευρά υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών οι οποίοι είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας ή μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΑΕΙ, ΤΕΙ, ΙΕΚ κτλ.), ενώ ένα μικρό ποσοστό έχει διδακτορικό ή μάστερ (Σχήμα 4).

Σχήμα 4:
Ποσοστά αλλοδαπών (που κατοικούν στην Ελλάδα) ανά επίπεδο εκπαίδευσης

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2011, επεξεργασία της συγγραφέως.

Αν και η σύγχρονη μαζική μετανάστευση προς τη χώρα μας είναι ένα σχετικά νέο φαινόμενο, ήδη έχουν διεξαχθεί έρευνες οι οποίες καταλήγουν, μεταξύ των άλλων, σε ένα βασικό συμπέρασμα, ότι δηλαδή αρκετοί από τους μετανάστες δηλώνουν την πρόθεσή τους να ζήσουν εδώ μια ισότιμη ζωή και οργανώνουν το μέλλον τους στην Ελλάδα, όπως άλλωστε έχει παρατηρηθεί σε όλα τα μεταναστευτικά ρεύματα (Θεριανός 2008). Στον Πίνακα 5 παρακάτω βλέπουμε και τους λόγους για τους

οποίους επέλεξαν να μεταναστεύσουν στην χώρα μας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών δηλώνει πως ήρθε στην Ελλάδα για λόγους εργασίας, ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που εγκαταστάθηκαν στη χώρα μας για να επανενωθούν με την οικογένειά τους.

Πίνακας 5:

Εγκατασταθέντες από το εξωτερικό κατά την τελευταία πενταετία πριν την απογραφή, κατά τόπο διαμονής κατά την Απογραφή 2011 και λόγο εγκατάστασης στην Ελλάδα					
Τόπος διαμονής κατά την Απογραφή 2011	Σύνολο	Λόγος εγκατάστασης στην Ελλάδα			
		Εργασία	Επανένωση οικογένειας	Άλλος λόγος	Δε δήλωσαν
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	329,556	105,150	54,637	92,029	77,740

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2011.

2.2.Πως εξελίχθηκε το θεσμικό πλαίσιο που αφορά την μετανάστευση στην Ελλάδα

Θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τρεις φάσεις στην αντιμετώπιση του μεταναστευτικού φαινομένου από την ελληνική πολιτεία:

- Η πρώτη μέχρι τα τέλη του '80 (περίοδος ανοχής)
- Η δεύτερη που καθορίζεται από το νόμο 1975/91 (φάση της ποινικοποίησης)
- Η τρίτη συνδέεται με τη διαδικασία της νομιμοποίησης, που ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1997 (φάση της εγκληματοποίησης της μετανάστευσης (Κούρτοβικ 2001, Μαρβάκης κ.α. 2001)).

2.2.1.Η πρώτη περίοδος, μέχρι τα τέλη του '80

Στο αρχικό νομικό καθεστώς περί αλλοδαπών ανήκει, ο νόμος 3275/1925 *«Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι»*, μάλιστα είναι ο πρώτος νόμος, η ισχύς του οποίου διήρκεσε μέχρι το 1929, καθώς αντικαταστάθηκε με το νόμο 4310. Ο νέος νόμος 4310/1929 *«Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων, απελάσεων και εκτοπίσεων»* αποτέλεσε το βασικό νομοθετικό πλαίσιο που καθόρισε το καθεστώς των αλλοδαπών για περισσότερα από 60 χρόνια, έως τα τέλη της δεκαετίας του '80 (Καψάλης & Καστορίδας, 2004:10). Οι διατάξεις του απαγόρευαν την είσοδο στην Ελλάδα σε οποιονδήποτε δεν κατείχε άδεια εργασίας, η οποία αρχικά χορηγείτο από το Υπουργείο Εσωτερικών και από το 1936 και μετά από τον Υπουργό Εργασίας. Οι περιορισμοί αυτοί στην ελεύθερη μετακίνηση των προσώπων προκάλεσαν συζητήσεις για το εάν ήταν σύμφωνος με το τότε ισχύον Σύνταγμα. Τα συγκεκριμένα μέτρα επικεντρώνονται στην απαγόρευση της εισόδου των αλλοδαπών στην χώρα και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν μέτρα πολιτικής για την ενσωμάτωσή τους (Χαλιάπα 2009:189).

Αργότερα, προκειμένου να αντιμετωπισθούν ζητήματα που σχετίζονται με τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας, καθώς και με αιτήματα άλλων χωρών, η Ελλάδα σύναψε διακρατικές συμφωνίες με χώρες όπως η Αλβανία, η Βουλγαρία, η

Αίγυπτος κ.ά, με αντικείμενο την απασχόληση εποχιακών εργατών στη χώρα⁴⁹. Αυτή η μορφή στρατολόγησης εφαρμόστηκε ήδη από τις αρχές του 1980, με την υπογραφή συμφωνίας με την Αίγυπτο (ν. 1453/84). Επίσης, έγιναν διμερείς συμβάσεις με μεσογειακές χώρες, που αφορούσαν θέματα κοινωνικής ασφάλισης και συμφωνία με την Τουρκία για την επανείσοδο ατόμων τα οποία διέσχιζαν παράνομα τα σύνορα⁵⁰. Όλη αυτήν την περίοδο, Προεδρικά Διατάγματα και Υπουργικές Αποφάσεις ρύθμιζαν ζητήματα που σχετίζονταν με επί μέρους τομείς της ζωής των αλλοδαπών στη χώρα, όπως η περίθαλψη, η εκπαίδευση, κ.ά. (Κοτζαμάνη Α., Τζωρτζοπούλου Μ. 2008:16)

Τα μεταναστευτικά ρεύματα των δεκαετιών του '70 και '80 όπως μετανάστες εργάτες με συμβόλαιο στη βιομηχανία χημικών και στην αλιεία, η μετανάστευση των γυναικών από τις Φιλιππίνες και η διέλευση πολιτικών προσφύγων (κυρίως από την Μέση Ανατολή και αργότερα από την Πολωνία) όπως και η μετεγκατάσταση τους σε τρίτες χώρες από διεθνείς οργανισμούς δεν είχαν γίνει αντιληπτά ως θέματα που αφορούσαν την μετανάστευση προς την Ελλάδα· καθώς η μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών γίνεται αντιληπτή μετά το 1989 (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ.,σελ.6).

Την ελληνική μεταναστευτική πολιτική μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 απασχολούν κυρίως θέματα διασποράς ή 'απόδημου ελληνισμού', μετανάστευσης εργατικού δυναμικού από την Ελλάδα και επιστροφής του⁵¹. Εκείνη την περίοδο η

⁴⁹Π.χ. Ο Ν. 2482 (ΦΕΚ Α'73/16.5.97). Κύρωση Συμφωνίας εποχιακής απασχόλησης εργατικού δυναμικού μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Αλβανίας. Η κυρωθείσα με τον παρόντα νόμο, συμφωνία, τέθηκε σε ισχύ την 5ην Αυγούστου 1997, σύμφωνα με την Ανακοίνωση Φ.0544/14/ΑΣ 594/Μ.4580/1997 (Α194), καθώς και ο Ν. 2407 Κύρωση Συμφωνίας εποχιακής απασχόλησης με την Κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας καθώς και των παραρτημάτων της. Υπογράφηκαν στις 15 Δεκεμβρίου του 1995. ΦΕΚ Α'103/1996, Επίσης Ο Ν. 1453 της 16/16.6.84 (Α' 88), Κύρωση Συμφωνίας για την προαγωγή της διμερούς συνεργασίας Ελλάδας και της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου.

⁵⁰Με την Αίγυπτο (κυρώθηκε με το ν. 1595/86), με τη Λιβύη (με το ν. 1909/90), με τη Συρία (με το ν. 2922/01), με την Τουρκία (με το ν. 2929/01), Ο.Κ.Ε, 2003. Η Ευρωμεσογειακή Συνεργασία συμφωνήθηκε από τους Υπουργούς Εξωτερικών της Ε.Ε. και των 12 Μεσογειακών εταίρων στη Βαρκελώνη το Νοέμβριο του 1995. Η διαδικασία που αποφασίστηκε στη Βαρκελώνη ενσωματώθηκε στην κοινή στρατηγική για την περιοχή της Μεσογείου που υιοθετήθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Πορτογαλίας τον Ιούνιο του 2000.

⁵¹Πιο συγκεκριμένα το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει τη μετανάστευση από την Ελλάδα υπό το πρίσμα της λογικής των εμβασμάτων και της μελλοντικής χρησιμοποίησης αυτού του εργατικού δυναμικού στην βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας. Νικολινάκος Μ (1973) 'Καπιταλισμός και μετανάστευση' Αθήνα: Παπαζήσης. Για την μεταναστευτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα βλέπε Baldwin-Edwards Μ (1991) 'Immigration after 1992'

είσοδος των ξένων εργατών ή αιτούντων άσυλο γίνεται μέσω έκδοσης περιορισμένου αριθμού βραχυπρόθεσμων αδειών εργασίας και παραμονής και βραχυπρόθεσμης παραμονής αιτούντων ασύλου ή προσφύγων αντίστοιχα. Η είσοδος ξένων εργατών αντιμετωπίζεται ως προσωρινό γεγονός με σκοπό την κάλυψη εποχιακών οικονομικών αναγκών. Στο θέμα των αιτούντων άσυλο και προσφύγων υιοθετείται η πολιτική του ενδιαμέσου σταθμού και η διευθέτηση αυτού του ζητήματος μέσω της λειτουργίας Διεθνών Οργανώσεων στα πλαίσια της ελληνικής επικράτειας⁵² (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ., σελ.7).

2.2.2.Η δεύτερη περίοδος που καθορίζεται από το νόμο 1975/91

Αργότερα, η μαζική άφιξη των μεταναστών, οι αλλαγές στην Ευρώπη και η δομή της ελληνικής κοινωνίας διαμόρφωσαν την ελληνική μεταναστευτική πολιτική σε αυταρχική βάση πέραν της αποδοχής ύπαρξης μεταναστών εντός της ελληνικής κοινωνίας. Τα δρακόντεια μέτρα που πάρθηκαν⁵³ και οι εκτεταμένοι εσωτερικοί και εξωτερικοί έλεγχοι νομιμοποίησαν τον ρόλο της αστυνομίας ως κυρίαρχο μηχανισμό χωρίς όμως να επιτύχει την καταπολέμηση της παράνομης εισόδου μεταναστών στην Ελλάδα⁵⁴, επιτρέποντας- εκτός από τη λειτουργία παράνομων δικτύων εμπορίας μεταναστών -την διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων σε άτυπη βάση πέραν ενός θεσμικού πλαισίου.

Policy and Politics Vol.19(13) pp. 199-211 και E.V.Petracou (1993) 'Immigration policy in Northern and Southern regions of the EC with special reference to Britain and Greece' University of Warwick: M.A thesis.

⁵²Για περισσότερες λεπτομέρειες για το θέμα του προσωρινού ασύλου και τις επιφυλάξεις του ελληνικού κράτους ως προς τις διατάξεις της Σύμβασης της Γενεύης βλέπε Black R (1992) 'Livelihood and vulnerability of foreign refugees in Greece', King's College, Occasional Paper No 33 και Νάσκου-Περράκη Π (1991) 'Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη' Αθήνα: Σάκκουλας.

⁵³Sitaropoulos N (1992) 'The new legal framework of alien immigration in Greece: A Draconian contribution to Europe's unification' Tolley's Immigration and Nationality Law and Practice Vol.6 (3) pp. 86-96.

⁵⁴Βάσει των διαθέσιμων επίσημων στοιχείων, το 1999 εισήλθαν παράνομα στη χώρα 88.819 Αλβανοί, 3.843 Ιρακινοί και 1.535 Ρουμάνοι. Σύμφωνα με επίσημη εκτίμηση του 2002, η Ελλάδα δέχεται ετησίως την πίεση 250.000 λαθρομεταναστών. Ως προς τους πρόσφυγες, κατά το υπουργείο Δημόσιας Τάξης στις 31/12/2000 ζούσαν στη χώρα 6.653 άτομα με αναγνωρισμένη την προσφυγική ιδιότητα, ενώ την ίδια περίοδο ο μέσος όρος των νέων αιτούντων άσυλο ήταν περίπου 250 το μήνα. Τα κύρια σημεία εισόδου των προσφύγων είναι η μεθόριος με την Τουρκία και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

Όπως παρατηρεί ο Λινάρδος-Ρυλμόν, ενώ το 1989 σημειώνεται μία αυξητική τάση των μεταναστών ο αριθμός των αδειών εργασίας μειώνεται⁵⁵ και αυτή η πρακτική επικυρώνεται με την ψήφιση του νόμου 1975 το 1991 περί Αλλοδαπών⁵⁶ (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ., σελ.8).

Στην Ελλάδα, το 1991, ψηφίζεται ο ν.1975/91 *«Είσοδος-έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασίας αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις»*, για να ρυθμίσει τους όρους εισόδου, παραμονής και εργασίας των αλλοδαπών και να αντικαταστήσει εκείνον του 1929 (ν. 4310/29). Αυτός ο νόμος (1975/91), και στη συνέχεια και τα Προεδρικά Διατάγματα που τροποποιούσαν αρκετά άρθρα του, αποτέλεσε το νομοθετικό πλαίσιο για την παραμονή των αλλοδαπών στη χώρα τη δεκαετία του '90. Ωστόσο δεν μεταβάλλει δραστικά τις προϋποθέσεις για παραμονή εργασίας, συνεχίζει να θέτει ανώτατο όριο στον αριθμό των αδειών και προβλέπει τη δημιουργία και άλλων θέσεων στις αστυνομικές δυνάμεις προκειμένου να εξασφαλιστεί καλύτερος έλεγχος των συνόρων. Κάνει πιο αυστηρές τις διατάξεις για απέλαση, υπεισέρχεται με περισσότερη λεπτομέρεια στη διαδικασία αναγνώρισης προσφύγων, επιβάλλει πρόστιμα σε εκείνους που υποθάλπουν, μετακινούν ή μισθώνουν παράνομους ξένους και απαγορεύει σε αλλοδαπούς που δεν έχουν στην κατοχή τους κατάλληλα έγγραφα να καταφεύγουν σε δημόσιες υπηρεσίες.

Γενικά ο νόμος εκφράζει τις πιέσεις που αισθάνεται η ελληνική κοινωνία από τον αυξανόμενο αριθμό των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο και συμμορφώνεται με την εκφρασμένη άποψη ότι: *«τα εξωτερικά σύνορα των κρατών-μελών πρέπει να ελέγχονται αποτελεσματικά, προκειμένου να επιτύχουν οι πολιτικές ενσωμάτωσής τους»* (Πετρινιώτη, 1993:101).

⁵⁵ Το 1989 ο αριθμός των ξένων υπολογίζεται 184000 ενώ οι παράνομοι μετανάστες υπολογίζονται περίπου στους 30000 Λινάρδος-Ρυλμόν (1993) 'Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα' Αθήνα: ΙΝΕ σελ. 14. Βλέπε για τους παράνομους ξένους εργάτες πριν το 1990, Soulis, S. (1987) 'Illegal Immigration to Greece' στο 'The future of migration' Paris:OECD (πρακτικά συνεδρίου)

⁵⁶ Για την ανάλυση των διατάξεων του Νόμου 1975/91 Περί Αλλοδαπών βλέπε Ν. Χλέπας και Δ. Σπυράκος (1992) 'Ο Νόμος 1975/1991 Περί Αλλοδαπών και το Σύνταγμα' Αθήνα: Σάκουλας. Πιο συγκεκριμένα ο Χλέπας εξετάζει το Νόμο 1975/1991 και τα προβλήματα κυρίως τα συνταγματικά τα οποία προκύπτουν από τις διατάξεις του ενώ ο Σπυράκος εξετάζει το θέμα των ποινικών διατάξεων του νόμου από την άποψη της προστασίας των 'γενικών έννομων αγαθών'.

Το κύριο βάρος δίνεται στη πάταξη των ‘λαθρομεταναστών’ συνθέτοντας και νομιμοποιώντας αυτή τη κατηγορία στη δημόσια συζήτηση. Για τον αποτελεσματικό έλεγχο και τον περιορισμό της εισόδου λαθρομεταναστών προβλέπεται η δημιουργία ειδικών ομάδων δίωξης της λαθρομετανάστευσης. Επίσης θεσμοθετείται ο μηχανισμός άμεσης επαναπροώθησης (αρθρ. 4 παρ. 4) για την άμεση απομάκρυνση από τον ελληνικό χώρο των παρανόμως εισελθέντων αλλοδαπών. Στην ίδια λογική αποσκοπεί και ο θεσμός της διοικητικής απέλασης (αρθρ. 27), βάση του οποίου πραγματοποιήθηκαν οι γνωστές επιχειρήσεις ‘σκούπας’ και τόσο ο τρόπος πραγματοποίησής τους όσο και ο μαζικός τους χαρακτήρας, έθεσαν ζητήματα σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Χλέπας, 1992:37). Παράλληλα οι αιτούντες άσυλο αντιμετωπίζονται με καχυποψία και θεωρούνται μετανάστες με οικονομικά κίνητρα αντί πολιτικοί πρόσφυγες.

Με βάση το νόμο, ο αλλοδαπός που εισήλθε νόμιμα στη χώρα, έχει το δικαίωμα να παραμείνει χωρίς άδεια για χρονικό διάστημα μέχρι τρεις μήνες. Μπορεί δε να ζητήσει παράταση μέχρι έξι μήνες. Για το διάστημα των πρώτων πέντε ετών η άδεια παραμονής ανανεώνεται κάθε χρόνο, στη συνέχεια κάθε δύο χρόνια, με την προϋπόθεση ότι εργάζεται στον ίδιο εργοδότη για τον οποίο του είχε χορηγηθεί η άδεια εργασίας. Μετά την πάροδο δεκαπενταετίας έχει το δικαίωμα να ζητήσει την εγκατάσταση της οικογένειάς του στη χώρα. Η παραβίαση των ανωτέρω από την πλευρά του αλλοδαπού δεν διώκεται ποινικά κατά συνέπεια η παραμονή χωρίς άδεια δεν συνιστά έγκλημα (Χαλιάπα 2009:189).

Παράλληλα οι χωρίς χαρτιά αλλοδαποί δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στο δημόσιο τομέα και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου και να ζητήσουν τη συνδρομή τους όταν τη χρειαστούν, εκτός από την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε καταστάσεις ανάγκης. Ακόμη και αν είχαν για χρόνια καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές στους ασφαλιστικούς οργανισμούς δεν θεμελιώναν αντίστοιχα δικαιώματα. Εντούτις οι μετανάστες δεν διώχθηκαν για την είσοδό τους στην Ελλάδα ούτε και για την παράνομη εργασία τους αλλά ούτε και επιβλήθηκαν πρόστιμα ή κυρώσεις στους εργοδότες τους (Λαφαζάνη, 2003:10). Έτσι με αυτές τις ενέργειες, τις «επιχειρήσεις σκούπα» που αναφέρθηκαν παραπάνω και τη συζήτηση για αθρόα και ανεξέλεγκτη εισροή μεταναστών διαμορφώθηκαν οι συνθήκες κάτω

από τις οποίες η μετανάστευση συνδέθηκε με την 'εγκληματικότητα'⁵⁷ και έγινε ταύτιση της με μία εθνική ομάδα κυρίως με τους Αλβανούς μετανάστες. (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ., σελ.8)

Με τον νόμο 1975/91 η ελληνική νομοθεσία εναρμονίζεται με την κοινοτική ως προς τα μεταναστευτικά και προσφυγικά θέματα με απώτερο σκοπό την ισότιμη συμμετοχή της Ελλάδας στην χάραξη κοινής πολιτικής και αποδοχής της στο χώρο της Schengen⁵⁸ αλλά και διαμορφώνει ένα εχθρικό περιβάλλον μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών. Αυτή η μεταναστευτική πολιτική διαμορφώνει έμμεσα ή άμεσα κατηγοριοποιήσεις της μετανάστευσης και νομιμοποιεί την διαφορετική τους μεταχείριση στην ελληνική κοινωνία. Έτσι οι μετανάστες από τις πλούσιες χώρες, οι κοινοτικοί αλλά και αυτοί με ελληνική καταγωγή⁵⁹ αποτελούν προνομιακές κατηγορίες ενώ οι κατηγορίες 'λαθρομεταναστών' – στο πολιτικό λόγο - και αιτούντων άσυλο είναι ανεπιθύμητοι, εκδιώκονται ή αφήνονται να επιβιώσουν χωρίς καμία προστασία των δικαιωμάτων τους (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ., σελ.9).

Το περιεχόμενο του νόμου κρίνεται εκ των πραγμάτων αναποτελεσματικό καθώς από την μια πλευρά δεν μπόρεσε να ελέγξει τη λαθρομετανάστευση και να μειώσει τον αριθμό των παρανόμως διαβιούντων μεταναστών στη χώρα σε συνδυασμό με το ότι η αγορά εργασίας αξιοποιούσε την εργασία των μεταναστών και από την άλλη πλευρά οι συνεχείς απελάσεις, ως μέτρο αντιμετώπισης της παράνομης μετανάστευσης, το μόνο αποτέλεσμα που είχαν ήταν να επιβαρύνεται η χώρα με το υψηλό κόστος τους, αλλά και να συνεχίζεται η παράνομη εισροή μεταναστών (Σταύρου Σ., 1992, σ. 962, Κούρτοβικ Ι., 1994, σ.185). Έτσι το 1996 η ειδική επιτροπή που συστάθηκε με το νόμο 2434/96 για την πρόβλεψη των όρων εισόδου

⁵⁷Για την σύνδεση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα βλέπε Καρύδης Β (1996) 'Εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα' Αθήνα: Παπαζήσης.

⁵⁸Βλέπε για τη συμφωνία Schengen Τούση Μ Α (1994) 'Ελλάδα και Schengen' και Κούρτοβικ Ι 'Το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα' (1994) στο 'Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών' Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου Αθήνα: Εστία και Σ. Περράκης (1995) 'Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η πολιτική της σε θέματα ασύλου και προσφύγων, Προβλήματα και προοπτικές' Τετράδια Τεύχη 36-37.

⁵⁹Για την ελληνική μεταναστευτική πολιτική ως προς τους έλληνες της διασποράς και ως προς τους παλιννοστούντες κοίτα Μουσούρου Α Μ (1991) 'Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική' Αθήνα: Gutenberg, για τη μεταναστευτική πολιτική προς τους Ελληνο-Πόντιους βλέπε Κασιμάτη Κ (1993) 'Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση' 2η έκδοση Αθήνα Υπ. Εξωτερικών και Πάντειο Πανεπιστήμιο και για μια γενικότερη κατηγοριοποίηση των μεταναστών στην Ελλάδα Πετρινιώτη Ξ (1993) 'Η μετανάστευση προς την Ελλάδα' Αθήνα: Οδυσσέας.

και εργασίας μεταναστών στην Ελλάδα, πρότεινε δύο σχέδια Προεδρικών Διαταγμάτων που θα ίσχυαν παράλληλα με το νόμο και στόχευαν στη καταγραφή και προσωρινή μονιμοποίηση των μεταναστών.

2.2.3. Η Τρίτη περίοδος, η οποία συνδέεται με τη διαδικασία της νομιμοποίησης και ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1997

Η Ελλάδα το 1997 θέτει σε εφαρμογή το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης των παράνομων μεταναστών. Με την έκδοση των Προεδρικών Διαταγμάτων, 358 και 359⁶⁰ το 1997, επιχειρήθηκε η εξομάλυνση της παράνομης απασχόλησης αλλοδαπών. Οι μετανάστες, στη δεκαετία του '90 απασχολούνται κυρίως στην παραοικονομία σε κακοπληρωμένες, ανασφάλιστες και επικίνδυνες εργασίες, στο πρωτογενή και τριτογενή τομέα. Οι γυναίκες απασχολούνται, κυρίως, σε εργασίες οικιακού βοηθού ενώ ένα σημαντικό τμήμα της γυναικείας και παιδικής μετανάστευσης συμμετέχει στη βιομηχανία του θεάματος. Το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, πολλές φορές αρκετά υψηλό, και η εργασιακή τους εμπειρία από τη χώρα καταγωγής τους, φαίνεται να μην παίζει κανένα ρόλο στην απασχόληση τους στην Ελλάδα.

Με το Προεδρικό Διάταγμα 358/1997 ρυθμίστηκε πρώτον το ποιούς αφορά η καταγραφή, δεύτερον ο τρόπος χορήγησης της κάρτας προσωρινής άδειας παραμονής αλλοδαπού (και προσωρινή άδεια εργασίας που ίσχυε μέχρι 31/12/98) και τέλος η υποχρέωση των εργοδοτών να δηλώνουν τους αλλοδαπούς που απασχολούν παράνομα. Η λευκή κάρτα, διάρκειας 6 μηνών, δόθηκε σχεδόν σε όλους τους αλλοδαπούς (327.000⁶¹) που προσήλθαν για νομιμοποίηση και έτσι δόθηκε η δυνατότητα για την επίσημη πλέον καταγραφή των νομίμως διαμενόντων μεταναστών.

⁶⁰ Ειδικότερα τα δύο αυτά Π.Δ. : καθόριζαν τις υποχρεώσεις αλλά και τα δικαιώματα των αλλοδαπών επί της νόμιμης εργασίας που προσφέρουν, εξίσωσαν τα εργασιακά δικαιώματα των αλλοδαπών με τους ημεδαπούς, ως προς την αμοιβή, τους όρους και τις συνθήκες εργασίας, τις κοινωνικές παροχές με τη σταδιακή διεύρυνση του δικαιώματος συμμετοχής στην εκπαίδευση, την κοινωνική ασφάλιση με την υπαγωγή τους στο Εθνικό Σύστημα Υγείας, την πρόνοια με την υπαγωγή τους στο Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας κ.α., και τέλος καθόρισαν στις ασφαλιστικές υποχρεώσεις των ελλήνων εργοδοτών που απασχολούν αλλοδαπούς.

⁶¹ Προεδρικά Διατάγματα, 358/97 και 359/97. Για τα στοιχεία του πρώτου προγράμματος βλέπε Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης (1999) Αποτελέσματα των στοιχείων των αιτήσεων αλλοδαπών για τη 'λευκή κάρτα'.

Το δεύτερο Προεδρικό Διάταγμα 359/1997 ρύθμιζε θέματα όπως ποιοι μετανάστες και με ποιο τρόπο δικαιούνται την κάρτα περιορισμένης χρονικής διάρκειας (Πράσινη Κάρτα, η οποία λειτουργούσε και ως κάρτα εργασίας χωρίς αυτό να προβλέπεται ρητά) και τη χρονική διάρκεια μικρής (1-3 έτη) και μεγάλης διάρκειας (5 έτη) (Αμίτσης, Γ. Και Λαζαρίδη, Γ., 2001). Το πρόγραμμα χορήγησης της πράσινης κάρτας, έθετε πολλά εμπόδια σε όσους επιθυμούσαν να κάνουν αίτηση. Ο συνολικός αριθμός των αιτήσεων ανήλθε στις 228.000, ενώ η διαδικασία σηματοδεύτηκε από σημαντικές γραφειοκρατικές καθυστερήσεις. Την πράσινη κάρτα την εφοδιάστηκαν πολύ λιγότεροι από εκείνους που πήραν την λευκή καθώς πολλοί από τους αρχικά εγγραφέντες δεν κατόρθωσαν ή δεν θέλησαν να ολοκληρώσουν τις διαδικασίες νομιμοποίησης. Με αυτήν την διαδικασία μόνο το 40% των αλλοδαπών που συμμετείχαν στο πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης, αποκτούν τη λευκή ή και στη συνέχεια την πράσινη κάρτα, κατά συνέπεια το 60% των αλλοδαπών παρέμεινε σε καθεστώς παρανομίας (Χαλιάπα 2009:192).

Επιφυλάξεις εκφράστηκαν από τα Υπουργεία Εξωτερικών, Άμυνας και Δημόσιας Τάξης για το κατά πόσο οι άδειες παραμονής και εργασίας για έναν μεγάλο αριθμό αλλοδαπών θα συνεπάγονταν και τη χορήγηση πρόσθετων δικαιωμάτων, όπως τα οφέλη κοινωνικής ασφάλισης, η οικογενειακή επανένωση, οι εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις και οι χώροι θρησκευτικής λατρείας, μια υποχρέωση που ορίζεται από το συμβούλιο της Ευρώπης. Αυτές οι επιφυλάξεις απεικονίζουν τους φόβους για τις δυσκολίες ενσωμάτωσης διαφόρων εθνοτικών ομάδων, όπως των μουσουλμάνων. Αντίστοιχοι βέβαιοι φόβοι εκφράστηκαν και από άλλες νότιες ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες υπάρχουν πολλοί μετανάστες (Φακιολάς, 1999, Baldwin-Edwards, 2001).

Ένα μόλις χρόνο μετά την εφαρμογή του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης ακολουθεί η εφαρμογή του μέτρου «μαζικός έλεγχος νομιμότητας» που έμεινε γνωστός ως «επιχείρηση σκούπα» (Μαρνέλλος & Κυριακόπουλος, 1999). Μέχρι το 2001 οι απελάσεις συνεχίζονται και περισσότεροι από δύο εκατομμύρια μη νόμιμα διαμένοντες αλλοδαποί, απελαύνονται από την Ελλάδα (Baldwin-Edwards, 2004). Το 1999 η Ελλάδα κατείχε την πρώτη θέση στην Ευρώπη (ποσοστό 46%) στην αναλογία φυλακίσεων ημεδαπών και αλλοδαπών. Από αυτούς, σύμφωνα με έκθεση του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου το 2001, το 25% (μέσος όρος) στα κράτη μέλη της ΕΕ, ήταν αλλοδαποί, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην Ελλάδα ήταν σχεδόν διπλάσιο (Ε. Parliament, report, 2001). Έτσι από το 1991 έως και το πρώτο εξάμηνο του 1999

έγιναν 1.820.000 απελάσεις αλλοδαπών μεταξύ των οποίων 1.700.000 Αλβανοί. Πολλοί δε εξ αυτών απελάθηκαν περισσότερες από μια φορές με τις αποκαλούμενες «επιχειρήσεις σκούπα» (Κούρτοβικ, 2001:163-198).

Παρ' ότι οι προαναφερόμενες νομοθετικές ρυθμίσεις δεν έλυσαν τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν με την έλευση των μεταναστών στην Ελλάδα, το γεγονός της νομιμοποίησης των μεταναστών σήμαινε την δημιουργία μιας νέας εποχής για την χώρα.

Στη δεκαετία του 2000, υπό την επιρροή των νέων κατευθύνσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και της αναγκαιότητας για τη διευθέτηση της πραγματικότητας, ψηφίζεται νόμος (ν. 2790/00) που ρυθμίζει τα ζητήματα των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και το 2001 με γνώμονα την προσαρμογή της ελληνικής πολιτικής στα νέα δεδομένα, ψηφίζεται ένας ακόμα νέος νόμος, ο ν. 2190/2001 με τίτλο *«Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της Ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις»*, ο οποίος ρυθμίζει τα της εισόδου και παραμονής των αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Ο νόμος αυτός, με τις τροποποιήσεις επί μέρους άρθρων του, αποτέλεσε το νομοθετικό πλαίσιο για τη μετανάστευση στη χώρα μας και παράλληλα καθόρισε τις προϋποθέσεις για τη νομιμοποίηση των παράνομων αλλοδαπών⁶².

Το πιο σημαντικό σημείο του νέου νόμου είναι η μεταβίβαση των θεμάτων της μετανάστευσης- αλλά όχι των θεμάτων του ασύλου⁶³ - στο Υπουργείο Εσωτερικών από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Παράλληλα δεν μεταβάλλονται σχεδόν καθόλου οι προϋποθέσεις εισόδου και παραμονής των αλλοδαπών στην χώρα με βάση τον

⁶² Τέσσερα άρθρα (65-68) από τα 81 αυτού του νόμου, αφορούν μεταβατικές διατάξεις με τις οποίες ρυθμίζονται ζητήματα νομιμοποίησης παράνομων αλλοδαπών που διέμεναν στη χώρα, τη χρονική στιγμή έκδοσης του νόμου. Συμπληρώσεις και τροποποιήσεις επί μέρους άρθρων του νόμου: Ν.3013/02, (Μέρος έκτο, άρθρα 19-25: Συμπλήρωση και Τροποποίηση διατάξεων του Ν. 2910/01), Ν. 3074/02, (άρθρο 11: Θέματα εισόδου και παραμονής αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια), Ν. 3103/03 (άρθρο 23: Θέματα εισόδου και παραμονής αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια), Ν. 3146/03 (άρθρο 8: Θέματα αλλοδαπών και πολιτογράφησης), Ν. 3169/03 (άρθρο 10: Ασφαλιστικές υποχρεώσεις των αλλοδαπών), Ν. 3202/03 (Κεφάλαιο Δεύτερο, άρθρα 31-32: Θέματα αλλοδαπών), Ν. 3242/04 (άρθρο 25: Παράταση προθεσμίας για την έκδοση αδειών εργασίας και διαμονής αλλοδαπών).

⁶³ Για τη νομοθεσία σε θέματα του ασύλου αλλά και γενικότερης πολιτικής για τους πρόσφυγες βλέπε Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου (2002) 'προτάσεις για την προώθηση ενός σύγχρονου, αποτελεσματικού πλαισίου προστασίας προσφύγων (ασύλου) στην Ελλάδα'.

καινούργιο νόμο, παρά ταύτα μια σημαντική αλλαγή που επέφερε είναι στην μείωση του αριθμού των ετών παραμονής, από 15 σε 10 χρόνια, προκειμένου να δοθεί στους αλλοδαπούς το δικαίωμα να ζητήσουν άδεια παραμονής στη χώρα αόριστης διάρκειας, ενώ μετά το πέρας του απαιτούμενου χρόνου, ο αλλοδαπός δικαιούται να ζητήσει την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας.

Η ιθαγένεια είναι μια νομική κατασκευή για τη σχέση μεταξύ ενός ανθρώπου και ενός κράτους. Η διαδικασία κτήσης της ιθαγένειας για τους αλλοδαπούς είναι αυτή της πολιτογράφησης, με προϋποθέσεις που ορίζονται όπως είπαμε από τον ν.2190/01. Ειδικότερα απαιτείται: α) να είναι ενήλικος κατά το χρόνο υποβολής της δήλωσης πολιτογράφησης, β) να μην εκκρεμεί σε βάρος του απόφαση απέλασης και γ) να μην έχει καταδικασθεί σε ποινή στερητική της ελευθερίας για εγκλήματα προσβολών του πολιτεύματος, προδοσίας, εγκλήματα σχετικά με την εμπορία ναρκωτικών, κλπ. Επιπλέον, για τον αλλογενή απαιτείται: α) να διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα δέκα συνολικά έτη την τελευταία δωδεκαετία, β) να έχει επαρκή γνώση τη ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και γενικά του ελληνικού πολιτισμού. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι εναπόκειται στην ευχέρεια του ελληνικού κράτους να παραχωρεί ή όχι την ελληνική ιθαγένεια⁶⁴ (Κοτζαμάνη Α., Τζωρτζοπούλου Μ. 2008:17).

Επίσης σημαντικά είναι τα επακόλουθα του νόμου αυτού που αφορούν στην ενίσχυση της έννοιας της οικογενειακής επανένωσης και στον απαιτούμενο χρόνο παραμονής του αλλοδαπού στην χώρα για την επανένωση της οικογένειας του. Ο χρόνος μειώθηκε στα δύο χρόνια από τα δεκαπέντε που ήταν πριν με την προϋπόθεση βέβαια ο αρχηγός της οικογένειας να έχει ένα ελάχιστο εισόδημα, κατάλληλη στέγαση και κοινωνική ασφάλεια για την οικογένεια του. Ωστόσο στην επανένωση δεν συμπεριλαμβάνονται πλέον οι γονείς του αλλοδαπού όμως παρέχεται το δικαίωμα εισόδου στα τέκνα και στο/στη σύζυγό του (Παπαδοπούλου, 2003:100).

Παρ' ότι θεσπίζονται μια σειρά από δικαιώματα, όπως η πρόσβαση όλων των παιδιών των αλλοδαπών στην εκπαίδευση και για πρώτη φορά θεωρούνται ποινικά αδικήματα οι ξενοφοβικές ή οι ρατσιστικές συμπεριφορές, προβλέπονται και πολλοί περιοριστικοί όροι και απαγορευτικές προϋποθέσεις στην άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, όπως στην περίπτωση της πρόσβασης των παιδιών των αλλοδαπών στη

⁶⁴Ενδεικτικά για θέματα ιθαγένειας, Τσάπογας Μ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, και Παύλου Μ., Χριστόπουλος Δ.,(επιμ.) 2004.

δημόσια εκπαίδευση όπου ο όρος προσκόμισης εγγράφων, που οι γονείς δεν ήταν πάντα σε θέση να διαθέσουν, είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό αρκετών αλλοδαπών παιδιών από τα σχολεία της χώρας (Παύλου, 2007).

Τέλος η εφαρμογή του νόμου (2190/01) προκάλεσε πολλά προβλήματα στους αλλοδαπούς λόγω διοικητικών δυσλειτουργιών, οργανωτικών ελλείψεων και εγγενών προβλημάτων της διοικητικής πρακτικής. Για παράδειγμα, κατά την έκδοση της άδειας παραμονής παρατηρούνταν μεγάλες καθυστερήσεις, με αποτέλεσμα να παραμένει ο αλλοδαπός μεγάλο διάστημα χωρίς ανανεωμένη άδεια και να μη μπορεί να ταξιδέψει στη χώρα του. Σε αρκετές περιπτώσεις όταν η άδεια παραμονής παραδιδόταν στον αλλοδαπό έληγε ταυτόχρονα, εξαιτίας των πολλών φορέων που εμπλέκονταν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται πολλά προβλήματα τόσο στους αλλοδαπούς όσο και στις υπηρεσίες. Η πολυνομία, η αναγκαιότητα συλλογής πολλών εγγράφων, η ανετοιμότητα και το ωράριο των υπηρεσιών είχαν ως αποτέλεσμα να καταφεύγουν οι αλλοδαποί σε δικηγόρους και να επιβαρύνονται με έξοδα (Κοτζαμάνη Α., Τζωρτζοπούλου Μ. 2008:17). Έτσι, όπως και για τους προηγούμενους, ασκείται κριτική σε αυτόν τον νόμο καθώς δεν κατάφερε να εξαλείψει τον γραφειοκρατικό χαρακτήρα του, ούτε να περιορίσει τον μεγάλο αριθμό των παρανόμως διαμενόντων μεταναστών παρά τις προσπάθειες απλοποίησης των διαδικασιών νομιμοποίησης από μέρους του.

2.2.4. Τι ισχύει από το 2005 και μετά, στην Ελλάδα, για τους μετανάστες

Οι δυσλειτουργίες του προηγούμενου νόμου αναγνωρίστηκαν από την πολιτεία και οδήγησαν στην έκδοση ενός νέου. Ο καινούργιος νόμος για το καθεστώς των μεταναστών θέτει ως βασικό στόχο της ελληνικής πολιτείας την κοινωνική τους ένταξη, δηλαδή, την αναλογικά ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ζωή της χώρας, που θα καταστεί εφικτή και μέσω της χορήγησης δικαιωμάτων. Την απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών διέπουν κάποιες αρχές, μεταξύ των οποίων είναι η αρχή της μη διάκρισης, της ίσης μεταχείρισης και ο σεβασμός των δικαιωμάτων τους στη θρησκευτική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Εξάλλου, ορίζεται ως υποχρέωση των μεταναστών να σέβονται τους κανόνες και τις αξίες της ελληνικής πολιτείας, με παράλληλη, ωστόσο, διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας (Καλαμπάκου, 2008: 58).

Στις 23 Αυγούστου 2005⁶⁵ ψηφίζεται ο νόμος 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια». Ο νόμος περιλαμβάνει πρόγραμμα νομιμοποίησης των παράνομα διαμενόντων αλλοδαπών (άρθρο 91) και ρυθμίζει θέματα εισόδου και διαμονής και κοινωνικής ένταξης στη χώρα των υπηκόων τρίτων χωρών. Τα άρθρα 65 και 66 εισάγουν ένα Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την κοινωνική ένταξη των αλλοδαπών με βάση το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους και με σκοπό την επιτυχή ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία με έμφαση στους εξής τομείς: πιστοποιημένη γνώση της ελληνικής γλώσσας, παρακολούθηση εισαγωγικών μαθημάτων ιστορίας, πολιτισμού και τρόπου ζωής της ελληνικής κοινωνίας, ένταξη στην ελληνική αγορά εργασίας και ενεργό κοινωνική συμμετοχή (Τριανταφυλλίδου 2005, Πανταζής 2007: 3).

Ο συγκεκριμένος νόμος είχε ρυθμίσεις με θετικό αλλά και αρνητικό αποτέλεσμα, οι οποίες είχαν ήδη επισημανθεί πριν τη δημοσίευσή του σε συναντήσεις και ημερίδες που διοργανώθηκαν από διάφορους φορείς όπως το ΙΜΕΠΟ και ΜΚΟ⁶⁶. Στο γενικότερό του πνεύμα δεν φαίνεται να απέχει πολύ από τις προηγούμενες νομοθετικές ρυθμίσεις και να αντιμετωπίζει το μεταναστευτικό φαινόμενο κυρίως από τη σκοπιά του ελέγχου του και του περιορισμού του. Θα μπορούσε να θεωρηθεί θετική η ενοποίηση της άδειας (παραμονής-εργασίας) καθώς και η καθιέρωση μιας μόνο υπηρεσίας (η Περιφέρεια) ως αρμόδιας για την εξέταση και έκδοσή της. Οι δύο αυτές αλλαγές σημαίνουν απλοποίηση των διαδικασιών και ελαχιστοποίηση της γραφειοκρατίας. Ο νόμος 3386/2005 ενσωματώνει επίσης κάποιες από τις οδηγίες της Ε.Ε. για τη διαμονή και τα δικαιώματα των μεταναστών εντός των συνόρων της, αναφέρεται στην αναγκαιότητα για την εισαγωγή ενός σύγχρονου καθεστώτος

⁶⁵Ο νόμος 3304 του 2005 ενσωματώνει στην ελληνική νομοθεσία τις ευρωπαϊκές οδηγίες 43/2000 και 78/2000 και τίθεται σε εφαρμογή από το Φεβρουάριο του 2005. Στο άρθρο 16 του νόμου προβλέπεται η καταπολέμηση των διακρίσεων για λόγους εθνοτικής, φυλετικής καταγωγής ή θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, για λόγους αναπηρίας, ηλικίας ή γενετικού προσανατολισμού κατά την παροχή υπηρεσιών και αγαθών και μάλιστα προβλέπεται για τους παραβάτες τιμωρία με φυλάκιση 6 μηνών μέχρι 3 χρόνια καθώς και χρηματικό πρόστιμο 1.000 έως 5.000 ευρώ. Ενώ στο άρθρο 19 του ίδιου νόμου ορίζεται ως φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης ο Συνήγορος του πολίτη καθώς και η επιτροπή της ίσης μεταχείρισης και στον τομέα απασχόλησης το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας.

⁶⁶Ενδεικτικά: Ι.ΜΕ.ΠΟ, Ημερίδα: *Θέσεις πολιτικών κομμάτων για τη μετανάστευση* (21 Μαρτίου 2005), Ι.ΜΕ.ΠΟ., Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Νομαρχία Θεσσαλονίκης, Δήμος Θεσσαλονίκης: Ημερίδα με θέμα: *Μελέτη του Μεταναστευτικού Φαινομένου στην Ελλάδα* (20 Φεβρουαρίου 2005), Ε.Ε.Δ.Α., ΚΕ.Μ.Ο.: *Δεύτερη Συνάντηση Εθνικό Διαλόγου για την Μετανάστευση*, (6 Ιουλίου-2005).

κοινωνικής ένταξης των μεταναστών και ορίζει τις προϋποθέσεις απόκτησης της ιδιότητας του επί «μακρόν διαμένοντος» (άρθρα 67, 68 και 69 του κεφαλαίου ΙΓ), εναρμονιζόμενος με την Οδηγία του Συμβουλίου της Ε.Ε.⁶⁷. Εν τούτοις, είναι αρκετά ασαφής η πρόβλεψη και η μεθοδολογία για μία μακροχρόνια πολιτική κοινωνικής ένταξης των μεταναστών και των παιδιών τους καθώς ενώ ορίζονται τομείς δράσης ενός μελλοντικού προγράμματος ένταξης, δεν διευκρινίζεται ο τρόπος χρηματοδότησής τους ούτε και το χρονοδιάγραμμα υλοποίησής τους.

Λίγο αργότερα με τα Π.Δ. 131/2006 και 150/2006 γίνεται η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την ευρωπαϊκή οδηγία 2003/109/CE⁶⁸ και αφορά στο καθεστώς των επί μακρόν διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών καθώς και στο δικαίωμα της οικογενειακής επανένωσης. Οι δύο αυτές κοινοτικές οδηγίες υιοθετήθηκαν από την Ε.Ε. προκειμένου να αντιμετωπιστούν, έστω και εκ των υστέρων, τα κοινωνικά προβλήματα τα οποία δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στις περισσότερες από τις χώρες-μέλη, εξαιτίας κυρίως των μεταναστευτικών πολιτικών που ακολουθήθηκαν.

Ο νόμος 3536 του 2007 «*Ειδικές ρυθμίσεις θεμάτων μεταναστευτικής πολιτικής και λοιπών ζητημάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης*», τροποποιεί και συμπληρώνει τις διατάξεις του προγενέστερου νόμου 3386/05, με κύριο στόχο τη μείωση των προβλημάτων της γραφειοκρατίας, προς διευκόλυνση των υπηκόων των τρίτων χωρών. Συγκεκριμένα με τις διατάξεις του παρόντος νόμου κάποια από αυτά που προβλέπονται είναι τα εξής: ρυθμίζονται θέματα σχετικά με τις άδειες διαμονής για λόγους σπουδών⁶⁹, συστήνεται εθνική επιτροπή για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών, απλοποιούνται οι διαδικασίες νομιμοποίησης, καταργούνται οι υποχρεωτικές εξετάσεις για την επάρκεια της

⁶⁷ «Σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες» Στην Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου της ΕΕ για τη μακρά διαμονή, επισημαίνεται ότι στις χώρες της Νότιας Ευρώπης ισχύουν αυστηρές προϋποθέσεις, ενώ αντίθετα, οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης είναι αρκετά ελαστικές και παραχωρούν σχετικά εύκολα την ιθαγένεια στο μετανάστη που έχει στη χώρα υποδοχής 5 έτη παραμονής.

⁶⁸ Η οδηγία προβλέπει μια σειρά δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στη χώρα υποδοχής κατά πέντε συνεχή έτη, μεταξύ των οποίων διατυπώνεται και το δικαίωμα στην άδεια παραμονής και εργασίας ισχύος πέντε χρόνων.

⁶⁹ Συγκεκριμένα με τις διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου 10 αντικαθίστανται οι διατάξεις της παρ. 3 του άρθρου 28 και της παρ. 1 του άρθρου 29 του νόμου 3386/05 και οι υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν γίνει δεκτοί για λόγους οικογενειακής επανένωσης έχουν την δυνατότητα να μεταβάλουν την άδεια διαμονής τους για σπουδές.

ελληνικής γλώσσας και των στοιχείων της ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού από την Επιτροπή μετανάστευσης, από τις προϋποθέσεις απόκτησης της ιδιότητας των επιμεκρόν διαμενόντων μεταναστών κτλ (Ρομπόλης, 2007:120-123).

Στις 12 Νοεμβρίου 2007 δόθηκε στη δημοσιότητα από το υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (ΥΠΕΣΔΔΑ), το «Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την ομαλή προσαρμογή και κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν στην Ελληνική Επικράτεια», με την επωνυμία «Πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ». Η ολοκλήρωση του Προγράμματος συνδυάζεται και με την ίδρυση Γενικής Διεύθυνσης Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης στο υπουργείο Εσωτερικών. Αρμοδιότητές της ήταν η συμμετοχή στο σχεδιασμό της πολιτικής σε θέματα κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών - ομογενών και λοιπών ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Ενώ όπως δήλωνε το Υπουργείο «το Πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ, αποσκοπεί στην εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής, μέσα από την αναγνώριση της διαφορετικότητας και τον πλήρη σεβασμό των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» (ΥΠΕΣΔΔΑ) (Παναταζής Β., 2007: σελ.4).

Λίγα χρόνια αργότερα, τον Μάρτιο του 2010, δημοσιεύτηκε στο τεύχος Α' του Φ.Ε.Κ. 49/24.3.2010, ο νόμος 3838/2010 *«Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις»*. Με τον ανωτέρω νόμο και πιο συγκεκριμένα με το Κεφάλαιο Α' (άρθρα 1-13) αυτού επέρχονται σειρά από αποφασιστικές αλλαγές στον Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (ΚΕΙ - ν. 3284/2004). Ενώ με τις διατάξεις του κεφαλαίου Β' του ίδιου νόμου θεσμοθετείται το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι υπέρ ομογενών και νομίμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών. Στο νέο νόμο, πέραν των διατάξεων για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας και των ρυθμίσεων που αφορούν στην πολιτική συμμετοχή των ομογενών και των νομίμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, συμπεριλαμβάνονται και ρυθμίσεις που επιφέρουν τροποποίηση στο ν.3386/2005.

Λαμβάνοντας υπόψη την με αριθ. 8 από 28/5/2010 εγκύκλιο του Υπουργείου Εσωτερικών, Αποκέντρωσης & Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης⁷⁰. Οι κυριότερες τροποποιήσεις του νόμου 3838/2010 είναι οι εξής:

i.Πρόσβαση στη διαδικασία πολιτογράφησης δεν έχουν όλοι οι νόμιμα διαμένοντες στη χώρα μας αλλοδαποί, αλλά ορισμένες κατηγορίες από αυτούς, οι οποίοι είναι κάτοχοι οριστικών τίτλων διαμονής που αναφέρονται περιοριστικά στο νόμο. Προσοχή όμως οι αιτούντες άσυλο και τα τέκνα τους, ως κάτοχοι προσωρινού τίτλου διαμονής, εξαιρούνται ρητά από τις διατάξεις του νόμου.

ii.Καθιερώθηκαν νέοι τρόποι κτήσης της Ελληνικής ιθαγένειας λόγω γέννησης ή φοίτησης σε σχολείο στην Ελλάδα – αφορά τα τέκνα συγκεκριμένων κατηγοριών αλλοδαπών, μεταξύ των οποίων είναι οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, οι δικαιούχοι επικουρικής προστασίας ή ανθρωπιστικού καθεστώτος, καθώς και τα μέλη των οικογενειών τους. Ενώ οι προϋποθέσεις απόκτησης του σχετικού δικαιώματος συναρτώνται άμεσα με τη νομιμότητα παραμονής των γονέων τους.

iii.Τροποποιούνται οι προϋποθέσεις πολιτογράφησης, ιδίως με τη μείωση του απαιτούμενου χρόνου διαμονής στα 7 χρόνια, με ειδικές ρυθμίσεις για ορισμένες κατηγορίες αλλοδαπών, όπως για τους αναγνωρισμένους πολιτικούς πρόσφυγες, που απαιτείται προηγούμενη νόμιμη διαμονή επί μια συνεχή τριετία.

iv.Υπάρχουν επίσης αρκετές τροποποιήσεις στα δικαιολογητικά της πολιτογράφησης (π.χ. η μείωση του παραβόλου στα 700€ και για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες στα 100€), στη διαδικασία της πολιτογράφησης, στην καθιέρωση υποχρέωσης αιτιολογίας της απόφασης επί αίτησης πολιτογράφησης, στην ορκωμοσία του πολιτογραφηθέντος αλλοδαπού μετά την ενηλικίωσή του, στη σύσταση Επιτροπής Πολιτογράφησης σε κάθε Περιφέρεια της Χώρας, στη συγκρότηση και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Ιθαγένειας και

⁷⁰Η με αριθ. 8 από 28/5/2010 εγκύκλιος του Υπουργείου Εσωτερικών, Αποκέντρωσης & Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, καθώς και υποδείγματα των σχετικών αιτήσεων υπάρχουν στην ιστοσελίδα του Υπουργείου, Γενική Γραμματεία Μεταναστευτικής Πολιτικής, Δ/ση Ιθαγένειας: www.ypes.gr.

στην καθιέρωση προθεσμιών για όλα τα στάδια έως την έκδοση της απόφασης επί της αίτησης πολιτογράφησης

Τέλος τον Απρίλιο του 2014, στο ΦΕΚ Α' 80 δημοσιεύτηκε ο ν. 4251/2014 με τίτλο «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής ένταξης και λοιπές διατάξεις». Αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό νόμο, επειδή σε αυτόν ενσωματώνονται οι ρυθμίσεις του ν. 3386/2005 και άλλων 19 τροποποιητικών νομοθετικών παρεμβάσεων, 6 προεδρικών διαταγμάτων, ενώ γίνεται προσπάθεια περιορισμού του απαιτούμενου αριθμού εφαρμοστικών υπουργικών αποφάσεων. Η θέσπιση του νόμου αυτού αποτέλεσε σημαντική εξέλιξη, σε σχέση με τη μεταχείριση της «δεύτερης γενιάς» και πιο συγκεκριμένα της άδειας διαμονής δεύτερης γενιάς. Η άδεια αυτή χορηγείται «σε ενήλικες πολίτες τρίτων χωρών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς έξι τάξεις ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα, πριν την ενηλικίωσή τους και διαμένουν νόμιμα στη χώρα» και ανανεώνεται «αυτόματα». Έτσι, επιλύει μεν το πρόβλημα της τακτοποίησης της νόμιμης διαμονής της δεύτερης γενιάς, ωστόσο –με δεδομένο και τον περιορισμό που έχει εισαγάγει η απόφαση του ΣΤΕ– καταλήγει να λειτουργεί ως απλό υποκατάστατο για τον αποκλεισμό των παιδιών αυτών από το δικαίωμα στην ελληνική ιθαγένεια.

Επίσης, στην πράξη, για οχτώ χρόνια και έως την ψήφιση του Κώδικα Μετανάστευσης το 2014, η χώρα μας ελάχιστα διευκόλυνε τους μετανάστες να αποκτήσουν την «άδεια επί μακρόν διαμένοντος», που ενισχύει την κινητικότητα στον χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως σε περιόδους κρίσης, παρ' ότι η άδεια αυτή είχε θεσπιστεί στη χώρα μας ήδη από το 2006 με την ενσωμάτωση της σχετικής κοινοτικής Οδηγίας. Αντιθέτως, το ελληνικό κράτος έθετε προσκόμματα και πρακτικά καθιστούσε αδύνατη την απόκτηση της άδειας «επί μακρόν διαμένοντος». Είναι χαρακτηριστικό ότι έως το 2014 οι κάτοχοι της συγκεκριμένης άδειας υπολογίζονταν σε λιγότεροι από 1.000. Μετά τη θέσπιση του Ν. 4251/2014 είναι αλήθεια ότι οι σχετικές διαδικασίες βελτιώθηκαν αισθητά με αποτέλεσμα σήμερα τη σχετική άδεια να κατέχουν περίπου 8.000 άτομα, αριθμός, πάντως, πολύ μικρότερος εκείνου που θα αντιστοιχούσε στις προϋποθέσεις της συγκεκριμένης διάταξης.

Η σημασία της προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων των ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες εθνικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές, γλωσσικές, αποτελεί σήμερα μια οικουμενική παραδοχή (Lenhart 2006). Τα κράτη υποχρεούνται να εγγυώνται σε άτομα ανήκοντα σε μειονότητα την άνευ διακρίσεων άσκηση των

δικαιωμάτων του ανθρώπου. Σε γενικές γραμμές, την μέχρι τώρα ελληνική μεταναστευτική πολιτική χαρακτηρίζει όμως η απουσία μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς εργαζόμενους (Γεωργούλας 2001). Οι υπηρεσίες του κράτους λειτουργούν περισσότερο σε επίπεδο αστυνόμευσης και καταστολής και δεν υπάρχει συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική για τους αλλοδαπούς εργαζόμενους που βρίσκονται στην Ελλάδα. Η Ελλάδα, ως χώρα υποδοχής μεταναστών, καλείται να αλλάξει κοινωνική, θρησκευτική και κυρίως εκπαιδευτική πολιτική και να αναγνωρίσει τα προβλήματα και αιτήματα των ανθρώπων από άλλες εθνοτικές-πολιτισμικές ομάδες, που ζουν σε αυτή (Πανταζής Β., 2007: σελ.4).

2.2.5. Αιτούντες άσυλο

Η Ελλάδα, καθώς βρίσκεται στην περίμετρο της Ένωσης και είναι η πιο κοντινή προς εμπόλεμες ζώνες έχει να αντιμετωπίσει μεγαλύτερο βάρος ως προς την εξέταση αιτήσεων ασύλου, στην πράξη ωστόσο δεν ανταποκρίνεται καθόλου σε αυτή την υποχρέωση δίνοντας λαβή για εκθέσεις ιδιαίτερα αρνητικές. Οι ανεπάρκειες του Ελληνικού μηχανισμού εξέτασης αιτημάτων ασύλου εντοπίζονται στο πολύ μεγάλο ποσοστό απόρριψης των σχετικών αιτήσεων, τις καθυστερήσεις στην εξέταση των αιτημάτων και κυρίως στις συνθήκες υποδοχής και αντιμετώπισης των ατόμων που ζητούν άσυλο. Το γεγονός, παράλληλα, ότι η μόνη υπηρεσία, που ήταν αρμόδια για τον χειρισμό των θεμάτων ασύλου ήταν η Ελληνική αστυνομία χωρίς την συμμετοχή κάποιου ανεξάρτητου ελεγκτικού σώματος, είτε κάποιας άλλης κυβερνητικής υπηρεσίας ενόησε την ανάπτυξη φαινομένων υπέρβασης εξουσίας, ανεπαρκούς εμπλοκής ή κατανόησης του προβλήματος.

Η διαπίστωση των ανεπαρειών αυτών σε συνδυασμό με την αύξηση των ατόμων που επιστρέφουν στην χώρα ως συνέπεια των προβλέψεων του συστήματος του Δουβλίνου⁷¹, και τις αυξανόμενες αρνητικές κριτικές από τους ευρωπαίους εταίρους, ανάγκασε σε αναμόρφωση του ελληνικού συστήματος ασύλου. Οι σχετικές συζητήσεις ξεκίνησαν από τον Οκτώβριο του 2009 και κύριο ζητούμενο ήταν η

⁷¹ Ο κανονισμός Δουβλίνο II (ή Κανονισμός 343/2003) είναι νομικό κείμενο που θεσπίστηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και καθορίζει τη χώρα η οποία θα είναι υπεύθυνη για να δώσει άσυλο στον αιτούντα πρόσφυγα. Σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο II, ο μετανάστης δικαιούται να ζητήσει άσυλο στην ευρωπαϊκή χώρα στην οποία θα εισέλθει την πρώτη φορά. Μετανάστες οι οποίοι εισέρχονται στην Ελλάδα και κατόπιν μεταβαίνουν σε άλλη χώρα για να αιτηθούν άσυλο θα πρέπει, σύμφωνα με τον κανονισμό Δουβλίνο II, να επιστρέφονται πίσω στην Ελλάδα.

δημιουργία μιας αρχής ασύλου ανεξάρτητης από την Ελληνική αστυνομία αν και πάλι υπαγόμενης στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Δύο νέες νομοθετικές ρυθμίσεις⁷² αναφέρονται στην ενσωμάτωση των σχετικών Ευρωπαϊκών οδηγιών. Η νέα υπηρεσία ασύλου είναι ανεξάρτητη και υπάγεται απευθείας στον Υπουργό. Στο ίδιο υπουργείο συνιστάται υπηρεσία πρώτης υποδοχής η οποία αναλαμβάνει την εξακρίβωση της ταυτότητας και της ιθαγένειας των υπηκόων τρίτων χωρών που συλλαμβάνονται να εισέρχονται παράνομα στην χώρα. Στις σχετικές διαδικασίες περιλαμβάνεται ιατρικός έλεγχος και ενημέρωση ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Στην συνέχεια ακολουθεί διαχωρισμός των αιτούντων άσυλο από τους μη δικαιούμενους για τους οποίους ακολουθεί διαδικασία επανεισδοχής στην χώρα από την οποία πέρασαν στην Ελλάδα (εφόσον έχει υπογραφεί σχετική συμφωνία) είτε απέλασης είτε επιστροφής στην χώρα καταγωγής. Πρόγραμμα εθελοντικής επιστροφής το οποίο χρηματοδοτείται κατά 75% από τους πόρους του ταμείου Επιστροφής και 25% από ελληνικούς πόρους προβλέπει την εθελούσια επιστροφή μεταναστών οι οποίοι εφοδιάζονται με τα αναγκαία ταξιδιωτικά έγγραφα και το ποσό των 300 Ευρώ προκειμένου να επιστρέψουν στις πατρίδες τους.

Παρά το γεγονός ότι η χώρα έχει κάποια μεγαλύτερη επιβάρυνση λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της ισχύος του συστήματος του Δουβλίνου, το μεγαλύτερο πρόβλημα ως προς την αθρόα εισροή μεταναστών (και δη ανειδίκευτων) δεν προέρχεται από τους αιτούντες άσυλο καθώς ο συνολικός αριθμός των αιτήσεων ασύλου για το 2005 ήταν 9.050 και για το 2010 ήταν 10.273⁷³. Αντίθετα ο αριθμός των συλληφθέντων παράνομων μεταναστών στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα το 2010 ήταν 47.088 και μόνον για τους τρεις πρώτους μήνες του 2011 ήταν 5840.

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου η χώρα επιδιώκει την ενίσχυση του Frontex με πόρους και επιχειρησιακά μέσα ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται στον ρόλο του. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Frontex αποφάσισε την ίδρυση επιχειρησιακού γραφείου στον Πειραιά (η λειτουργία του ξεκίνησε την 1/10/2010). Εκτός από την δραστηριοποίηση του Frontex στην Ελλάδα, η χώρα αποφάσισε επίσης να ζητήσει

⁷² Προεδρικό Διάταγμα 114/2010 (ΥΕΚ Α-195) και Νόμος 3907/2011 .

⁷³ http://www.yptp.gr/asylo.php?option=ozo_content&perform=view&id=3474&Itemid=465&lang

επίσημα την ανάπτυξη Ομάδων ταχείας επέμβασης⁷⁴ και αυτή είναι η πρώτη φορά που ζητήθηκε παρόμοια παρέμβαση. Η ανάπτυξη της δύναμης έγινε στο Έβρο με την συμμετοχή 26 Κρατών μελών. Η πρώτη μεγάλη επιχείρηση που συντόνισε ο Frontex είναι η επιχείρηση *Ποσειδών* και αφορά τα θαλάσσια Ελληνο-τουρκικά σύνορα και τα χερσαία Ελληνο-αλβανικά, Ελληνο-τουρκικά και Ελληνο-βουλγαρικά σύνορα με την συμμετοχή πλωτών και εναέριων μέσων, τεχνικό εξοπλισμό και την συμμετοχή αξιωματούχων από κράτη μέλη της Ένωσης και του χώρου Σέγκεν. Άλλη μεγάλη επιχείρηση είναι η επιχείρηση *Ερμής* που ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 2011 μετά από αίτημα της Ιταλίας και τον κίνδυνο αθρόων αφίξεων σε αυτήν μετά την εξέγερση στην Λιβύη. Για τον ίδιο λόγο η επιχείρηση Ποσειδών επεκτάθηκε ώστε να συμπεριλάβει και την Κρήτη.

2.2.6. Οι ρυθμίσεις για τους πρόσφυγες

Οι νομικές ρυθμίσεις σχετικά με τους πρόσφυγες προέκυψαν σε σημαντικό βαθμό από την συμμετοχή της Ελλάδας στους διεθνείς οργανισμούς και την υπογραφή Διεθνών Συμφωνιών και Συμβάσεων. Οι προϋποθέσεις αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα καθορίζονται από τη Σύμβαση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που υπογράφηκε στη Γενεύη το 1951, καθώς και από το Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης (1967). Οι παραπάνω ρυθμίσεις εξασφαλίζουν την παραμονή των ενδιαφερομένων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια εξέτασης των αιτήσεών τους για παροχή πολιτικού ασύλου. Οι διαδοχικές νομικές ρυθμίσεις στην Ελλάδα αν και αναφέρονται, κυρίως, στη μεταχείριση των παράνομων αλλοδαπών, περιέχουν διατάξεις, οι οποίες αφορούν στους πρόσφυγες. Ειδικότερα ο νόμος του 1991, εξειδικεύοντας τις προϋποθέσεις για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα, δημιούργησε μια νέα κατηγορία προσφύγων, που αποτελείται από άτομα που επιτρέπεται να παραμένουν στην Ελλάδα για ανθρωπιστικούς λόγους, χωρίς όμως να κατοχυρώνουν την ιδιότητα του πρόσφυγα και να θεμελιώνουν δικαιώματα σε κοινωνικές παροχές (Αμίτσης και άλ., 2001). Στον πιο πρόσφατο νόμο (3386/2005) υπάρχουν διατάξεις που αφορούν τη χορήγηση και ανανέωση αδειών διαμονής για

⁷⁴ Regulation No 863/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 as regards that mechanism and regulating the tasks and powers of guest officers.

ανθρωπιστικούς λόγους (κεφ. 8) καθώς και αντίστοιχες ρυθμίσεις για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων (κεφ. 9).

Την περίοδο 1980-2001 ο συνολικός αριθμός των αιτήσεων για παροχή ασύλου ήταν 42.782 από τις οποίες έγιναν δεκτές οι 6.659 (15.5%, Robolis, 2002, σ.21). Μάλιστα την τελευταία τριετία τα ποσοστά αποδοχής είναι ιδιαίτερα χαμηλά και μειώνονται συνεχώς (9, 7 και 4% για το 1999, 2000 και 2001 αντί- στοιχα). Για την υποδοχή των προσφύγων δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα δύο κέντρα υποδοχής προσφύγων, το πρώτο στο Λαύριο και το δεύτερο στον Άγιο Ανδρέα Αττικής. Η οικονομική ενίσχυση των προσφύγων γίνεται σε μεγάλο βαθμό από κονδύλια της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες. Η ελληνική πολιτεία παρέχει δωρεάν ιατροφαρμακευτική κάλυψη, και σε ορισμένες περιπτώσεις παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών σχετικά με τα επαγγελματικά δικαιώματα και τη στέγαση. Επιπρόσθετα, αν και προβλέπεται οικονομική βοήθεια προς τους πρόσφυγες μετά από υποβολή σχετικής αίτησης, ο αριθμός των αιτήσεων είναι πολύ περιορισμένος (Αμίτσης και άλ., 2001).

Γενικά, συναντώνται αρκετά προβλήματα στην εφαρμογή των διαφόρων ρυθμίσεων και μέτρων που αφορούν στους πρόσφυγες, γεγονός που ως ένα βαθμό συνδυάζεται με την απροθυμία της δημόσιας διοίκησης να εφαρμόσει στην πράξη την αρχή της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ημεδαπών και αναγνωρισμένων προσφύγων (Αμίτσης, 2001).

2.2.7. Τι ισχύει για τους παλιννοστούντες

Μετά το 1990, οι παλιννοστούντες ομογενείς είναι οι έλληνες από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Πόντιοι)⁷⁵ οι οποίοι κάτω από ορισμένες προϋπόθεσης μπορούν να αποκτήσουν την ελληνική υπηκοότητα. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κυρίως οι ελληνοπόντιοι αφορούν τη γλώσσα, τη γραφειοκρατία, τη στέγαση, την εγκατάλειψη σχολείου από τα παιδιά (παλιννοστούντων στην Ελλάδα) και την απασχόληση λόγω αναντιστοιχίας ισοτιμιών, προσόντων και ειδικοτήτων, ανεργίας και ετεροαπασχόλησης. Αρχικά ο Νόμος 2434/1996 περιλαμβάνει μέτρα για την επαγγελματική εκπαίδευση, την κατάρτιση και την απασχόληση τους. Στη συνέχεια την δεκαετία του 2000, υπό την επιρροή των νέων κατευθύνσεων από την

⁷⁵ <http://ggae.bee.gr/palinnostisi/services1.el.asp>

Ευρωπαϊκή Ένωση, ψηφίζεται νόμος (ν. 2790/00) που ρυθμίζει τα ζητήματα των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Εκτιμάται ότι ένας μεγάλος αριθμός ελληνοποντίων ζει παράνομα και είναι συγκεντρωμένος σε συγκεκριμένες περιοχές της Αττικής και της Θεσσαλονίκης (Τζώρτζοπούλου, Μ., 2001, Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ. σελ 11).

Παλιννοστούντες θεωρούνται και οι έλληνες από την Αλβανία (Βορειοηπειρώτες). Οι έλληνες από την Αλβανία αντιμετωπίζονται με καχυποψία και ρατσισμό και ταυτίζονται με τους μετανάστες από την Αλβανία, αντιμετωπίζοντας προβλήματα στην απασχόληση και την στέγαση. Ο αριθμός των ελλήνων από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης υπολογίζεται στις 250.000 ενώ των ελλήνων από την Αλβανία στις 80.000 (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ. σελ 11).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΕ ΕΥΡΩΠΗ-ΕΛΛΑΔΑ

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζουμε την στάση των ευρωπαίων απέναντι στους μετανάστες, το φαινόμενο του ρατσισμού στην Ευρώπη και την Ελλάδα ως προς τους αλλοδαπούς και τον τρόπο αντιμετώπισης του. Μέσα στην ανάλυσή μας παρατηρούμε ότι η Ευρώπη έχει αντιδράσει στην σαρωτική αλλαγή που προκάλεσαν τα μεταναστευτικά ρεύματα με διάφορους τρόπους, από την πλήρη αποδοχή, τις προκαταλήψεις, τις διακρίσεις έως και της βία. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι κυβερνητικοί φορείς και οι κοινωνιολογικές έρευνες αναφέρουν σοβαρές και συνεχείς διακρίσεις κατά των μειονοτήτων στην Ευρώπη. Οι μετανάστες είναι συγκεκριμένοι στόχοι των προκαταλήψεων και των διακρίσεων. Ειδικά κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στη Δυτική Ευρώπη, οι αλλοδαποί εργάτες συχνά κατηγορούνται για τα οικονομικά και τα κοινωνικά προβλήματα. Και υπάρχει ελάχιστη αναγνώριση ότι η μετανάστευση είναι εκείνη που πιθανά οδήγησε τη Δυτική Ευρώπη στην ισχυρή μεταπολεμική οικονομική ανάκαμψη.

Στην συνέχεια, βλέπουμε πως δεν υπάρχει ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης. Και από την αρχή, η μετανάστευση παρουσιαζόταν ως πρόβλημα και συχνά θεωρείται ως απειλή από τον γηγενή πληθυσμό. Χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι η άνοδος των ακροδεξιών σχηματισμών. Η απήχηση της ακροδεξιάς ιδεολογίας διαφαίνεται μέσα από την αύξηση των ψήφων και της εκλογικής δύναμης αυτών των κομμάτων, που αναγκάζει τις υπόλοιπες κυβερνήσεις να υιοθετήσουν ένα κομμάτι αυτής της πολιτικής.

Και ενώ η ελληνική κοινωνία χαρακτηριζόταν ως ανεκτική στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η κατάσταση άλλαξε βαθμιαία και οι Έλληνες άρχισαν να φέρονται με ρατσιστικό τρόπο απέναντι στους μετανάστες. Μολονότι στο στόχαστρο των εκδηλώσεων του ρατσισμού σήμερα, είτε ως απλών διακρίσεων είτε ως παρενοχλήσεων έως και άσκησης φυσικής βίας κατά προσώπων, ενδέχεται να περιέλθει οποιοσδήποτε φορέας «ετερότητας», λ.χ. ένα ΛΟΑΤ πρόσωπο, στην Ελλάδα σήμερα τα καταγεγραμμένα περιστατικά αφορούν στη μεγάλη τους πλειοψηφία μετανάστες και κυρίως όσους δεν έχουν άδεια παραμονής («χωρίς χαρτιά»). Με την βοήθεια των ΜΜΕ και στην Ελλάδα η μετανάστευση

κατασκευάστηκε, οριοθετήθηκε και αντιμετωπίστηκε μέχρι τις ημέρες μας ως πρόβλημα και όχι ως κοινωνικοπολιτισμικό γεγονός. Παράλληλα οι διάχυτες αρνητικές ή και ρατσιστικές στάσεις απέναντι στους αλλοδαπούς, ακόμη και στις πιο επαχθείς και βίαιες μορφές τους, δεν συναντώνται μόνο μέσα στη κοινωνική καθημερινότητα των πολιτών, αλλά βρίσκουν το αντίστοιχό τους μέσα στη λειτουργία του κράτους.

Μετά την απόδειξη της ύπαρξης του σοβαρού προβλήματος της ανησυχητικής ανόδου και διάχυσης ρατσιστικών φαινομένων στη χώρα, οι παράγοντες της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα αποζήτησαν την άμεση αντιμετώπισή του με νομοθετικά μέτρα που υποτίθεται θα το καταπολεμούν αποτελεσματικά. Αναλυτικότερα όμως, όσων αφορά το ρατσισμό και τους τρόπου καταστολής του σε Ελλάδα και Ευρώπη θα δούμε στο περιεχόμενο του κεφαλαίου που ακολουθεί.

3.1. Μετανάστευση στην Ευρώπη, ρατσισμός και διακρίσεις

Η μετανάστευση στην Ευρώπη αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο και μόνιμο συστατικό στοιχείο της ιστορίας της ηπείρου (Moch 2003). Έως σήμερα οι ευρωπαϊκές μεταναστευτικές ροές χαρακτηρίζονταν συνήθως από συγκεκριμένες αφετηρίες και καθορισμένες κατευθύνσεις. Στην πλειονότητά τους είτε συνέδεαν τόπους με ιστορικούς δεσμούς (αποικίες ή εξαρτημένες περιοχές και μητροπόλεις), είτε προκαλούνταν με στρατολογήσεις από τα κράτη υποδοχής (Βεντούρα 2006). Η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανατροπές του 1989-1991, η μεταβολή των κρατικών πολιτικών, η στιγμιαία σχεδόν εξάπλωση των πληροφοριών καθώς και η σχετικά χαμηλή τιμή και η ταχύτητα των μετακινήσεων μείωσαν σταδιακά τη σημασία παλαιότερων μορφών μετανάστευσης που σχετίζονταν με αποικιακούς δεσμούς ή διακρατικές συμφωνίες. Σήμερα, πολλά κράτη αποστολής μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής και οι ροές είναι πιο παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς. Από τη μία αυξάνεται ο αριθμός των προσωρινών μεταναστών και των παράτυπων μεταναστών καθώς και η δύναμη των κυκλωμάτων εμπορίας τους. Από την άλλη οι μετακινήσεις των εξειδικευμένων και ανώτερης εκπαίδευσης ανθρώπων έχουν αποκτήσει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα. Οι γεωγραφικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές καταγωγές των μεταναστών διαφοροποιούνται συνεπώς ολοένα και περισσότερο.

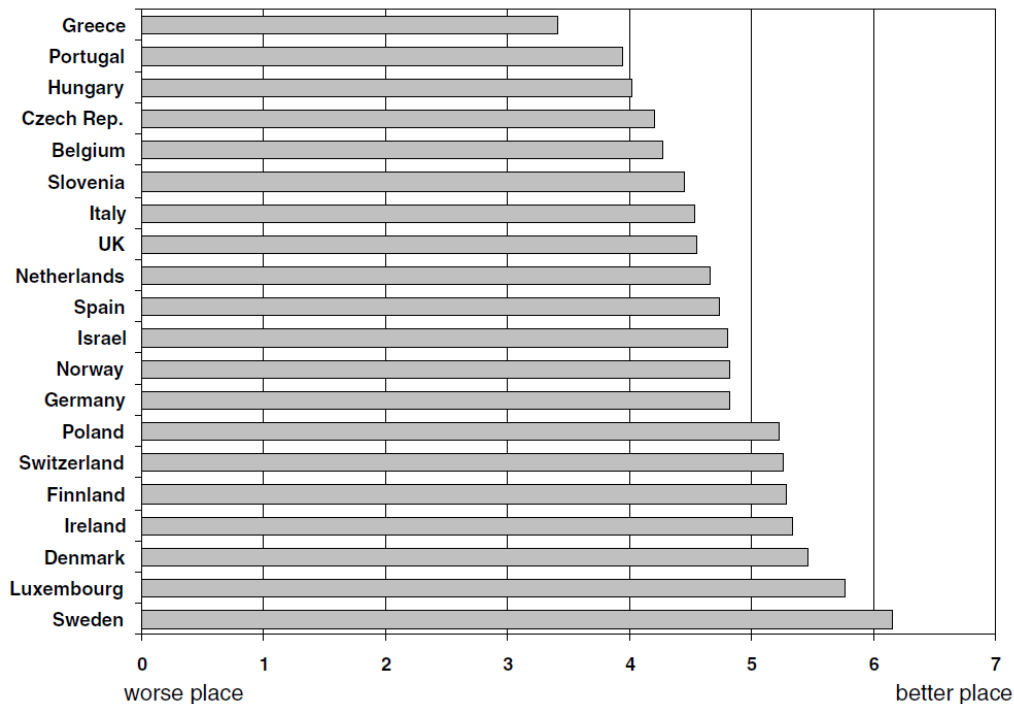
Τα μεταναστευτικά ρεύματα των τελευταίων ετών χαρακτηρίζονται από την διεύρυνση του φαινομένου της οικογενειακής επανένωσης, την εισροή μεγάλου αριθμού παράτυπων μεταναστών, τους παλιννοστούντες και από σημαντικό αριθμό αιτούντων άσυλο. Η σταδιακή μετατροπή χωρών όπως η Ελλάδα, Ισπανία και Ιταλία που αποτελούν και τις κύριες πύλες εισόδου παράτυπων μεταναστών στην ΕΕ, σε χώρες υποδοχής καθιστά την μετανάστευση ως ένα κοινό χαρακτηριστικό των κρατών μελών της. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η ΕΕ έλαβε σημαντικές αποφάσεις δεσμευτικού χαρακτήρα για τα κράτη μέλη αναφορικά με την εισροή, την εγκατάσταση και το νομικό καθεστώς των μεταναστών προερχόμενων από τρίτες χώρες (Φακιολάς 2007)⁷⁶. Σκοπός ήταν η διαμόρφωση μιας κοινής πολιτικής μετανάστευσης και ασύλου που θα συνέβαλε στην καλή λειτουργία της κοινής αγοράς ενισχύοντας και τη συνοχή ανάμεσα στα κράτη μέλη, όπως η κοινή αγροτική πολιτική και το ενιαίο νόμισμα. Ωστόσο, τα μεταναστευτικά καθεστώτα διαφέρουν από χώρα σε χώρα και η επίτευξη μιας ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής προσκρούει στις δυσκολίες και ιδιαιτερότητες της κάθε χώρα μέλους.

Η Ευρώπη έχει αντιδράσει σε αυτή την σαρωτική αλλαγή που προκάλεσαν τα μεταναστευτικά ρεύματα με διάφορους τρόπους, από την πλήρη αποδοχή, τις προκαταλήψεις, τις διακρίσεις έως και της βία. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι κυβερνητικοί φορείς και οι κοινωνιολογικές έρευνες αναφέρουν σοβαρές και συνεχείς διακρίσεις κατά των μειονοτήτων στην Ευρώπη. Οι μετανάστες είναι συγκεκριμένοι στόχοι των προκαταλήψεων και των διακρίσεων. Ειδικά κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στη Δυτική Ευρώπη, οι αλλοδαποί εργάτες συχνά κατηγορούνται για τα οικονομικά και τα κοινωνικά προβλήματα. Και υπάρχει ελάχιστη αναγνώριση ότι η μετανάστευση είναι εκείνη που πιθανά οδήγησε τη Δυτική Ευρώπη στην ισχυρή μεταπολεμική οικονομική ανάκαμψη.

⁷⁶ Καλοφωλιάς 2011: περιγράφει το κανονιστικό πλαίσιο της σύγχρονης Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής από την συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1999 και «εγκαινίασε το λεγόμενο χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης «κοινοτικοποιώντας» τις πολιτικές που αφορούν στον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων, το άσυλο, τα δικαιώματα των υπηκόων τρίτων χωρών και τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών» μέχρι την ψήφιση του Προγράμματος της Στοκχόλμης (2009) με στόχο την ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών. Έτσι, οι διάφορες πτυχές της μετανάστευσης ρυθμίζονται μέσω συμφωνιών με τρίτα κράτη, με αναπτυξιακά προγράμματα ενώ εκ μέρους της ΕΕ ενθαρρύνονται και περιφερειακές και διμερείς πρωτοβουλίες.

Δεν υπάρχει ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης. Και από την αρχή, η μετανάστευση παρουσιαζόταν ως πρόβλημα και συχνά θεωρείται ως απειλή από τον γηγενή πληθυσμό. Πράγματι, ο ίδιος ο όρος "αλλοδαπός εργαζόμενος" (guest worker) σημαίνει μια προσωρινή, χαμηλή κοινωνική θέση. Έρευνες φανερώνουν τα μακροχρόνια αποτελέσματα αυτών των πολιτικών στην κοινή γνώμη. Το Ευρωβαρόμετρο 48 έδειξε ότι το 1997, το 45% των ευρωπαίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης πίστευαν ότι υπήρχαν "πάρα πολλοί" οι αλλοδαποί που ζουν στη χώρα τους (Ελλάδα 71%, Βέλγιο 60%, Ιταλία 53%, Γερμανία 52%, Αυστρία 50%, Γαλλία 46%, Δανία 46%, Ηνωμένο Βασίλειο 42%, Κάτω Χώρες 40%, Σουηδία 38%, Λουξεμβούργο 33%, Πορτογαλία 28%, Ισπανία 20%, Ιρλανδία 19%, και Φινλανδία 10%). Το 2002, το Ευρωβαρόμετρο 57 έδειξε ότι το 15% των ερωτηθέντων δεν πίστευαν ότι οι εθνικές διακρίσεις των μεταναστών είναι αδικαιολόγητες (Marsh και Sahin-Dikmen 2003). Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα το 2002 επιβεβαίωσε ότι οι εθνικές προκαταλήψεις και οι διακρίσεις είναι ευρέως διαδεδομένες, αλλά αποκάλυψε επίσης μεγάλες διαφορές μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Το Σχήμα 5 δείχνει το μέσο όρο πόσων συμφώνησαν ότι «Οι μετανάστες κάνουν χειρότερο ή καλύτερο μέρος την πατρίδα τους» βάσει μίας κλίμακας βαθμολόγησης 11 μονάδων.

Σχήμα 5: Ποσοστό ανθρώπων που απάντησαν στο κατά πόσο οι μετανάστες κάνουν χειρότερο ή καλύτερο μέρος την πατρίδα τους

Σχήμα 1: Μέσος όρος συμφωνίας (διαφωνίας) στο ότι «Οι μετανάστες κάνουν την χώρα των ερωτηθέντων καλύτερο ή χειρότερο μέρος», Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, 2002, (0=χειρότερο μέρος, 10= καλύτερο μέρος).

Πηγή: «Ethnic Prejudice and Discrimination in Europe», Andreas Zick και άλλοι, 2008

Βάσει της έρευνας του Ευρωπαϊκού Κέντρου Παρακολούθησης των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (EUMC) σχετικά με την ευρωπαϊκή στάση του κοινού απέναντι στους μετανάστες και τις μειονότητες (2002-2003), οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν τη στάση του κοινού για τους μετανάστες και τις μειονότητες είναι οι εξής⁷⁷

- **Γεωγραφικοί παράγοντες.** Η EUMC βρήκε μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα έθνη σχετικά με τη στάση απέναντι στους μετανάστες και τις μειονότητες. Αντίθεση σε μετανάστες και αιτούντες άσυλο συναντάμε ευρέως στις χώρες της Μεσογείου (στην Ελλάδα το 87% των ερωτηθέντων εκφράζουν αντίσταση

⁷⁷ Έκθεση του Γραφείου Συμβούλων Ευρωπαϊκής Πολιτικής (BEPA), της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

σε μετανάστες και 31% αντίσταση σε αιτούντες άσυλο), και από τις κοινωνίες της Κεντρικής Ευρώπης (87% των Ούγγρων δείχνουν αντίθεση στους μετανάστες και 41% στους αιτούντες άσυλο), ενώ οι σκανδιναβικές χώρες διαχωρίζουν τον εαυτό τους (μόνο το 15% των Σουηδών εκφράζουν αντίθεση σε μετανάστες και 11% για τους αιτούντες άσυλο). Μια παρόμοια ιστορία ισχύει και για την αντίσταση στην πολυπολιτισμική κοινωνία και την απόσταση από το έθνος (77% των Ελλήνων εκφράζουν την έντονη αντίσταση στη διαφορετικότητα έναντι 29% των ιρλανδών ερωτηθέντων). Πολιτικές επαναπατρισμού για τους νόμιμους μετανάστες, υποστηρίζαν σθεναρά οι ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου, λιγότερο οι βόρειες και Κεντρικής Ευρώπης κοινωνίες. Εμμονή στη συμμόρφωση με το νόμο, ευνοείται από τους ανθρώπους στις βόρειες, Δυτικές και Κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες καθώς και στις χώρες της Βαλτικής, σε μικρότερο βαθμό σε χώρες της Μεσογείου και της Ανατολικής Ευρώπης.

- **Κοινωνικές κατηγορίες και εκπαίδευση.** Οι ερευνητές διαπίστωσαν συνεχώς ότι τα άτομα με χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης υποστηρίζουν τους εθνοτικούς αποκλεισμούς, καθώς και τα άτομα που εκτελούν χειρωνακτική εργασία και οι αυτοαπασχολούμενοι, τα άτομα που εξαρτώνται από την κοινωνική ασφάλιση, οι άνθρωποι που ασχολούνται με τα οικιακά, εκείνοι που βρίσκονται στο χαμηλότερο τεταρτημόριο εισοδήματος (που σχετίζεται με το εκπαιδευτικό επίπεδο) καθώς και οι άνθρωποι που ζουν στην ύπαιθρο.
- **Ατομικές αντιλήψεις.** Η έρευνα έδειξε ότι οι άνθρωποι προτιμούν τον εθνοτικό αποκλεισμό, σε ένα ισχυρότερο βαθμό, όταν αντιλαμβάνονται μείωση στην προσωπική τους ασφάλεια (ανασφάλεια), δεν εμπιστεύονται τους άλλους ανθρώπους ή τους πολιτικούς ηγέτες τους, θεωρούν τους εαυτούς τους να είναι πολιτικά στη δεξιά πτέρυγα και αντιλαμβάνονται πως οι εθνικές μειονότητες να δημιουργούν μια συλλογική απειλή.
- **Άλλοι παράγοντες.** Αυτή η έκθεση διαπιστώνει ότι η ανεργία έχει αρνητικές επιπτώσεις: όσο υψηλότερο είναι το ποσοστό ανεργίας, τόσο πιο διαδεδομένη είναι η αντίσταση σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία και τόσο πιο ισχυρή είναι η στήριξη των πολιτικών επαναπατρισμού. Ωστόσο, σε πολλές άλλες περιπτώσεις, η σχέση μεταξύ του ποσοστού ανεργίας και των διαστάσεων του εθνικού αποκλεισμού αποδείχθηκε ότι ήταν μη σημαντική. Τέλος, η έκθεση

δείχνει επίσης ότι η καθαρή μετανάστευση προκαλεί αντίθεση στην πολυμορφία και στήριξη των πολιτικών επαναπατρισμού όσον αφορά τους μετανάστες με αμαυρωμένο ποινικό μητρώο.

Όλες οι ευρωπαϊκές χώρες για να χαράξουν την εθνική τους μεταναστευτική πολιτική επηρεάστηκαν από την ιστορία τους και την πολιτική και πολιτιστική τους κληρονομιά. Η μεταναστευτική πρόκληση ωστόσο είναι πιο έντονη για τις χώρες της Νότιας Ευρώπης που μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής ανέτοιμες να διαχειριστούν την εισροή μεταναστών⁷⁸. Με την εφαρμογή όμως της Συνθήκης Schengen (1991) η ΕΕ απέκτησε ενιαία εξωτερικά σύνορα και το μεταναστευτικό είναι ένα ζήτημα που ενδιαφέρει όλες τις χώρες - μέλη. Παράλληλα αποτέλεσε και την αφετηρία για την δημιουργία μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής. Το κυριότερο όμως πολιτικό ζήτημα που ανακύπτει και αποτελεί και σημαντικό παράγοντα για την χάραξη κοινής μεταναστευτικής πολιτικής είναι η βούληση των κρατών μελών να δεχθούν συρρίκνωση των αρμοδιοτήτων τους (κρατική κυριαρχία) για την ρύθμιση των διαφόρων πτυχών⁷⁹ του μεταναστευτικού φαινομένου (Νικολακοπούλου – Στεφάνου 2008). Η έξαρση της τρομοκρατίας με ορόσημο το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου ώθησε τις κυβερνήσεις να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία και την ασφάλεια του πολίτη σε συλλογικό επίπεδο. Είναι λοιπόν σημαντικό για την ΕΕ να γνωρίζει τον αριθμό, την εθνικότητα και κάτω από ποιες συνθήκες μεταβαίνουν οι μετανάστες σε κάθε χώρα μέλος.

Παρά τα σημαντικά βήματα στη διαμόρφωση κοινής πολιτικής⁸⁰ υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις στις εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές. Κάθε χώρα έχει ανάγκη μετανάστες με διαφορετικά δημογραφικά και εργατικά χαρακτηριστικά. Για

⁷⁸ Τριανταφυλλίδου 2010: οι χώρες της Νότιας Ευρώπης προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την μεταναστευτική εισροή αρχικά με σταδιακά προγράμματα νομιμοποίησης των παράτυπων μεταναστών και στη συνέχεια με προσπάθειες οικονομικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσής.

⁷⁹ Οι βασικές πτυχές αφορούν την εισροή μεταναστών, τη διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης και τη λήψη των κατάλληλων ενεργειών για την αντιμετώπισή τους.

⁸⁰ Σαμπατάκου (2008) και (Σαρρή 2008) Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης περιλαμβάνει μέτρα που αποβλέπουν στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης συνδεδεμένη με την πολιτική ασφάλειας και τη λήψη μέτρων κατά της τρομοκρατίας, όσο και μέτρα που αφορούν τη νόμιμη μετανάστευση στις χώρες μέλη της ΕΕ. Η κυριότερη προσπάθεια επικεντρώνεται στην τομέα εναρμόνισης των εθνικών πολιτικών των χωρών μελών σχετικά με τις προϋποθέσεις υποδοχής και παραμονής των πολιτών τρίτων χωρών.

τις περισσότερες χώρες βασική προτεραιότητα για την διαμόρφωση της μεταναστευτικής τους πολιτικής αποτελούν τα συμφέροντα της εθνικής οικονομίας και κυρίως οι ανάγκες της αγοράς εργασίας. Οι εθνικές κυβερνήσεις είναι οι κατεξοχήν αρμόδιες για τον έλεγχο, την είσοδο και την εγκατάσταση των αλλοδαπών καθώς και για τις ενέργειες που θα διαχειριστούν την παράνομη μετανάστευση. Επίσης κάθε χώρα υιοθετεί το πρότυπο ενσωμάτωσης που ταιριάζει στην κουλτούρα της. Η «δεκτικότητα» της κοινωνίας είναι ένας ακόμη σημαντικός παράγων που επηρεάζει την εθνική μεταναστευτική πολιτική. Οι αντιδράσεις για την εισροή μεταναστών είναι συχνές καθώς πολλοί εκτιμούν ότι η χώρα δεν μπορεί να αντέξει αυτό τον πληθυσμό. Μάλιστα, με την κρίση στην Ευρώπη και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας τα φαινόμενα περιθωριοποίησης των μεταναστών και οι ιδεολογικές αντιρρήσεις έχουν πολλαπλασιαστεί. Χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι η άνοδος των ακροδεξιών σχηματισμών (Ελλάδα, Γαλλία). Τα πρόσφατα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης προκάλεσαν μεγάλη ανασφάλεια στην ΕΕ καθώς οι αυξημένες ροές μεταναστών δοκίμασαν την αποτελεσματικότητα της φύλαξης των συνόρων και έθεσαν σε αμφισβήτηση τον ενιαίο χώρο της συνθήκης Schengen. Και ορισμένες χώρες όπως η Δανία, Γαλλία, Ιταλία ζήτησαν την αναθεώρηση της συνθήκης (προσωρινή αναστολή) όταν μια χώρα αντιμετωπίζει απειλή του δημοσίου συμφέροντος της (Μετανάστευσης Επίκαιρα 2011).

Η ενσωμάτωση των μεταναστών είναι ένα ζήτημα που αφορά όλες τις εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές και διακρίνονται τέσσερα κύρια πρότυπα⁸¹ α) το πρότυπο αφομοίωσης στις ΗΠΑ (assimilation model) β) το πρότυπο του φιλοξενούμενου εργάτη (Gast Arbeiter) γ) το πολυπολιτισμικό πρότυπο (multi- cultural model) και δ) το διαπολιτισμικό πρότυπο (intra – cultural model). Παρόλο που το τελευταίο δίνει έμφαση στην κοινωνική συνοχή και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων εντούτοις όπως και με τα υπόλοιπα πρότυπα δημιουργούνται προβλήματα⁸².

Η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (ECRI), με τις τελευταίες του εκθέσεις μας παρουσιάζει έξαρση των φαινομένων ρατσιστικής βίας και της ρητορικής μίσους, εναντίον αιτούντων άσυλο,

⁸¹ Βλέπε: (Πετράκου & Ξανθάκου) αναλύουν τα τρία βασικά μοντέλα ένταξης.

⁸² Βλέπε: (Τάσεις 2011:10) Η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας απέτυχε. Οι ηγέτες της Βρετανίας και της Γαλλίας υποστήριξαν ότι η διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των μεταναστών δεν τους ενσωματώνει στην κοινωνία και έτσι αποδυναμώνεται η κοινωνική συνοχή.

προσφύγων και Ρομά σε Αλβανία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ανδόρρα, Κροατία, Ουκρανία αλλά και στην Δανία και Σουηδία.

Στην έκθεση της για την Αλβανία, η Επιτροπή σημειώνει την έξαρση της ρητορικής μίσους από πολιτικούς και την έλλειψη προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης των Ρομά. Σ' άλλη έκθεση, για την Ουγγαρία, η Επιτροπή υπογραμμίζει ιδιαίτερα την ρητορική μίσους και την ρατσιστική βία, που εκδηλώνεται στη χώρα, εναντίον μεταναστών, προσφύγων, αιτούντων άσυλο και Ρομά και επικρίνει τις αντι-Ρομά, αντισημιτικές, ομοφοβικές και ξενοφοβικές δηλώσεις από τους ηγέτες του δεξιού ριζοσπαστικού λαϊκίστικου κόμματος. Για την Πολωνία, η ECRI σημειώνει ότι, παρά τις θετικές εξελίξεις στο νομοθετικό και δικαστικό τομέα, εξακολουθεί να θεωρείται πρόκληση, η αύξηση των εθνικιστικών ομάδων. Οι εκθέσεις της Επιτροπής για την Ανδόρρα, την Κροατία, τη Δανία, τη Σουηδία και την Ουκρανία, εστιάζονται κυρίως στο γεγονός ότι, παρά τις συστάσεις που απευθύνθηκαν στις αρχές των εν λόγω χωρών, εξακολουθεί να παραμένει αναποτελεσματικό το πλαίσιο καταπολέμησης του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας.

Τα τελευταία χρόνια αυτό που παρατηρούμε, όπως είδαμε και παραπάνω, είναι μια σταδιακή αναγέννηση του εθνικισμού με ακροδεξιά κόμματα να απειλούν να κατακτήσουν μέχρι και την εξουσία. Αυτό το φαινόμενο δεν αφορά μόνο την Ελλάδα, αντιθέτως είναι ευρωπαϊκό φαινόμενο και αυτό φαίνεται από τον χάρτη 2, ο οποίος παρουσιάζει τα ποσοστά που έχουν λάβει τα ακροδεξιά κόμματα των ευρωπαϊκών χωρών στις τελευταίες τους εκλογές.

Χάρτης 2: Η άνοδος των εθνικιστικών κομμάτων στην Ευρώπη

Πηγή: <http://www.huffingtonpost.gr/>⁸³

Τα ακροδεξιά κόμματα φαίνεται να «αναγεννούνται» κυρίως σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης αλλά και σε ισχυρές χώρες που δεν είχαν ιδιαίτερη σχέση παλαιότερα με τέτοια κόμματα όπως η Γαλλία. Ωστόσο οι κοινωνικές συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές απ' ό,τι παλαιότερα. Για παράδειγμα η Ισλαμοφοβία στη Γαλλία με την έξαρση των τρομοκρατικών χτυπημάτων είναι ένας από τους παράγοντες που ευνοεί την ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή του Εθνικού Μετώπου (ακροδεξιό κόμμα) της Λεπέν. Πιο ενισχυμένο φαίνεται, βάσει αυτών των τελευταίων δεδομένων -που διαφέρουν χρονικά από χώρα σε χώρα- το εθνικιστικό κόμμα της Ελβετίας (Ελβετικό Κόμμα του Λαού) που κατάφερε να συγκεντρώσει 29% στις τελευταίες εθνικές εκλογές ενώ ακολουθούν, το Κόμμα της Ελευθερίας στην Αυστρία, το Jobbik της Ουγγαρίας και το Κόμμα του Λαού της Δανίας, με 21%. Θα λέγαμε πως η προσφυγική και οικονομική κρίση, οι τρομοκρατικές επιθέσεις, η

⁸³http://www.huffingtonpost.gr/2016/05/30/politiki-xarths-eunikismou-eyrwpi-xwres-kommata-pososta_n_10202906.html

ολοένα και μεγαλύτερη αποδυνάμωση του κοινωνικού κράτους, είναι μερικοί από τους παράγοντες που έχουν ευνοήσει αυτή τη κατάσταση.

3.2. Ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ελλάδα

Ο ρατσισμός στην Ελλάδα είναι ένα ζήτημα υπαρκτό αν και η χώρα μας δεν ανήκει στις χώρες εκείνες που κατέχονται από εξόφθαλμες ρατσιστικές εκδηλώσεις, όπως στην Αμερική με την Κου - Κλουξ - Κλαν ή παλαιότερα με την περίπτωση της Νότιας Αφρικής και το καθεστώς του Apartheid. Η Ελλάδα είναι μια χώρα που θεωρητικά εξασφαλίζει στον κάθε πολίτη το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, την οικονομική και την πολιτική ζωή, χωρίς να γίνεται διάκριση σε εθνικότητα, φυλή, γλώσσα και θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις. Όλα τα παραπάνω σημεία αναφέρονται στο άρθρο 5 του Ελληνικού Συντάγματος. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια πολλοί θεωρούν ότι διαπιστώνεται και στην Ελλάδα ένα ολοένα και αυξανόμενο ρατσιστικό ρεύμα με αποδέκτες του οικονομικούς μετανάστες, κυρίως από την Αλβανία. Ενώ η ελληνική κοινωνία χαρακτηριζόταν ως ανεκτική στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η κατάσταση άλλαξε βαθμιαία και οι Έλληνες άρχισαν να φέρονται με ρατσιστικό τρόπο απέναντι στους μετανάστες (Σελιάι, 2006). Η στάση τους ήταν ιδιαίτερα αρνητική έναντι των Αλβανών και των Βόρειων Ηπειρωτών.

Μολονότι στο στόχαστρο των εκδηλώσεων του ρατσισμού σήμερα, είτε ως απλών διακρίσεων είτε ως παρενοχλήσεων έως και άσκησης φυσικής βίας κατά προσώπων, ενδέχεται να περιέλθει οποιοσδήποτε φορέας «ετερότητας», λ.χ. ένα ΛΟΑΤ πρόσωπο ή το μέλος μιας παραδοσιακής εγχώριας μειονότητας, στην Ελλάδα σήμερα τα καταγεγραμμένα περιστατικά αφορούν στη μεγάλη τους πλειοψηφία μετανάστες και κυρίως όσους δεν έχουν άδεια παραμονής («χωρίς χαρτιά»). Η δυσανεξία μεγάλων ομάδων του τοπικού πληθυσμού απέναντι στο φαινόμενο των εντατικών μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα τα τελευταία 20 χρόνια δεν οφείλεται στην απλή συνάντηση με το διαφορετικό, αλλά συνδέεται ευθέως μέσα στο χρόνο με τους όρους της αναγκαστικής λίγο πολύ αυτής συμβίωσης.

Προφανώς ο αριθμός των μεταναστών ξεπέρασε την κρίσιμη μάζα που απαιτούνταν ώστε η ελληνική κοινωνία να περάσει από την ανεκτικότητα στην εκδήλωση ρατσιστικών φαινομένων. Το αποτέλεσμα ήταν η επικράτηση εσφαλμένων

αντιλήψεων και απόψεων που στερούνταν λογικής βάσης, όπως ότι όλοι οι Αλβανοί είναι εγκληματίες, που ήρθαν στον ελληνικό παράδεισο για να συνεχίσουν τη δράση τους, ή ότι ήρθαν για να κλέψουν τις δουλειές των Ελλήνων εργατών. Βέβαια, αποκρύπτεται το γεγονός ότι η εγκληματικότητα δεν αυξήθηκε μόνο εξαιτίας των Αλβανών μεταναστών και ότι οι Αλβανοί εργάτες δούλευαν σε δουλειές που οι περισσότεροι Έλληνες δεν επιθυμούσαν να εργασθούν (Σκόρδας, 2004; Τσιάκαλος, 2001). Από την άλλη πλευρά, η άποψη ότι χρειαζόμαστε τους μετανάστες για να κάνουν δουλειές που δεν κάνουν οι Έλληνες, είναι επικίνδυνη γιατί δεν τους θεωρεί ανθρώπους με δικαιώματα, αλλά ως αντικείμενα εκμετάλλευσης (Σελιάι, 2006). Επίσης αποτελεί οξύμωρο σχήμα η ελληνική κοινωνία να παρουσιάζει τέτοια ρατσιστικά φαινόμενα, μιας και οι Έλληνες αποτέλεσαν οι ίδιοι οικονομικοί μετανάστες στις δεκαετίες του 1950-60 και γνωρίζουν από πρώτο χέρι τις δυσκολίες και τα προβλήματα αυτών. Πιθανόν η οικονομική ευεξία και ευημερία που βιώνει μεγάλη μερίδα του ελληνικού λαού, την εποχή που μεταλλάχτηκε η Ελλάδα σε χώρα υποδοχής μεταναστών, σχετίζεται με την κοινωνική αμνησία και αναλγησία.

Οι κοινωνικές έρευνες έως το 2010 κατέγραφαν απλά μια παγιωμένη αρνητική γνώμη των Ελλήνων για τους αλλοδαπούς, μια έλλειψη θετικής άποψης για το ρόλο του μετανάστη, όποιος και να είναι αυτός ο ρόλος, άποψη που μπορεί να κινείται σε ένα ευρύ σχετικά φάσμα, από την πλήρη αδιαφορία για τη θέση του στην ελληνική κοινωνία μέχρι και την κατηγορηματική αρνητική γνώμη γι' αυτόν. Από έρευνα των Βούλγαρη κ.α.⁸⁴ προκύπτει ως συμπέρασμα ότι μετά την αύξηση του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα καταγράφονται ξενοφοβικές στάσεις οι πολίτες θεωρούν ιδιαίτερα μεγάλο το πλήθος των ξένων, και η στάση τους κινείται από την ανησυχία και την επιφύλαξη έως την ξενοφοβία και την προκατάληψη, χωρίς όμως ακόμα να έχουν τοποθετήσει τον ξένο στη θέση του «αποδιοπομπαίου τράγου». Τα στοιχεία αποτυπώνουν μια διάχυτη γενική ανησυχία από την παρουσία των ξένων, η οποία όμως δεν μεταφράζεται σε συγκεκριμένη ξενοφοβία στο χώρο της γειτονιάς. Καταγράφεται επιφυλακτικότητα έναντι των ξένων, φόβος και ανησυχία για τις δυνατότητες απασχόλησης και διχασμένες απόψεις στο ζήτημα των δικαιωμάτων που πρέπει να έχουν οι ξένοι (Στρατουδάκη 2008).

⁸⁴ Βούλγαρης Γ., Δώδος Δ., Καφετζής Π., Λυριντζής Χ., Μιχαλοπούλου Κ., Νικολακόπουλος Η., Σπουρδαλάκης Μ. και Τσουκαλάς Κ., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα Εμπειρικής Έρευνας», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 5, σελ. 81-100.

Σύμφωνα με ορισμένα γεγονότα όμως ήδη από το 1986 οι ρατσιστικές συμπεριφορές ήταν αρκετά έκδηλες στην ελληνική κοινωνία. Για παράδειγμα, ο τύπος είχε αποκαλύψει ένα κύκλωμα εργοδοτών οι οποίοι αφού εκμεταλλεύονταν την εργατικότητα των Πακιστανών και Ινδών λαθρομεταναστών, την ώρα της πληρωμής καλούσαν την αστυνομία προκειμένου να συλληφθούν και να απελαθούν από τη χώρα ως παράνομοι. Φαίνεται επομένως, ότι ο ρατσισμός εκδηλώνεται εδώ και αρκετά χρόνια μέσα από μεμονωμένες περιπτώσεις και ότι αυτό που έχει ουσιαστικά μεταβληθεί είναι ότι πλέον μεταναστεύουν μαζικά πληθώρα ανθρώπων με τους οποίους βρίσκονται σε καθημερινή επαφή οι Έλληνες και τους οποίους βάζουν στο επίκεντρο τόσο η πολιτική όσο και τα ΜΜΕ - συνήθως κατά έναν αρνητικό τρόπο, αποδίδοντας τους ευθύνες για τα προβλήματα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Συνεπώς πολλές κοινωνικές διακρίσεις και αποκλεισμοί εις βάρος των μεταναστών γίνονται ολοένα και περισσότερο αποδεκτές από μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού.

Ένα μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, με τη βοήθεια πολλών ΜΜΕ⁸⁵, εσωτερίκευσε το γεγονός της μετανάστευσης ως ένα «κοινωνικό πρόβλημα» ή «απειλή», κάτι το οποίο διευκολύνει τη βασική στρατηγική διαχείρισης του κράτους να το αναγάγει σε ιδεολογικό διακύβευμα δημόσιας τάξης και ασφάλειας εξυπηρετώντας την εύρυθμη λειτουργία πολλών μηχανισμών και επιπέδων. Η μετανάστευση κατασκευάστηκε, οριοθετήθηκε και αντιμετωπίστηκε μέχρι τις ημέρες μας ως πρόβλημα και όχι ως κοινωνικοπολιτισμικό γεγονός. Από την έρευνα της Μοσχοπούλου Α.⁸⁶ προκύπτει πως «Η αναπαράσταση της εγκληματικότητας των μεταναστών που παράγεται ή αναπαράγεται από τον Τύπο, είναι αποσπασματική και μεροληπτική, καθώς φωτίζει πέραν του δέοντος ορισμένες μόνο από τις πτυχές του φαινομένου της εγκληματικότητας, διαστρεβλώνοντας ενίοτε τις εκφάνσεις αυτές». Οι εφημερίδες προωθούν στην κοινή γνώμη μια αρνητική στερεοτυπική εικόνα με βλαπτικές συνέπειες για τη χάραξη και εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής και, ευρύτερα, για την κοινωνική συμβίωση στο πλαίσιο της νέας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας. Ορισμένες εφημερίδες εμφανίζουν την τάση να υπερπροβάλλουν

⁸⁵ «Τα ΜΜΕ και το νερό στο μύλο του φασισμού», histologion-gr.blogspot.gr, talos (Μιχάλης Παναγιωτάκης), 6/11/13 (<http://bit.ly/1rTXWuc>).

⁸⁶ Μοσχοπούλου Α., 2005, Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990-1999, Αθήνα – Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα.

την εγκληματική δραστηριότητα των μεταναστών γενικά. Η πρακτική τους φαίνεται ότι αναπαράγει τη σύνδεση των εννοιών “(λαθρο)μετανάστης” - “εγκληματίας” και προωθεί τη σύνδεση αυτή στην αντίληψη του αναγνωστικού κοινού (Στρατουδάκη 2008).

Για πολλούς Έλληνες οι μετανάστες θεωρούνται ως πηγή κινδύνου για την περιουσία ή ακόμη και για τη ζωή τους και αυτό οφείλεται στην εικόνα που διαμορφώνουν οι πολίτες λόγω των κυβερνητικών ανακοινώσεων ή των ειδήσεων των ΜΜΕ, τα οποία έχουν τεράστια ευθύνη για την ανασφάλεια των πολιτών. Μέσω των ΜΜΕ νομιμοποιείται η δυσπιστία και η ξενοφοβία και δημιουργούνται προκαταλήψεις οι οποίες κάτω από κατάλληλες συνθήκες εκδηλώνονται ως ρατσισμός ή ακόμη χειρότερα ως βία. Ειδικότερα τα ΜΜΕ, προβάλλουν επιλεκτικά μία επικίνδυνη εικόνα των μεταναστών, προπαγανδίζοντας το σύνολο της κοινωνίας, εφόσον γενικεύουν μεμονωμένες περιπτώσεις αποδίδοντας επικίνδυνα και αρνητικά χαρακτηριστικά στο σύνολο των μεταναστών. Η υπερβολή των ΜΜΕ και η απόδοση ευθυνών σε βάρος ολόκληρων των εθνοτικών ομάδων επηρεάζουν το σχηματισμό αρνητικών αισθημάτων και δυσπιστίας για κάποιες κατηγορίες μεταναστών⁸⁷.

Σε γενικές γραμμές επομένως, διαπιστώνεται ότι τα φαινόμενα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας παρουσιάζονται αρκετά έντονα στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας και παρουσιάζονται συνήθως ως ευθύνη των ίδιων των «ξένων» για το φόβο που νιώθουν οι ντόπιοι απέναντί τους⁸⁸. Παράλληλα, όταν οι «ξένοι», οι μετανάστες υφίστανται περιοριστικά μέτρα και γενικά η πολιτική που ακολουθεί η χώρα υποδοχής βρίσκεται σε λανθασμένη πορεία, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία όχι μόνο δεν περιορίζονται, αλλά νομιμοποιούνται⁸⁹.

Όπως στις περισσότερες σύγχρονες χώρες, έτσι και στην Ελλάδα επικρατούν κατά κανόνα διακρίσεις και διαχωρισμοί ανάμεσα στο «εμείς» και στο «αυτοί». Οι μετανάστες τοποθετούνται στο χαμηλότερο σκαλοπάτι της κοινωνικής πυραμίδας, ενώ σπάνιες είναι οι περιπτώσεις όπου αντιμετωπίζονται ως ισότιμοι στον εργασιακό χώρο. Ακόμη μεγαλύτερες δυσκολίες υπάρχουν ως προς την αναγνώριση των

⁸⁷ Ν. Ιντζεσίλογλου, «Το κοινωνικό φαινόμενο της ξενοφοβίας».

⁸⁸ Γ. Τσιάκαλου, «Ελλάδα: Ξενοφοβία των αδύναμων και ρατσισμός των ισχυρών». Στο: Macedo, D. & Γούναρη, Π. (επιμ.), Η παγκοσμιοποίηση του ρατσισμού. εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 376-379.

⁸⁹ Γ. Τσιάκαλου, Απέναντι στα εργαστήρια του ρατσισμού, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2006, σσ. 92 - 97.

δεξιοτήτων και των προσόντων τους, ενώ είναι γεγονός πως συνήθως αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης ως εργαζόμενοι στην παραοικονομία του κράτους⁹⁰

Στην Ελλάδα το αλλοδαπό φθινό εργατικό δυναμικό από τις γειτονικές χώρες την δεκαετία του 1990 εξωθήθηκε σε ένα ημιπαράνομο καθεστώς καθώς η αδυναμία της διοίκησης να διαχειριστεί τα ζητήματα παραμονής, εργασίας και ένταξης οδήγησε βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα σε σοβαρές παρενέργειες. Οι αλλοδαποί βρίσκονται συχνά –και ευκολότερα– αντιμέτωποι με το ποινικό σύστημα και εκπροσωπούνται μαζικά στις ελληνικές φυλακές –και τα δύο σχετίζονται άμεσα με την ελλειμματική ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία. Η άποψη, βάσει της οποίας η ανεργία, η εγκληματικότητα, η φτώχεια απορρέουν από τη μετανάστευση, κυριαρχεί στην επίσημη δημόσια συζήτηση και αναπαράγεται σε όλο το φάσμα της κοινωνίας. Η κοινωνική ομάδα των μεταναστών χαρακτηρίστηκε με αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις από επίσημους και ανεπίσημους φορείς του δημόσιου λόγου παγιώνοντας ένα βαθύτατο κοινωνικό χάσμα.

Η οικονομική κρίση συνέβαλε στη μετατόπιση προς την παρανομία ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών που είχαν προηγουμένως ενταχθεί στις διαδικασίες νομιμοποίησης. Επιδιώκεται να δημιουργηθούν οι όροι και οι συνθήκες αποχώρησης ενός υπολογίσιμου μέρους των αλλοδαπών από την Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά οι μετανάστες που επιστρέφουν στις πατρίδες τους, είναι περιορισμένου αριθμού και πρόκειται για οργανωμένα από τα ευρωπαϊκά ταμεία επιστροφή. Σύμφωνα με την Ελληνική Αστυνομία το 2012 πραγματοποιήθηκαν 22.117 επιστροφές μη νόμιμων μεταναστών, έναντι 17.279 το 2011. Από αυτές οι 15.793 περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν μέσω των προγραμμάτων αναγκαστικής επιστροφής και οι 6.324 μέσω των εθελούσιων διαδικασιών επιστροφής (ΕΛΑΣ 2012). Άρα, λόγω των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης στην Ελλάδα (οικογενειακή δομή -νόμιμη μετανάστευση Αλβανών έναντι παράνομης- μη οικογενειακής των Ασιατών ή εποχικής Βουλγάρων και Ρουμάνων), η οικονομική κρίση απορρυθμίζει περαιτέρω τις αγορές εργασίας και μετατρέπει την «ευελιξία» σε μόνιμο χαρακτηριστικό τους. Όπως τονίσαμε και νωρίτερα οι αρχαιότεροι μετανάστες (κυρίως Αλβανοί) υφίστανται τη μεγαλύτερη πίεση εξαιτίας των συγκριτικά υψηλότερων αμοιβών τους

⁹⁰ Α. Παπαντωνίου, Πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα, όψεις εκκλησιαστική διακονίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, 2010.

(καθότι συχνά νόμιμοι και καλύτερα δικτυωμένοι) και του υψηλότερου κόστους διαβίωσής τους (οικογενειακή δομή και καλύτερη ένταξη). Μειώνονται οι αμοιβές τους, μετακυλύουν⁹¹ στην ανασφάλιστη απασχόληση ή αλλάζουν απασχόληση. Και ενώ η κρίση αυξάνει την πίεση στους μισθούς και την απασχόληση και του γηγενούς πληθυσμού, ενισχύονται οι κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών, καθώς και τα φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας (Ζωγραφάκης, Κασίμης 2014)

Ο θεσμικός και άτυπος κοινωνικός έλεγχος των αλλοδαπών εξυπηρετήσε τόσο ως απειλή - προτροπή υπέρ της διατήρησης της παράνομης διαμονής και εργασίας τους, αλλά και προς τη συρρίκνωση των μισθών τους υπό το βάρος της απέλασης και σύλληψης. Πίσω από το επιχείρημα ότι η Ελλάδα δεν «αντέχει» τόσους μετανάστες, ελλοχεύει ο φόβος αλλοίωσης των υφιστάμενων οικονομικοκοινωνικών συσχετισμών και ιεραρχήσεων της εθνικής κοινωνίας, που οικοδομείται με τα προτάγματα στην εκπαίδευση.

Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία διαμορφώνουν ακόμη το δημόσιο χώρο και τη δημόσια σφαίρα. Στις πόλεις οι μετανάστες αποτελούν μια κοινωνικά και πολιτισμικά αποκλεισμένη ομάδα, για την οποία δεν σχεδιάζονται ποτέ αστικοί χώροι. Οι περιοχές εγκατάστασης των προσφύγων και των μεταναστών καθορίζονται κυρίως από την εγγύτητα στην εργασία ή σε κάποιο συγκοινωνιακό κόμβο, που επιτρέπει τη σχετικά γρήγορη πρόσβαση σε αυτή, καθώς και από το χαμηλό ενοίκιο. Η αγορά κατοικίας στα κέντρα των πόλεων, από τις δεκαετίες από το '80 και μετά έφθινε και οι τιμές των ακινήτων και των ενοικίων έπεφταν. Η εγκατάσταση των μεταναστών ήρθε να γεμίσει αυτό το κενό. Ταυτόχρονα, πολλοί ιδιοκτήτες ακινήτων αποκόμισαν κέρδη σε σχέση με την ποιότητα και την αξία των διαμερισμάτων τους, νοικιάζοντάς τα παράνομα, σε μεγάλο αριθμό μεταναστών (ακόμα και με την ημέρα ή με την εβδομάδα), στοιβάζοντάς τους σε ελάχιστο χώρο. Ακόμη δημιουργήθηκαν για τη διαμονή μεταναστών συγκεκριμένης καταγωγής, μεσούσης της οικοδομικής ανάπτυξης, καινούργιες φθηνές οικιστικές περιοχές, όπως η Κυψέλη και τα Λιόσια στην Αττική ή η Νικόπολη στη Θεσσαλονίκη.

⁹¹ Στα χρόνια της κρίσης πάνω από 100.000 έχουν εκπέσει της νομιμότητας λόγω της σύνδεσης νομιμότητας και ενσήμων, την ευθύνη των οποίων έχει ο μετανάστης και όχι ο εργοδότης, και μόνον 3.300 περίπου κατέχουν άδεια μακράς διαμονής, ενώ ο αριθμός αυτών που κατέχουν άδεια επί μακρόν διαμένοντος ξεπερνά οριακά τους 100.

Στην πόλη εγγράφεται και η μικροεπιχειρηματική δραστηριότητα κάποιων μεταναστών, που παράγεται από την ίδια τη συσσώρευση ικανού αριθμού μεταναστών σε κάποιες περιοχές και δημιουργεί ζήτηση για ορισμένες εξειδικευμένες υπηρεσίες και προϊόντα (internet και phone shops, mini market με προϊόντα των χωρών καταγωγής, φθηνά εστιατόρια και καφεενεία, ταξιδιωτικά πρακτορεία, πρακτορεία εφημερίδων, μεταφραστικά γραφεία). Ταυτόχρονα, η ύπαρξη τέτοιων μικρών επιχειρήσεων, επιβεβαιώνει ότι οι μετανάστες δεν είναι απλά ένα παθητικό αντικείμενο προς εκμετάλλευση, αλλά μπορούν να αναπτύξουν ανεξάρτητες στρατηγικές επιβίωσης. Οι Ασιάτες και Αφρικανοί μικρέμποροι είναι συνηθισμένο θέαμα εδώ και αρκετά χρόνια. Η διαρκώς μετακινούμενηπραμάτεια και οι διακινητές της έχει προκαλέσει την οργή των εμπόρων, την απαξία των πολιτών και το κυνηγητό της (δημοτικής) αστυνομίας, που συχνά έχει επίσης αποτέλεσμα την καταστροφή του παράνομου εμπορεύματος και ενίοτε τη σύλληψη του παράνομου μικροπωλητή. Η κερδοφόρα αλυσίδα του παρεμπορίου όμως εδράζεται σε μια σειρά αποσιωπήσεων που χαρακτηρίζει τον δημόσιο λόγο, όπως παραγωγή του εμπορεύματος (ρούχα, τσάντες, ρολόγια, κλπ) από την Ιταλία, την Τουρκία και την Βουλγαρία, σε εργοστάσια με ελάχιστο κόστος (με την εργασία εργατών χωρίς χαρτιά που δουλεύουν σε απάνθρωπες συνθήκες και μηδαμινά μεροκάματα), μεγαλοεισαγωγείς (αλλοδαποί και Έλληνες) που εισάγουν από τα παραπάνω εργοστάσια λαθραία τεράστιες ποσότητες προϊόντων στην Ελλάδα. Η ομαλή ροή του λαθρεμπορίου από θαλάσσιες ή χερσαίες οδούς κατά τα φαινόμενα διευκολύνεται από κρατικούς υπαλλήλους καθώς δεν παρατηρείται παρεμπόδισή του από ελεγκτικούς τελωνιακούς μηχανισμούς, ενώ η αποθήκευση των προϊόντων που διακινούνται δεν μπορεί να γίνει με ασφάλεια χωρίς την (συγ)κάλυψη ή συνέργεια των διωκτικών αρχών. Συνήθως Έλληνες, αλλά και αλλοδαποί, ενδιάμεσοι έμποροι αναλαμβάνουν να τροφοδοτήσουν το κύκλωμα της λαθραίας λιανικής αγοράς, μεσάζοντες που πωλούν μικρές ποσότητες εμπορεύματος στους μικροπωλητές, κυρίως Ασιάτες και Αφρικανούς, οι οποίοι συνήθως προαγοράζουν το εμπόρευμα. Επίσης τμήμα του εμπορεύματος αυτού διακινείται σε μαγαζιά, όπου πωλείται μέσω διαφορετικής τιμολόγησης σε πολύ υψηλότερες τιμές, από μικροπωλητές που κινούνται σε ολόκληρη την Ελλάδα για να πουλήσουν έναντι ελάχιστου κέρδους το εμπόρευμα που έχουν χρεωθεί. Αυτοί λοιπόν είναι οι μόνοι που τελικά βρίσκονται σε δεινή θέση, καθώς είναι και οι μόνοι (από την αλυσίδα παραγωγής-διάθεσης) εκτεθειμένοι σε «κοινή θέα» (Γαζάκης, Συρρή, Ανδρέας, 2014).

Ο πρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), κ. Παπαϊωάννου, σε εκδήλωση σχετικά με το ζήτημα του ρατσισμού, δήλωσε ότι στην Ελλάδα οι μηχανισμοί εσωτερικού ελέγχου της ΕΛ.ΑΣ. λειτουργούν ανεπαρκώς ως προς την αντιμετώπιση των φαινομένων της ρατσιστικής βίας. Μάλιστα πολλές φορές η ΕΛ.ΑΣ. παραμένει αμέτοχη, αδρανεί και δεν προστατεύει τα θύματα του ρατσισμού, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις ανοχής της ρατσιστικής βίας⁹². Σε ακόμη πιο ακραίες περιπτώσεις οι μετανάστες ταυτίζονται απόλυτα με την εγκληματικότητα και τις μεταδοτικές ασθένειες, την ανεργία και γενικά οποιαδήποτε κρίσιμα ζητήματα απασχολούν τη χώρα με αποτέλεσμα να περιθωριοποιούνται, να στιγματίζονται και να αποτελούν τα εξιλαστήρια θύματα πάνω στα οποία επιρρίπτονται οι ευθύνες για το κάθε πρόβλημα που υπάρχει. Παράλληλα, προκαλούνται αισθήματα φόβου για τους μετανάστες και υψώνονται τείχη στην ομαλή και ειρηνική συμβίωση γηγενών και αλλοδαπών⁹³.

3.3. Η υφιστάμενη κατάσταση μέσα από έρευνες

Η διάχυση του ρατσιστικού λόγου, ενός λόγου που απευθύνεται αποκλειστικά στους «πολίτες» αποκλείοντας τους μετανάστες, που αναφέρεται στη σχέση πολιτών-μεταναστών με συγκρουσιακούς όρους και τοποθετώντας στους πολίτες «θετικό» πρόσημο και στους μετανάστες «αρνητικό» και όπου επιλέγεται μια θολή γενικολογία, υπερβολές, αρνητικές μεταφορές και απαξιωτικές εκφράσεις για μια συγκεκριμένη ομάδα της κοινωνίας, όπως και η κατασκευή της ξеноφοβίας, βασίστηκαν στην προϋπάρχουσα κατάσταση, αν και εξελίχθηκαν γρήγορα. Καθώς τα κόμματα διαμορφώνουν συνήθως τις αντιλήψεις που προσλαμβάνει η κοινωνία για τη μετανάστευση, είναι εξαιρετικά ανησυχητικό το γεγονός, ότι «κατεστημένα πολιτικά κόμματα απορρόφησαν και αναπαρήγαγαν αυτή την τάση, ήδη από το 2012 με τις δηλώσεις πολιτικών για τις οροθετικές, τα κέντρα κράτησης, τους «λαθρομετανάστες», την «εισβολή στις ελληνικές πόλεις», κα. Έρευνα που

⁹² Ειδική Συνοδική Επιτροπή Μεταναστών, Προσφύγων και Παλιννοστούντων, Έκθεση για την κατάσταση στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, 2012 Διαθέσιμο στο:

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/ekthesi_athinas_2012.pdf, σσ. 13- 15.

⁹³ Α. Παπαντωνίου, «Η Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών, η εικόνα του προβλήματος». Στο Β' Ιερατικό Συνέδριο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών με θέμα: Ποιμαντική των οικονομικών μεταναστών», Αθήνα 2003. Διαθέσιμο στο: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/ekthesi_athinas_2012.pdf, σσ. 13- 15.

διενήργησε το 2010-11 το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και το Κέντρο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΚΑΝΕΠ) της ΓΣΕΕ με στόχο να καταγράψει τη στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και που ολοκληρώθηκε στις αρχές Ιανουαρίου⁹⁴, δείχνει ότι οι φοιτητές στην πλειονότητά τους έχουν θετική στάση απέναντι στους μετανάστες που ζουν στη χώρα μας και θα ήθελαν η κοινωνία να τους αποδέχεται και να τους φροντίζει ισότιμα, όπως και τους Έλληνες. Το 50% των ερωτηθέντων θεωρούσε πως οι μετανάστες πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους γηγενείς, το 76,2% πως η κοινωνία πρέπει να φροντίζει όλα τα μέλη της, άσχετα με την καταγωγή τους, το 79,7% πως οι μετανάστες υφίστανται κοινωνικό ρατσισμό και το 68,4% πως βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο. Το 74,9% διαφωνούσε με την άποψη πως ένα κράτος δεν έχει καμία υποχρέωση απέναντι στους μετανάστες που ζουν σε αυτό, το 34,9% των φοιτητών ότι οι μετανάστες ευθύνονται για την αύξηση της εγκληματικότητας, ενώ το 28,1% συμφωνεί. Σημαντικό ποσοστό της τάξης του 36,9% είχε ουδέτερη στάση. Το 49,1% των ερωτηθέντων διαφωνούσε με την άποψη ότι οι ξένοι ευθύνονται για την ανεργία των ντόπιων και μόνο το 20,1% συμφωνούσε.

Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Fundamental Rights Agency, FRA) στην έκθεση του 2013 για θέματα ρατσισμού, διακρίσεων και μισαλλοδοξίας εστιάζει στην Ελλάδα και στην Ουγγαρία⁹⁵. Κι αυτό διότι τα δύο αυτά κράτη «παρουσιάζουν το μοναδικό φαινόμενο στην ΕΕ αντιπροσώπευσης στα εθνικά τους κοινοβούλια δύο κομμάτων με εξτρεμιστική ρητορική, τη Χρυσή Αυγή στην Ελλάδα, που στοχεύει κυρίως κατά των παράτυπων μεταναστών, και την Κίνηση για μια Καλύτερη Ουγγαρία (Γιόμπικ), που στρέφεται κυρίως κατά των Ρομά και των Εβραίων». Τη νεοναζιστική Χρυσή Αυγή περιγράφει ως δομή που «οργανώνει τα μέλη της σε παραστρατιωτικές ομάδες και έχει άμεση εμπλοκή σε βίαιες εγκληματικές δραστηριότητες». Και για τα δύο κόμματα αναφέρεται ότι «παρά τις προσπάθειες να σταματήσουν τέτοιες δραστηριότητες, τα στοιχεία των ερευνών

⁹⁴ Το δείγμα που κλήθηκε να απαντήσει σε συγκεκριμένες δηλώσεις ήταν 548 φοιτητές και φοιτήτριες που επελέγησαν τυχαία, από το Πανεπιστήμιο της Δυτικής Μακεδονίας, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τα ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας και Θεσσαλονίκης. Ο ρατσισμός με αριθμούς, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 20/2/2011 (<http://bit.ly/1qAUKkB>).

⁹⁵ Racism, discrimination, intolerance and extremism: learning from experiences in Greece and Hungary, European Union Agency for Fundamental Rights, 2013 (<http://bit.ly/1aZXqWO>).

δείχνουν ότι η δημοτικότητα τους παραμένει σχετικά υψηλή, ιδιαίτερα μεταξύ των νεότερων ηλικιακών ομάδων». Από τα πλέον σημαντικά συμπεράσματα της έρευνας είναι ότι «οι δημόσιες αρχές διστάζουν να αναγνωρίσουν τη βαρύτητα και τον κοινωνικό αντίκτυπο του φαινομένου. Και τα δύο κράτη θα πρέπει να διαχειριστούν την επιρροή στην κοινή γνώμη κομμάτων με διασυνδέσεις σε παραστρατιωτικές δράσεις και εξτρεμιστική ρητορική». Τονίζεται επίσης ότι τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ουγγαρία υπάρχει σημαντική διαφορά «στο επίπεδο της επίσημης νομικής προστασίας κατά των διακρίσεων και των εγκλημάτων μίσους ή στις προσπάθειες που γίνονται για ένταξη των μεταναστών και των μειονοτήτων στην κοινωνία» σε σχέση με τα άλλα κράτη της Ευρώπης.

Οι αυξημένες ρατσιστικές και ξενοφοβικές δραστηριότητες της «Χρυσής Αυγής» σε βάρος μεταναστών και άλλων, ζητήματα που σχετίζονται με την αντιμετώπιση των μεταναστών και οι συλλήψεις πολιτικών και άλλων ατόμων που κατηγορούνται για διαφθορά και κατάχρηση εξουσίας, μεγάλωσαν σε έκταση, αναφέρει το σχετικό με την Ελλάδα κεφάλαιο της έκθεσης του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁹⁶. Τα πιο σημαντικά προβλήματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που καταγράφει η έκθεση του U.S. State Department, αφορούν σε απρόκλητη ρατσιστική βία κατά μεταναστών και ατόμων που θεωρούνται «ξένοι», όπως επίσης και οι συνθήκες σε κέντρα κράτησης μεταναστών και φυλακές, οι διακρίσεις εις βάρος των Ρομά και η εκμετάλλευση των παιδιών Ρομά. Άλλα προβλήματα στα ανθρώπινα δικαιώματα αφορούν σε κακομεταχείριση και παρατεταμένη κράτηση των παράνομων μεταναστών, στην περιορισμένη πρόσβαση στη διαδικασία αίτησης άσυλου, στην κακομεταχείριση κρατουμένων από τις δυνάμεις ασφαλείας, στην κράτηση και απέλαση ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών, στην ανεπαρκή παροχή νομικής συνδρομής και κοινωνικής υποστήριξης προς τους αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες, σε περιορισμούς στην ελευθερία του λόγου και της θρησκείας, στην ενδοοικογενειακή βία, σε περιστατικά αντισημιτισμού και στην εμπορία ανθρώπων. Στο κεφάλαιο των παραβιάσεων και κακοποιήσεων, παραθέτει καταγγελίες πολλών διεθνών οργανισμών και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) εναντίον αστυνομικών και μελών του Λιμενικού για κατάχρηση εξουσίας σε βάρος παράνομων μεταναστών και αιτούντων άσυλο. Γράφει ότι σημειώθηκαν τουλάχιστον 35 περιστατικά κακοποίησης μεταναστών σε αστυνομικά

⁹⁶ Ο ρατσισμός στην Ελλάδα ανησυχεί το State Department, SigmaLive/KYΠΕ, 28/2/2014 (<http://bit.ly/1wf1aqc>).

τμήματα, κέντρα κράτησης και φυλακές, ενώ παραθέτει καταγγελία της οργάνωσης Human Rights Watch (HRW) για περιστατικά κακομεταχείρισης από την αστυνομία κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Ξένιος Ζευς». Αναφορά γίνεται και σε περυσινές καταγγελίες ότι έγιναν προσπάθειες επαναπροώθησης πλεούμενων που μετέφεραν πιθανούς πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο.

3.4. Η ευθύνη του κράτους

Είναι σαφές λοιπόν ότι οι διάχυτες αρνητικές ή και ρατσιστικές στάσεις απέναντι στους αλλοδαπούς, ακόμη και στις πιο επαχθείς και βίαιες μορφές τους, δεν συναντώνται μόνο μέσα στη κοινωνική καθημερινότητα των πολιτών, αλλά βρίσκουν το αντίστοιχό τους μέσα στη λειτουργία του κράτους. Αυτό δεν συμβαίνει τόσο με τη μορφή της προσωπικής συμμετοχής οργάνων του σε ρατσιστικά επεισόδια, όσο μέσω της ανεκτικότητας ή και της ενθάρρυνσης μερικές φορές εκ μέρους του κρατικού μηχανισμού στα φαινόμενα αυτά. Κυρίως όμως η συμβολή του κράτους στο πρόβλημα -και αντίστοιχα η ευθύνη του- έγκειται σε μια γενικότερη αμυντική/φοβική αντίληψη απέναντι στην ετερότητα που εκπροσωπούν ιδίως οι μετανάστες και η οποία εμπνέει σειρά από κεντρικές πολιτικές αποφάσεις και μέτρα τα τελευταία χρόνια. Πιο αναλυτικά παρατίθενται τα στοιχεία παρακάτω.

Με υγειονομική διάταξη του Υπουργείου Υγείας καθώς και με νόμο του Απριλίου 2012 θεσπίστηκαν διατάξεις για την προστασία της δημοσίας υγείας λόγω «έξαρσης» ασθενειών κι επιδημιών (AIDS, ελονοσίας και φυματίωσης). Ειδικά, προβλέφθηκε κράτηση αλλοδαπών ή ακόμη και απέλαση αυτών επειδή αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία μόνο λόγω της χώρας καταγωγής ή επειδή εκδίδονται ή κατοικούν σε μέρη χωρίς στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής. Σχετικά πορίσματα των Γιατρών Χωρίς Σύνορα και των Γιατρών του Κόσμου δείχνουν ότι υψηλά ποσοστά αλλοδαπών μολύνθηκαν λόγω των δυσμενών συνθηκών κράτησης στην Ελλάδα, κι ενώ δεν είχαν εισέλθει στη χώρα ασθενείς.

Η κυβέρνηση έθεσε επίσης σε εφαρμογή την επιχείρηση «Ξένιος Δίας» (από Αύγουστο μέχρι Δεκέμβριο 2012) με την οποία προσήχθησαν περίπου 60.000 αλλοδαποί εκ των οποίων λιγότεροι από το 10% βρέθηκαν «χωρίς χαρτιά» και ως εκ

τούτου οδηγήθηκαν σε κέντρα κράτησης και απελάθηκαν με συνοπτικές διαδικασίες από τη χώρα.

Αναφορικά με το δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις, οι μετανάστες που έχουν ασφαλιστική κάλυψη έχουν τα ίδια δικαιώματα στις υπηρεσίες υγείας με τους Έλληνες πολίτες. Όμως, οι μετανάστες που δε διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα παραμονής δικαιούνται περίθαλψη σε νοσοκομείο μόνο για έκτακτα περιστατικά και μέχρι τη σταθεροποίηση της υγείας τους. Δωρεάν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη δικαιούνται οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, οι δικαιούχοι επικουρικής προστασίας και ανθρωπιστικού καθεστώτος οι αιτούντες άσυλο (οι δύο τελευταίοι υπό περιορισμούς), οι αναγνωρισμένοι ως θύματα εμπορίας ανθρώπων και όλοι οι ανήλικοι.

Ένα ακόμα στοιχείο που φανερώνει την συμβολή του κράτους στην εμφάνιση του ρατσισμού κατά των μεταναστών είναι η διακοπή της απόδοσης της Ελληνικής ιθαγένειας στα παιδιά μεταναστών που έχουν γεννηθεί ή φοιτήσει σε σχολείο στην Ελλάδα βάσει μέχρι πρόσφατα δημοσίευτης απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας που έκρινε αντισυνταγματικό τον ισχύοντα ν. 3838/2010. Έξι δήμαρχοι ανακοίνωσαν ότι δεν θα εφαρμόσουν την εγκύκλιο. Καθώς επίσης η έλλειψη ενός σαφούς και ολοκληρωμένου νομοθετικού πλαισίου για τη μετανάστευση (από το 2005) είναι ολοφάνερο πως συμβάλει στην ένταση του φαινομένου. Πολλοί αλλοδαποί έχασαν τη δυνατότητα ανανέωσης της άδειας παραμονής τους είτε λόγω έλλειψης του αναγκαίου από το νόμο αριθμού ενσήμων από την εργασία τους είτε λόγω ανεπαρκούς οικογενειακού εισοδήματος. Σοβαρά προβλήματα απορρέουν από τη διαδικασία χορήγησης άδειας διαμονής για εξαιρετικούς λόγους, όπως και για το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος. Η έλλειψη νομοθετικής πρόβλεψης για νομιμοποίηση των μεταναστών οδηγεί τους τελευταίους στην κατάθεση αίτησης ασύλου, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η ήδη κορεσμένη και αργή διαδικασία εξέτασης αιτημάτων.

Τέλος, το πιο χαρακτηριστικό ίσως κρούσμα της αρνητικής στάσης της πολιτικής κορυφής του κράτους απέναντι στους μετανάστες και ιδιαίτερα απέναντι στο ενδεχόμενο να διεκδικήσουν ενεργά έννομη προστασία κατά κρατικών οργάνων αποτελεί η απόπειρα της κυβέρνησης να τροποποιήσει αιφνιδιαστικά το άρθρο 19 του μόλις εκδοθέντος μεταναστευτικού κώδικα (ν. 4251/2014). Συγκεκριμένα, στις 20

Μαρτίου 2014 κατατέθηκε διάταξη στη Βουλή σχετικά με τον Κώδικα Μετανάστευσης 30, που προέβλεπε «άμεση απέλαση από τη χώρα, για μετανάστες που ψευδώς καταγγέλλουν πράξεις ρατσιστικής βίας εναντίον τους». Μόνο τα καταγεγραμμένα περιστατικά ρατσιστικής βίας, από όργανα της πολιτείας και μεμονωμένα άτομα ή ομάδες, που έχουν καταγγείλει διάφοροι οργανισμοί, ενώσεις μεταναστών και ανεξάρτητοι φορείς, είναι πάντως τετραψήφιος αριθμός. Είναι προφανές ότι όλοι αυτοί αντέδρασαν έντονα, καθώς το ενδεχόμενο να χρησιμοποιηθεί αυτή η διάταξη ως φόβητρο ακριβώς για να μην καταγγέλλονται πράξεις ρατσιστικής βίας από τους μετανάστες ήταν κάτι παραπάνω από ορατό.

3.5. Οργανώσεις και Κόμματα της Άκρας Δεξιάς

Ενδεικτικό της εκδήλωσης ξενοφοβικών αισθημάτων τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη αποτελεί το γεγονός της ραγδαίας ανόδου της επιρροής που ασκούν τα ακροδεξιά κόμματα και κινήματα, που υποστηρίζουν την εθνική, οικονομική και κοινωνική προστασία των ευρωπαϊκών χωρών υποδοχής. Η απήχηση της ακροδεξιάς ιδεολογίας διαφαίνεται μέσα από την αύξηση των ψήφων και της εκλογικής δύναμης αυτών των κομμάτων, που αναγκάζει τις υπόλοιπες κυβερνήσεις να υιοθετήσουν ένα κομμάτι αυτής της πολιτικής⁹⁷. Οι ακροδεξιές οργανώσεις άρχισαν να εκδηλώνονται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 κι έπειτα, και άσκησαν κριτική στην μεταναστευτική πολιτική των ευρωπαϊκών χωρών. Οι αντιλήψεις των ομάδων αυτών φαίνεται πως βρίσκουν απήχηση κυρίως σε πολίτες οι οποίοι είναι άνεργοι ή ευημερούντες μικροαστοί που προσλαμβάνουν τη μαζική είσοδο των μεταναστών στη χώρα τους ως απειλή⁹⁸.

Στην Ελλάδα η άκρα δεξιά αναπτύχθηκε αρχικά από κάποιες φιλομοναρχικές ιδέες και στη συνέχεια από κάποιους οπαδούς του δικτατορικού καθεστώτος του 1967. Ωστόσο, η δυναμικότερη και πιο οργανωμένη εκδήλωση της άκρα δεξιάς πραγματοποιήθηκε μέσω των νεοναζιστών. Στο παρελθόν σχηματίστηκαν οργανώσεις όπως το «Κόμμα της 4^{ης} Αυγούστου», το «Ενιαίο Εθνικιστικό Κίνημα» και η «Εθνική Πολιτική Ένωση», η οποία το 1984 έλαβε μία έδρα στο

⁹⁷ Ν. Ιντζεσίλογλου, «Το κοινωνικό φαινόμενο της ξενοφοβίας».

⁹⁸ Ζ. Παπαδημητρίου, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός: Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, Κοινωνιολογική και Πολιτική μελέτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 311-312

ευρωκοινοβούλιο. Τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκαν ποικίλες ακροδεξιές οργανώσεις στον ελληνικό χώρο, ωστόσο ηγετικό ρόλο ανάμεσα τους κατέχει το κόμμα της «Χρυσής Αυγής», το οποίο κατά διαστήματα έχει θεωρηθεί υπεύθυνο για επεισόδια βίας με θύματα μετανάστες ή μέλη αριστερών οργανώσεων.

Βασική επιδίωξη των ακροδεξιών κομμάτων σύμφωνα με τον Τσιάκαλο (2002) είναι «η ανάδειξη των ξένων σε φυσικό αντίπαλο των Ελλήνων». Αυτό συνεπάγεται ότι θέτουν εκτός της ελληνικής κοινωνίας και δεν αποδέχονται άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά, όπως την καταγωγή, το θρήσκευμα ή το «χρώμα», διχοτομώντας τον κόσμο σε «εμείς» και οι «άλλοι» και προσδίδοντας μια αντιπαλότητα μεταξύ τους με το πρόσχημα της ανωτερότητας των Ελλήνων έναντι των υπολοίπων. Ωστόσο, αυτή η αίσθηση της ανωτερότητας δίνει το «άλλοθι» και τη «δικαιολογία» για τη χρήση βίας των ακροδεξιών οργανώσεων απέναντι σε άτομα που δεν αποδέχονται τις αντιλήψεις τους. Συνεπώς, φαίνεται να νομιμοποιούν ρατσιστικές συμπεριφορές και πράξεις βίας με το πρόσχημα της προστασίας της πατρίδας από την παρουσία των «ξένων» στη χώρα μας⁹⁹.

Παρόλο που τα ακροδεξιά κόμματα διαφέρουν από χώρα σε χώρα σε ολόκληρη την Ευρώπη, διαθέτουν κοινούς προβληματισμούς που αφορούν κυρίως την ύπαρξη ενός κοινού και ομοιογενούς τρόπου ζωής που απειλείται από την ύπαρξη των «ξένων», οι οποίοι απειλούν την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρας¹⁰⁰.

3.6. Αντιμετώπιση του ρατσισμού

3.6.1. Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά του ρατσισμού και των διακρίσεων

Ήδη από το 1996, τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προέβλεψαν με το άρθρο 13 της Συνθήκης του Άμστερνταμ τη δυνατότητα του Συμβουλίου, αποφασίζοντας ομόφωνα, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, να αναλαμβάνει κατάλληλη δράση για τη καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων,

⁹⁹ Γ. Τσιάκαλου, Οδηγός αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 172-176.

¹⁰⁰ P. Iganski, Ρατσιστική βιαιότητα και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, μτφρ.Ν. Παλαιολόγου, εκδ. πεδίο, Αθήνα 2012, σ. 29.

αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Η πρώτη πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν η Κοινή Δράση της 15ης Ιουλίου 1996 (96/443/ΔΕΥ) με την οποία εξειδικεύθηκαν συγκεκριμένες κατευθύνσεις και μέτρα με στόχο τη διασφάλιση της αποτελεσματικής διεθνούς δικαστικής συνεργασίας, υποχρεώνοντας κάθε κράτος μέλος να καταστήσει συγκεκριμένες συμπεριφορές ποινικά κολάσιμες.

Μολονότι στην παραπάνω δράση βασική επιδίωξη ήταν η καταπολέμηση των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας, οι σχετικές πρωτοβουλίες περιορίστηκαν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων κατασταλτικών μέσων κατά συμπεριφορών που υποκινούν διακρίσεις και φυλετικό ή εθνικό μίσος. Ενώ όμως η καταπολέμηση των εκδηλώσεων μισαλλοδοξίας, που αναπαρήγαγε τη στρατηγική της καταπολέμησης των συμβολικών συμπεριφορών, προσέλαβε πιο συγκεκριμένες κατευθύνσεις μόλις το 2008, υπό την πίεση της ανερχόμενης πλέον σε ευρωπαϊκό επίπεδο άκρας δεξιάς, το ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης απορρόφησε κυρίως η προσπάθεια εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών με σκοπό την αποτελεσματική αντιμετώπιση του περισσότερο διάχυτου φαινομένου των διακρίσεων στη καθημερινότητα της κοινωνικής ζωής των κρατών μελών και κατ' εξοχήν στα πεδία της εκπαίδευσης, της απασχόλησης και της παροχής υπηρεσιών.

Η στρατηγική αυτή υιοθετεί ή προσχωρεί στις κατευθύνσεις ενός λιγότερο ηπειρωτικού και περισσότερο αγγλοσαξονικού προτύπου, που είχε δοκιμασθεί κατ' αρχάς με το Civil Rights Act του 1964, στις ΗΠΑ και εν συνεχεία με το νομοθετικό πλαίσιο που ανέπτυξε τη δεκαετία του 90 η Μεγάλη Βρετανία. Κύρια κανονιστική έκφραση της στρατηγικής αυτής της ΕΕ ήταν δύο διάσημες Οδηγίες, συγκεκριμένα:

α) η Οδηγία 2000/43/ΕΚ *«περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής»* στους τομείς της απασχόλησης, της εργασίας, της συμμετοχής σε σωματεία και επαγγελματικές οργανώσεις, καθώς και στην εκπαίδευση, τις κοινωνικές παροχές και την πρόσβαση στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών, και

β) η Οδηγία 2000/78/ΕΚ *«για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* αποκλειστικά στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Οι προβλέψεις των εν λόγω Οδηγιών

μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό της ελληνικής έννομης τάξης με τον ν. 3304/2005 για την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού». Με τις ρυθμίσεις του νόμου αυτού η χώρα απέκτησε μια σειρά από νεωτερικά εργαλεία που δημιουργούσαν την ελπίδα ότι εφαρμοζόμενα θα αποτελέσουν μια σοβαρή ανάσχεση των διάχυτων φαινομένων ρατσισμού και μισαλλοδοξία στη καθημερινότητα.

Οι ρυθμίσεις αυτές επεδίωκαν να αποσαφηνίσουν την ίδια την έννοια των διακρίσεων, προσφέροντας λειτουργικούς ορισμούς τόσο για τις άμεσες διακρίσεις, όσες δηλαδή δεδηλωμένα διενεργούνται για λόγους αναγόμενους στη ταυτότητα αυτού που τις υφίσταται, όσο και για τις λεγόμενες έμμεσες, που υποκρύπτονται δηλαδή πίσω από εκ πρώτης όψεως ουδέτερες ρυθμίσεις αλλά συνεπάγονται συστηματικά τη δυσμενέστερη συγκριτικά μεταχείριση των φορέων ορισμένης ταυτότητας. Αποτελεί περαιτέρω τομή για την προστασία της προσωπικής ταυτότητας η ρητή υπαγωγή της παρενόχλησης και της εντολής για διάκριση στην έννοια των διακρίσεων. Κυρίως όμως οργανώνεται ένα σύνθετο και εν μέρει καινοφανές πλέγμα μηχανισμών προστασίας του θιγόμενου προσώπου και μεταφέρεται το βάρος της απόδειξης περί συνδρομής αθέμιτης διάκρισης από τον εγκαλούντα-θιγόμενο στον εγκαλούμενο, με υποχρέωση του πρώτου να τεκμηριώσει την καταγγελία του εις βάρος του δεύτερου απλώς εκ πρώτης όψεως. Επιπλέον δε, σύμφωνα με το άρθρο 16 του νόμου, σε περίπτωση παραβίασης της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής ή θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή προσφορά υπηρεσιών στο κοινό, επιβάλλονται και ποινικές κυρώσεις. Τέλος, υλοποιώντας σχετική απαίτηση των Οδηγιών για ανάθεση της εποπτείας της τήρησης των ρυθμίσεών τους σε ανεξάρτητα όργανα, ο νόμος αναγορεύει τον Συνήγορο του Πολίτη σε φορέα εφαρμογής και προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης στον δημόσιο τομέα και τον εξοπλίζει με ειδικά εργαλεία (εκπόνηση ανεξάρτητων ερευνών, παροχή πληροφοριών, δράσεις προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης) που συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη εκπλήρωση της θεσμικής του αποστολής. Για τον ιδιωτικό δε τομέα σε τέτοιο ρόλο αναγορεύει την ιδρυόμενη από αυτόν στο Υπουργείο Δικαιοσύνης Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης και το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας για

τις υποθέσεις που εμπίπτουν στο πεδίο της απασχόλησης, με ανάλογες αρμοδιότητες¹⁰¹.

3.6.2. Στρατηγική κατά του ρατσισμού στην Ελλάδα, νομοθετικό πλαίσιο

Μετά την απόδειξη της ύπαρξης του σοβαρού προβλήματος της ανησυχητικής ανόδου και διάχυσης ρατσιστικών φαινομένων στη χώρα, οι παράγοντες της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα αποζήτησαν την άμεση αντιμετώπισή του με νομοθετικά μέτρα που υποτίθεται θα το καταπολεμούν αποτελεσματικά. Με αυτό τον τρόπο άλλωστε μπορούν να παρακάμψουν πρόσκαιρα έστω τη μομφή της αδράνειας μεταθέτοντας όμως στη πράξη τη λήψη συγκεκριμένων αποφάσεων και, κυρίως την υλοποίηση του νέου πλαισίου και πάλι στο μέλλον. Υπονοείται λοιπόν σταθερά ότι το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο είναι ανεπαρκές. Ωστόσο, δύσκολα θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς την ελληνική έννομη τάξη μη εξοπλισμένη απέναντι στο ρατσιστικό φαινόμενο, τουλάχιστον αν συγκρίνει κανείς τα θεσμικά εργαλεία που διαθέτει, θεωρητικά τουλάχιστον, με αυτά πολλών άλλων δυτικών δημοκρατιών και μάλιστα μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από τη σκοπιά αυτή το ισχύον Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας είναι κατ' αρχήν ξεκάθαρο στην προσήλωσή του σε αρχές ριζικά ασυμβίβαστες με τον ρατσισμό. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο και αποκαλυπτικό ότι το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμηση του ρατσισμού στην Ελλάδα δεν προήλθε από μια εσωτερική αναγκαιότητα της εγχώριας κοινωνικής και πολιτικής ζωής, αλλά μάλλον ως «έξωθεν» επιβληθέν κατόπιν άτυπων πιέσεων που ασκήθηκαν σε διαφορετικές μάλιστα περιόδους προς την ελληνική κυβέρνηση από διεθνείς οργανισμούς και φορείς της διεθνούς κοινωνίας των πολιτών¹⁰².

Η χώρα έχει υπογράψει και κυρώσει, καθιστώντας τα έτσι νόμο του κράτους, μια σειρά από διεθνή συμβατικά κείμενα που, στοχεύοντας κατ' αρχήν στη προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, περιλαμβάνουν ρυθμίσεις κατά της εκδήλωσης

¹⁰¹ Για μια παρουσίαση του νόμου αλλά και μια προσπάθεια πρώτης αποτίμησης των καινοτομιών του βλ. Ειδική Έκθεση Συνηγόρου του Πολίτη ως φορέα προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης για το έτος 2005, (<http://bit.ly/1qwYoMJ>).

¹⁰² Αναδρομή σε ένα Ελληνικό παράδοξο, Αντιρατσιστική νομοθεσία με ατέλειες ή παραλείψεις, εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 9/6/2013, (<http://bit.ly/1tmrqg8>)

ρατσιστικών συμπεριφορών. Ιδιαίτερης σημασίας φυσικά είναι η Σύμβαση της Ρώμης του 1950 «για τη προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών» (ΝΔ 53/74), στην οποία η χώρα μας επαναπροσχώρησε μετά την αποβολή της κατά τη διάρκεια της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας. Στο άρθρο 14 αυτής προβλέπεται ότι τα δικαιώματα και ελευθερίες που η σύμβαση κατοχυρώνει «πρέπει να διασφαλίζονται για όλα τα πρόσωπα ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, συμμετοχής σε εθνική μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως»¹⁰³.

Οι κυριότερες συγκεκριμένες δεσμεύσεις της χώρας στο πεδίο της καταπολέμησης του ρατσισμού αποτυπώνονται στο Ν. 494/1970 με το οποίο κυρώθηκε και τέθηκε σε ισχύ στο εσωτερικό δίκαιο της χώρας η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών της 21.12.1965 για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων. Με βάση το άρθρο 4 της Σύμβασης αυτής τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να καταστήσουν ποινικά κολάσιμη κάθε διάδοση ιδεών που βασίζεται σε φυλετική ανωτερότητα και μίσος και κάθε παρότρυνση προς φυλετική διάκριση ή πράξεις βίας εναντίον οποιασδήποτε φυλής ή ομάδας προσώπων άλλου χρώματος ή άλλης εθνολογικής προέλευσης. Πρέπει δε να επισημανθεί ότι η παρακολούθηση της τήρησης των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη σύμβαση αυτή αλλά και το εν γένει συμβατικό κανονιστικό πλαίσιο του ΟΗΕ όσον αφορά τη καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων έχει ανατεθεί σε ένα ειδικό όργανο που λειτουργεί στο εσωτερικό του οργανισμού, την Επιτροπή για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων (CERD).

¹⁰³ Βαρύνουσας σημασίας δε εν προκειμένω είναι και η παρ. 2 του άρθρου 20 του ν. 2462/1997 ο οποίος κύρωσε το «Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα» σύμφωνα με την οποία κάθε επίκληση εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση διακρίσεων, εχθρότητας ή βίας απαγορεύεται από το νόμο. Ρυθμίσεις στοχευμένες συγκεκριμένα σε εκδηλώσεις μισαλλοδοξίας και ρατσισμού, ακόμη και αν τότε δεν χρησιμοποιείτο αυτός ο όρος, η Ελλάδα διαθέτει ήδη από πολύ νωρίς με τη θέση σε ισχύ του ν. 3091/1954, με τον οποίο κυρωνόταν η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τη καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας όπου ρητώς προβλέπεται ότι πρέπει να τιμωρείται από τους ποινικούς νόμους η άμεση και δημόσια προτροπή προς διενέργεια γενοκτονίας.

3.6.3. Ο αντιρατσιστικός νόμος

Οι δεσμεύσεις που απέρρεαν από τη τελευταία αυτή σύμβαση –και οι σχετικές διεθνοπολιτικές πιέσεις που ασκούσαν ασφυκτικά στη κυβέρνηση για την υλοποίησή τους¹⁰⁴– ήταν και ο γενεσιουργός λόγος του βασικού νομοθετήματος της ελληνικής έννομης τάξης. Πρόκειται για τον ν. 927/79 «περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις»¹⁰⁵. Το νομοθετικό αυτό κείμενο, που ψηφίστηκε από όλα τα κόμματα του κοινοβουλίου, προέβλεπε με τις σύντομες ρυθμίσεις του τον ποινικό κολασμό όποιου:

α) *«δημοσίως, είτε προφορικώς είτε διά του τύπου ή διά γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου εκ προθέσεως προτρέπει εις πράξεις ή ενεργείας δυναμένας να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βίαν κατά προσώπων ή ομάδος προσώπων εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των»* και

β) *«δημοσίως κ.λπ. εκφράζει ιδέας προσβλητικής κατά πρόσωπου ή ομάδος προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των»*.

Ήδη από τότε ωστόσο είχε ασκηθεί έντονη κριτική για το γεγονός ότι οι ρυθμίσεις αυτές αφ' ενός παρέλειπαν ολωσδιόλου τη μνεία –άρα και τον ποινικό κολασμό– διακρισιακών συμπεριφορών που εκδηλώνονται σε βάρος της θρησκευτικής ετερότητας, αφ' ετέρου δε προϋπέθεταν για την εφαρμογή τους την υποβολή έγκλησης από τα θύματα ή θιγόμενους. Σχετική μάλιστα τροπολογία τότε για τη προσθήκη των θρησκευτικών διακρίσεων απερρίφθη κατ' επίκληση δήθεν ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής. Διάφορες αντιδράσεις της εκκλησίας απέτρεψαν τη προσθήκη αυτή για αρκετά έτη, καθώς οι θρησκευτικές διακρίσεις προστέθηκαν στη ρύθμιση του νόμου μόλις με μια τροπολογία που εισήχθη στο άρθρο 24 του ν. 1419/1984, κατά την οποία *«Όπου στον παρόντα νόμο αναφέρεται η φυλετική ή εθνική καταγωγή*

¹⁰⁴ Πρβλ. χαρακτηριστικά τη δήλωση του τότε υπουργού δικαιοσύνης κατά τη τροποποίηση του 1984: «Εμείς προσθέτουμε μόνο μια φράση («του Θρησκευάματος»). Γιατί το κάνουμε; Διότι υφίσταται συνεχώς πίεση η Ελλάδα στους διεθνείς οργανισμούς και στον ΟΗΕ. Και έχει καταστεί η χώρα μας αδικαιολόγητα ύποπτος», όπ. π., εφημερίδα ΕΘΝΟΣ.

¹⁰⁵ Για μια αξιολόγηση των ρυθμίσεων του νομοθετήματος αυτού βλ. τις μελέτες δύο δικαστών, των Γ. Αποστολάκη, «Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων», περιοδικό Ποινική Δικαιοσύνη 2002 σ. 1184, και Γ. Βούλγαρη, «Εγκλήματα μίσους», Ποινική Δικαιοσύνη 2010 σ. 711 επ.

προστίθεται και η περίπτωση του θρησκειύματος»¹⁰⁶. Το γεγονός ωστόσο ότι μέχρι και τις αρχές του 2000 καμία περίπτωση εφαρμογής του συγκεκριμένου νομοθετήματος δεν είχε ακόμη υπάρξει, πέρα από ελάχιστες σποραδικές εγκλήσεις που αρχειοθετήθηκαν άμεσα από τις δικαστικές αρχές χωρίς να οδηγήσουν σε διώξεις, υποδαύλιζε εκ νέου τις διεθνείς πιέσεις για τη διευκόλυνση της υλοποίησης της στοχοθεσίας του νόμου δια της μετατροπής των προβλεπομένων αδικημάτων σε αυτεπαγγέλτως διωκόμενα. Η αλλαγή αυτή επήλθε τελικά μόλις με το άρθρο 39 παρ. 4 του ν. 2190/2001, χωρίς ωστόσο όπως αποδείχθηκε να οδηγήσει αυτή σε κάποιο απτό αποτέλεσμα.

3.6.4. Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας σήμερα στην Ελλάδα

Ο αντιρατσιστικός ν. 927/1979, που αναφέραμε και νωρίτερα, εκφράζει ορισμένο τύπο αντιρατσιστικής στρατηγικής που στηρίζεται περισσότερο στη καταπολέμηση της διακίνησης «προσβλητικών ιδεών», όπως τις αποκαλεί, ή συμπεριφορών με ισχυρό ρατσιστικό συμβολικό φορτίο και λιγότερο στη καταπολέμηση καθ' εαυτή των ρατσιστικών πρακτικών που κάνουν την εκδήλωσή τους στην καθημερινότητα της κοινωνικής ζωής. Από τη σκοπιά αυτή πιο φιλόδοξη και υποσχόμενη ήταν η στρατηγική που ανέπτυξαν τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ωστόσο από την θέσπιση αυτού του νόμου, έχει παρατηρηθεί σημαντική πρόοδος στην άσκηση ποινικών διώξεων για ρατσιστικά εγκλήματα κατόπιν του ορισμού Ειδικού Εισαγγελέα στην Αθήνα και στον Πειραιά. Οι Ειδικοί Εισαγγελείς βρίσκονται σε απευθείας επαφή με την αστυνομία με αποτέλεσμα να επιταχύνεται η διερεύνηση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά και να εμβαθύνουν από κοινού στην πράξη. Επιπλέον, η Ειδική Εισαγγελέας της Αθήνας που ορίστηκε τον Σεπτέμβριο 2014 έχει προβεί στη λήψη μιας σειράς μέτρων τα οποία διευκολύνουν την καταγραφή και την παρακολούθηση των ρατσιστικών εγκλημάτων, με αποτέλεσμα τη διευκόλυνση μακροπρόθεσμα της εξαγωγής συμπερασμάτων για τη διαχείρισή του από τις αρχές. Παλαιότερα, οι υποθέσεις αυτές, στις λίγες περιπτώσεις που έφταναν στη δικαιοσύνη, δεν έφεραν κάποιο διακριτικό γνώρισμα με αποτέλεσμα ο εντοπισμός τους και η μελέτη τους να είναι ιδιαίτερα δυσχερής. Συνεπώς, ούτε το

¹⁰⁶ Ελληνική αντιρατσιστική νομοθεσία: «Γεννήθηκε» το 1979, αλλά ακόμη δεν έχει ενηλικιωθεί..., εφημερίδα Ημερησία, 1/6/2013, (<http://bit.ly/1s3cF3L>).

κράτος ούτε οποιοσδήποτε άλλος φορέας ήταν σε θέση να εξετάσει ευχερώς και να αξιολογήσει την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας από τα δικαστήρια. Επομένως, ο ορισμός Ειδικού Εισαγγελέα συνιστά καλή πρακτική και πρέπει να διαδοθεί σε άλλες Εισαγγελίες.

Κατά το 2015, το Υπουργείο Δικαιοσύνης επίσης έλαβε μια σειρά μέτρων για την καταπολέμηση του ρατσιστικού εγκλήματος και του ρατσισμού γενικότερα. Μεταξύ αυτών είναι το άρθρο 81 Α ΠΚ που τιμωρεί το ρατσιστικό έγκλημα και η σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας. Επιπλέον, δημιουργήθηκε ενιαίο σύστημα παρακολούθησης των ρατσιστικών εγκλημάτων, σε συνεργασία με την αστυνομία και τα δικαστήρια.

Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο πως η δυσκολία τυποποίησης της έννοιας του εγκλήματος με αποκλειστικά ή εν μέρει ρατσιστικό κίνητρο είναι μεγάλη. Με την ενίσχυση των αντικειμενικών στοιχείων που αναφέρονται στο θύμα απομακρύνεται πράγματι ο κίνδυνος της αναζήτησης στοιχείων των οποίων η απόδειξη στο δικαστήριο είναι εξαιρετικά δύσκολη. Η παρούσα διατύπωση καλύπτει και τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες ο δράστης διαπράττει το έγκλημα κατά θύματος λόγω κάποιου χαρακτηριστικού του χωρίς απαραίτητα να πρέπει να αποδειχθεί ότι τα ρατσιστικά του συναισθήματα προϋπήρχαν ή ήταν συνειδητά εκπεφρασμένα. Τα ρατσιστικά εγκλήματα δεν είναι αποτέλεσμα μόνο οργανωμένης βίας και η τιμωρία τους δεν πρέπει να εξαρτάται από στοιχεία φρονηματικού χαρακτήρα, αλλά από την συνολική αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών. Στις περιπτώσεις, στις οποίες οι δράστες έχουν ταυτόχρονα πολλαπλά κίνητρα, καθίσταται ακόμα δυσκολότερη η απόδειξη του ρατσιστικού κινήτρου και έτσι δύναται να περιοριστεί η εφαρμογή του άρθρου 81 Α ΠΚ¹⁴. Εναπόκειται στο δικαστή να κρίνει, με βάση τα πραγματικά περιστατικά, το ρόλο του ρατσιστικού κινήτρου σε κάθε υπόθεση ακόμα και αν το έγκλημα είναι αποτέλεσμα μικτού κινήτρου.

Σε κάθε περίπτωση, η νομοθεσία οφείλει να παρέχει στο δικαστή τα κατάλληλα εργαλεία ώστε στο έγκλημα μεικτού κινήτρου να δύναται να αναγνωρίσει και το ρατσιστικό κίνητρο. Στο πνεύμα αυτό κινείται η πλέον πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁰⁷, σύμφωνα με το οποίο «(...) ως εγκλήματα μίσους δεν χαρακτηρίζονται μόνο οι πράξεις που βασίζονται αποκλειστικά στα χαρακτηριστικά του θύματος. Οι

¹⁰⁷ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

δράστες δύνανται να έχουν μεικτά κίνητρα και να επηρεάζονται από περιστασιακούς παράγοντες εξίσου ή και περισσότερο από την προκατειλημμένη στάση τους έναντι της ομάδας στην οποία ανήκει το θύμα («(...)not only acts based solely on a victim's characteristic can be classified as hate crimes. For the Court, perpetrators may have mixed motives, being influenced by situational factors equally or stronger than by their biased attitude towards the group the victim belongs to»)¹⁰⁸».

Το νέο επίσης άρθρο 361 Β ΠΚ εισάγει στην ελληνική νομοθεσία ιδιώνυμο έγκλημα που τιμωρεί τον αποκλεισμό και την αναγγελία του αποκλεισμού από αγαθά ή υπηρεσίες από καταφρόνηση προσώπων λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου. Φαίνεται ότι με αυτή τη διάταξη επιδιώκεται ο ποινικός κολασμός ατομικών και συλλογικών πρακτικών καταφανώς ρατσιστικών, οι οποίες εκτός των άλλων ενέχουν προπαγανδιστικό χαρακτήρα και στοχεύουν στην εξοικείωση του ευρέος κοινωνικού συνόλου με την αντίληψη ότι υπάρχουν άνθρωποι και «υπάνθρωποι», οι οποίοι δεν “αξίζουν” την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες.

Όπως ήδη αναφέραμε ιδιαίτερος θετική είναι και η σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας. Η αναγκαιότητα ενός οργάνου με ειδικό αντικείμενο και αποστολή την καταπολέμηση του ρατσισμού έχει διαπιστωθεί στην πράξη από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και συνιστά μία από τις πιο συγκεκριμένες συστάσεις της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI) προς την ελληνική Πολιτεία¹⁰⁹. Η ECRI παρότρυνε την Ελλάδα να συγκροτήσει μια Ομάδα Δράσης (task force) για την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης εθνικής στρατηγικής για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας με την συμμετοχή της ΕΕΔΑ¹¹⁰, του Συνηγόρου

¹⁰⁸ ΕΔΔΑ, *Balázs κ. Ουγγαρίας*, απόφ. 20.10.2015, παρ. 58-76, ιδίως παρ. 70 σχετικά με το μεικτό κίνητρο. Βλ. επίσης τη σύσταση της Επιτροπής του ΔΣΑΠΔ του ΟΗΕ (Human Rights Committee), η οποία καλεί την Ελλάδα να λάβει αποτελεσματικά μέτρα για τη βελτίωση της καταγγελίας των εγκλημάτων μίσους. Βλ. UN Human Rights Committee, *Concluding observations on the second periodic report of Greece*, CCPR/C/GRC/CO/2, Νοέμβριος 2015, παρ. 14.

¹⁰⁹ Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (πέμπτος κύκλος επιτήρησης)(2015), παρ. 74.

¹¹⁰ Η Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Δημοκρατικής Αλληλεγγύης (ΕΕΔΔΑ) είναι μια ελληνική μη κυβερνητική, μη κερδοσκοπική, κοινωνικής οργάνωση που ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1981 με στόχο την αλληλεγγύη με τα κινήματα των λαών της Ασίας, Αφρικής και Λατινικής Αμερικής και όλων των άλλων λαών που αγωνίζονται

του Πολίτη και ΜΚΟ, αναγνωρίζοντας ότι είναι απολύτως απαραίτητη η συνεισφορά σε τεχνογνωσία για την καταπολέμηση του ρατσισμού. Πράγματι, οι δύο θεσμοί υπηρετώντας το θεσμικό τους ρόλο δύνανται να συμβουλευσουν την Πολιτεία προκειμένου να αποκαλυφθούν και να τεκμηριωθούν όλες οι πτυχές του ρατσισμού και να εξειδικευτούν τα μέτρα αντιμετώπισής τους. Από την άλλη πλευρά, η συμμετοχή των ΜΚΟ εξασφαλίζει την σύνδεση του οργάνου με το πεδίο και τις πραγματικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα θύματα του ρατσισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΩΝ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το περιεχόμενο αυτού του κεφαλαίου στηρίζεται σε στοιχεία τα οποία αντλήσαμε από την ιστοσελίδα <http://rvrn.org/>. Ο διαδικτυακός αυτός τόπος ανήκει στο Racist Violence Recording Network. Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας ξεκίνησε πιλοτικά την 1η Οκτωβρίου 2011 τη συστηματική καταγραφή πράξεων βίας με ρατσιστικό κίνητρο και χρησιμοποιεί κοινή Φόρμα Καταγραφής Ρατσιστικού Περιστατικού με στόχο να προκύπτουν σαφείς και ολοκληρωμένες κατά το δυνατόν ενδείξεις για τις ποσοτικές και ποιοτικές τάσεις της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα. Χρησιμοποιώντας λοιπόν το περιεχόμενο των ετήσιων εκθέσεων που έχει δημοσιεύσει το δίκτυο από το 2012 έως και το 2015 επιχειρούμε στο κεφάλαιο αυτό να αποτυπώσουμε την εικόνα που παρουσιάζει η χώρα μας όσον αφορά τις εκδηλώσεις ρατσιστικών συμπεριφορών, κυρίως ως προς τους μετανάστες, τα τελευταία χρόνια.

Η δημιουργία αυτού του Δικτύου προέκυψε σε συνέχεια δύο σημαντικών διαπιστώσεων. Πρώτον, της απουσίας ενός επίσημου και αποτελεσματικού συστήματος καταγραφής των περιστατικών ρατσιστικής βίας και δεύτερον, της ανάγκης διασύνδεσης των φορέων οι οποίοι καταγράφουν με δική τους πρωτοβουλία τα περιστατικά αυτά που συντελούνται σε βάρος προσώπων τα οποία προσέρχονται στις υπηρεσίες τους. Λόγω λοιπόν έλλειψης άλλης επίσημης πηγής άντλησης πληροφοριών σχετικές με την καταγραφή περιστατικών ρατσιστικής βίας η έρευνά μας στηρίχτηκε στο RVRN το οποίο δημοσιεύει εκθέσεις που αφορούν περιστατικά από το 2012 μέχρι σήμερα, όπως αναφέραμε και νωρίτερα.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατατάσσει τη χώρα μας στην κατώτατη ποιοτικά κατηγορία σε ό,τι αφορά τους κρατικούς μηχανισμούς καταγραφής και δημοσιοποίησης δεδομένων σχετικών με τα εγκλήματα μίσους¹¹¹. Εγκλήματα μίσους

¹¹¹ Βλ. Fundamental Rights Agency, “Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights”, Νοέμβριος 2012, σελ. 8-9.

παρατηρούνται, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, σε όλες τις χώρες¹¹². Όπως επισημαίνεται στην προαναφερθείσα έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων «τα κράτη-μέλη με επαρκείς μηχανισμούς καταγραφής δεν έχουν απαραίτητα και τα υψηλότερα ποσοστά εγκλημάτων μίσους. Απλούστατα, οι μηχανισμοί αυτοί καταγράφουν τα περιστατικά ρατσιστικής βίας με μεγαλύτερη επάρκεια και είναι πιο διαφανείς σε ό,τι αφορά τη δημοσιοποίηση των στοιχείων. Αντίθετα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα κράτη-μέλη με περιορισμένη καταγραφή – όπου λίγα περιστατικά αναφέρονται, καταγράφονται και, συνεπώς, διώκονται – ουσιαστικά αποτυγχάνουν στο στόχο τους να αντιμετωπίσουν επαρκώς και στην ολότητά του το φαινόμενο των ρατσιστικών εγκλημάτων»¹¹³.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας αναγνωρίζει ότι η χώρα μας έχει κάνει θετικά βήματα σχετικά με την αναγνώριση, καταγραφή και αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους. Ωστόσο, τα ευρήματα του Δικτύου, και η συγκριτική τους επισκόπηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δείχνουν σαφώς ότι τα ποσοστά καταγραφής παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σχέση με την υπάρχουσα κατάσταση. Το Δίκτυο δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και του Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα (ΥΑ), και με συμμετοχή μη κυβερνητικών οργανώσεων και φορέων. Σήμερα συμμετέχουν 36 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και φορείς¹¹⁴ της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως παρατηρητές¹¹⁵. Οι

¹¹² Βλ. Office for Democratic Institutions and Human Rights of the OSCE, “Hate crime laws. A practical guide”, Μάρτιος 2009, σελ. 11.

¹¹³ Βλ. Fundamental Rights Agency, “Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights”, Νοέμβριος 2012, σελ. 36

¹¹⁴ Η αυστηρή μεθοδολογία του Δικτύου, η οποία επιβάλλει την καταγραφή αποκλειστικά μέσω της συνέντευξης με τα θύματα, εξαρτά την επιτυχία της καταγραφής από την επιθυμία του θύματος να καταγράψει την εμπειρία του. Όλοι οι φορείς που συμμετέχουν στο Δίκτυο έχουν υιοθετήσει την ενοποιημένη φόρμα καταγραφής του Δικτύου. Οι καταγραφείς κάθε φορέα, είτε πρόκειται για κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, δικηγόρους ή απλούς εθελοντές, ορίζονται από το φορέα και εκπαιδεύονται από το Δίκτυο. Η συμπλήρωση της φόρμας καταγραφής βασίζεται στη μαρτυρία του θύματος, είναι ανώνυμη και χρησιμοποιείται αποκλειστικά και μόνο από το Δίκτυο με σκοπό την καταπολέμηση του ρατσισμού και των εγκλημάτων μίσους.

¹¹⁵ Μέλη του Δικτύου κατά το 2015: Αίτημα, Αντιγόνη-Κέντρο Πληροφόρησης και Τεκμηρίωσης, Άρσις, Γιατροί του Κόσμου, Διεθνής Αμνηστία, Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, “Ελληνική Δράση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα” – Πλειάδες, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι, Ελληνικό

συμμετέχοντες φορείς αναγνωρίζουν και επιδιώκουν ως κοινό στόχο την καταπολέμηση της ρατσιστικής βίας καθώς και όλων των πράξεων που τελούνται από μίσος προκαλούμενο λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου, των χαρακτηριστικών φύλου και της αναπηρίας.

Ωστόσο η γεωγραφικά περιορισμένη εμβέλεια των οργανώσεων που συμμετέχουν στο Δίκτυο, ο διαδεδομένος φόβος ανάμεσα στα θύματα που συχνά τα εμποδίζει να προσεγγίσουν ακόμα και τις οργανώσεις που παρέχουν στήριξη για να καταγγείλουν έστω και ανώνυμα τα περιστατικά σε αυτές, αλλά και η αντικειμενική αδυναμία των οργανώσεων να παρέχουν αποτελεσματική προστασία στα θύματα, αποτελούν παράγοντες που καταδεικνύουν ότι τα περιστατικά ρατσιστικής βίας δεν καταγράφονται από το Δίκτυο στο σύνολό τους¹¹⁶. Η συχνή δημοσιοποίηση περιστατικών σε άλλες περιοχές από αυτές όπου δραστηριοποιούνται οι συμμετέχοντες φορείς αποτελεί επίσης σημαντική ένδειξη ότι ο αριθμός καταγραφής περιστατικών από το Δίκτυο είναι πολύ μικρότερος του πραγματικού.

Στην συνέχεια αναλύουμε τα στοιχεία από τις δημοσιεύσεις του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας για τα έτη 2012-2015.

Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Δικηγορικού Συλλόγου Ρόδου, Θετική Φωνή, Ιατρική Παρέμβαση, Κέντρο Ημέρας «Βαβέλ», Κέντρο Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων και Μεταναστών-Οικουμενικό Πρόγραμμα Προσφύγων, Κίνηση Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών/-στριών (Πάτρα), Κόσμος χωρίς Πολέμους και Βία, ΛΑΘΡΑ; - Επιτροπή αλληλεγγύης στους πρόσφυγες Χίου, ΜΕΤΑδραση, Οικογένειες Ουράνιο Τόξο, Ομάδα Δικηγόρων για τα Δικαιώματα Προσφύγων και Μεταναστών, Ομάδα Νομικών για την Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών (Θεσσαλονίκη), Ομοφυλοφιλική και Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας (ΟΛΚΕ), Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, Σύλλογος Ενωμένων Αφγανών, Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας, Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών, Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, Act Up Hellas, ASANTE, Colour Youth - Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας, Generation 2.0 RED, PRAKSIS, καθώς και ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως παρατηρητές.

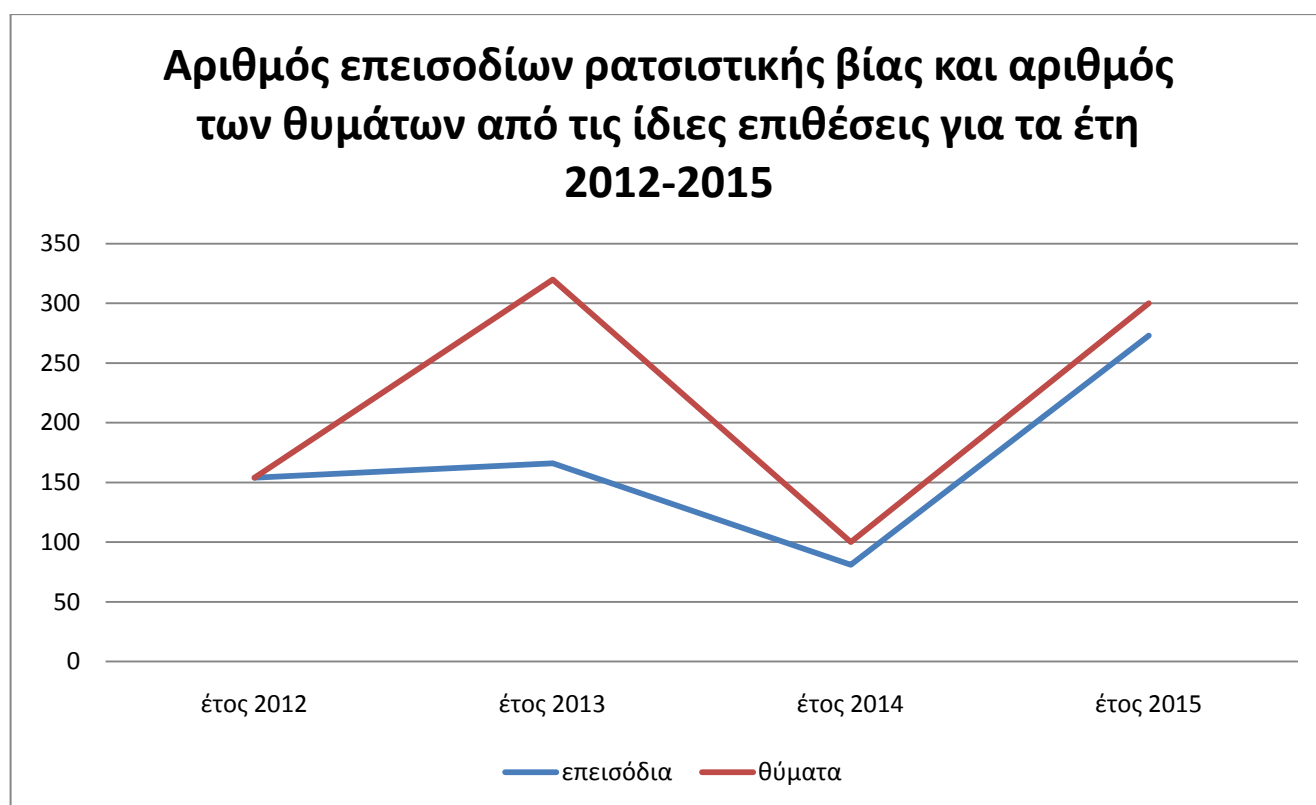
¹¹⁶ Ειδική έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, «Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του», σελ 15.

4.1. Συγκεντρωτική ανάλυση αποτελεσμάτων των εκθέσεων του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας στην Ελλάδα από το 2012 έως το 2015

4.1.1. Αριθμός περιστατικών και λόγος στοχοποίησης

Ξεκινώντας από τα αποτελέσματα της πρώτης ετήσιας έκθεσης που αφορά τα περιστατικά που συνέβησαν εντός του 2012 συνειδητοποιούμε αρχικά πως η λεγόμενη ρατσιστική βία είναι ένα φαινόμενο υπαρκτό στην χώρα μας. Παρ' ότι για αρκετά χρόνια δεν αντιμετωπίστηκε ως κάτι το οποίο θα έπρεπε να μας απασχολεί και χρήζει αντιμετώπισης αλλά ως αποτέλεσμα κάποιων μεμονωμένων περιστατικών. Στο Σχήμα 6 που ακολουθεί βλέπουμε την αριθμητική εξέλιξη των επεισοδίων και των θυμάτων αυτών των επιθέσεων για τα έτη 2012 έως 2015.

Σχήμα 6:

Πηγή: <http://ivrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε, μέσω συνεντεύξεων με τα θύματα, 154 περιστατικά ρατσιστικής βίας για το έτος 2012 ενώ τα 151 αφορούσαν, όπως θα δούμε και παρακάτω μετανάστες ή πρόσφυγες (Σχήμα

7α). Σε πρώτη φάση λοιπόν παρατηρούμε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό περιστατικών βίας με ρατσιστικό κίνητρο, τα οποία στοχοποιούν κυρίως αλλοδαπούς.

Το 2013 αποτελεί χρονιά κομβικής σημασίας για την εξέλιξη του ρατσιστικού φαινομένου στην Ελλάδα. Το τελευταίο τρίμηνο του έτους οριοθετείται από την δολοφονία του Παύλου Φύσσα, την ποινική έρευνα και την προφυλάκιση προσώπων που φέρεται να εμπλέκονταν στη δολοφονία καθώς και ηγετικών στελεχών της Χρυσής Αυγής με πολλές κατηγορίες, μα κυριότερη ότι συγκρότησαν εγκληματική οργάνωση. Κατά το τρίμηνο αυτό σημειώθηκε μεγάλη μείωση των περιστατικών ρατσιστικής βίας. Η επισήμανση αυτή ενισχύει την πεποίθηση πως οι Αρχές άργησαν πολύ να αναγνωρίσουν την ύπαρξη, το μέγεθος, τα χαρακτηριστικά και την ανάγκη αντιμετώπισης του φαινομένου της ρατσιστικής βίας. Η διερεύνηση παλαιότερων υποθέσεων ρατσιστικής βίας και η ποινική αντιμετώπιση εγκληματικών συμπεριφορών στις οποίες φέρονται να εμπλέκονται μέλη της Χρυσής Αυγής αποτελούν ιδιαίτερα θετικά βήματα. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε τη μακροχρόνια θεσμική ανοχή στο έγκλημα με ρατσιστικό πρόσημο. Το Δίκτυο κατέγραψε για το 2013, 166 περιστατικά ρατσιστικής βίας με τουλάχιστον όμως 320 θύματα. Για άλλη μια χρονιά βλέπουμε θύματα που στην πλειοψηφία τους είναι μετανάστες ή πρόσφυγες, ωστόσο αυτή την χρονιά παρατηρούμε και αρκετές ρατσιστικές επιθέσεις λόγω ταυτότητας φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού, πιο αναλυτικά σε 22 περιπτώσεις στοχοποιήθηκαν άτομα ΛΟΑΤ¹¹⁷ (Σχήμα 7β). Ο αριθμός των θυμάτων παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένος, λόγω της καταγραφής του περιστατικού στη Νέα Μανωλάδα, όπου καταγράφηκαν 155 θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης με ρατσιστικό κίνητρο, κατά των οποίων πυροβόλησαν οι επιστάτες τους με αποτέλεσμα να τραυματίσουν 35 εργαζόμενους από το Μπανγκλαντές¹¹⁸.

¹¹⁷ ΛΟΑΤ (αγγλικά: LGBT) είναι ένα αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος και Transgender, το οποίο μερικές φορές συναντάται και ως ΛΟΑΔ, ερμηνεύοντας τα transgender άτομα στην ελληνική γλώσσα ως διαφυλικά. Το διεθνές αρκτικόλεξο είναι LGBT ή GLBT (Lesbian, Gay, Bisexual και Transgender).

¹¹⁸ Στις 17/4/2013 Τρεις επιστάτες ενός ιδιοκτήτη καλλιέργειας φράουλας στη Μανωλάδα Ηλείας αιματοκύλισαν την οργισμένη διαμαρτυρία δεκάδων αλλοδαπών εργατών από το Μπανγκλαντές που απαιτούσαν τα μεροκάματά τους. Τους πυροβόλησαν με καραμπίνες και τραυμάτισαν τουλάχιστον 35, από τους οποίους πέντε σοβαρά.

Εν συνεχεία, για το 2014 κατεγράφησαν 81 περιστατικά ρατσιστικής βίας με περισσότερα από 100 θύματα¹¹⁹, βλέπουμε αρκετά λιγότερα αριθμητικά συμβάντα το έτος αυτό το οποίο σφραγίστηκε από τη δραστηριοποίηση των ανακριτικών και εισαγγελικών αρχών στο θεματικό πεδίο του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας μέσω της διερεύνησης της δράσης της Χρυσής Αυγής, καθώς και από την υιοθέτηση, κατόπιν πολυετών θεσμικών παλινδρομήσεων, του Ν. 4285/2014, του αποκαλούμενου «αντιρατσιστικού νόμου»¹²⁰. Η πολυετής απουσία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού καταγραφής και αντιμετώπισης των εγκλημάτων μίσους συντέινει στην έως πρόσφατα αποτυχία διασύνδεσης των εγκλημάτων αυτών, με αποτέλεσμα η οργανωμένη βία να διαχυθεί στην ελληνική κοινωνία σε διάφορες μορφές. Παράλληλα, ακόμα και τις λίγες φορές που ρατσιστικά εγκλήματα απασχόλησαν την Ελληνική δικαιοσύνη συχνά παρατηρήθηκε αδυναμία ουσιαστικής διερεύνησης και ανάδειξης του ρατσιστικού κινήτρου. Η εκδίκαση της υπόθεσης ανθρωποκτονίας του Σαχζάτ Λουκμάν συντέινει ώστε να καταδειχθούν οι δυσχέρειες συνυπολογισμού του ρατσιστικού κινήτρου ως επιβαρυντικής περίστασης κατά την επιμέτρηση της ποινής¹²¹.

Την χρονιά αυτή, στα 46 περιστατικά στοχοποιήθηκαν μετανάστες-ριες ή πρόσφυγες λόγω εθνικής προέλευσης ή χρώματος, στα 32 στοχοποιήθηκαν ΛΟΑΤΚΙ άτομα¹²² και σε 3 αντισημιτικά περιστατικά βεβηλώθηκαν ιερός χώρος και σύμβολα¹²³ (Σχήμα 7γ).

Ωστόσο, ακόμα και αν βλέπουμε ότι μειώνεται ο αριθμός των περιστατικών εκδήλωσης ρατσισμού το 2014, δεν πρέπει να σχηματιστεί η εντύπωση ότι η χώρα μας έχει αντιμετωπίσει επαρκώς το πρόβλημα της ρατσιστικής βίας. Ο κίνδυνος

¹¹⁹ Σημειώνεται ότι το Δίκτυο καταγράφει περιστατικά ρατσιστικής βίας βάσει της μαρτυρίας του θύματος. Σε κάποια περιστατικά εμπλέκονται περισσότερα θύματα τα οποία δεν είναι πάντα δυνατόν να καταμετρηθούν με ακρίβεια.

¹²⁰ Ν. 4285/2014 (ΦΕΚ Α'191), Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση – πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις.

¹²¹ Οι δύο δράστες της δολοφονίας προφυλακίστηκαν και οδηγήθηκαν στον εισαγγελέα όπου τους απαγγέθηκαν κατηγορίες για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως, οπλοφορία, οπλοχρησία και οπλοκατοχή, χωρίς όμως στο κατηγορητήριο να συμπεριληφθούν τα ρατσιστικά κίνητρα.

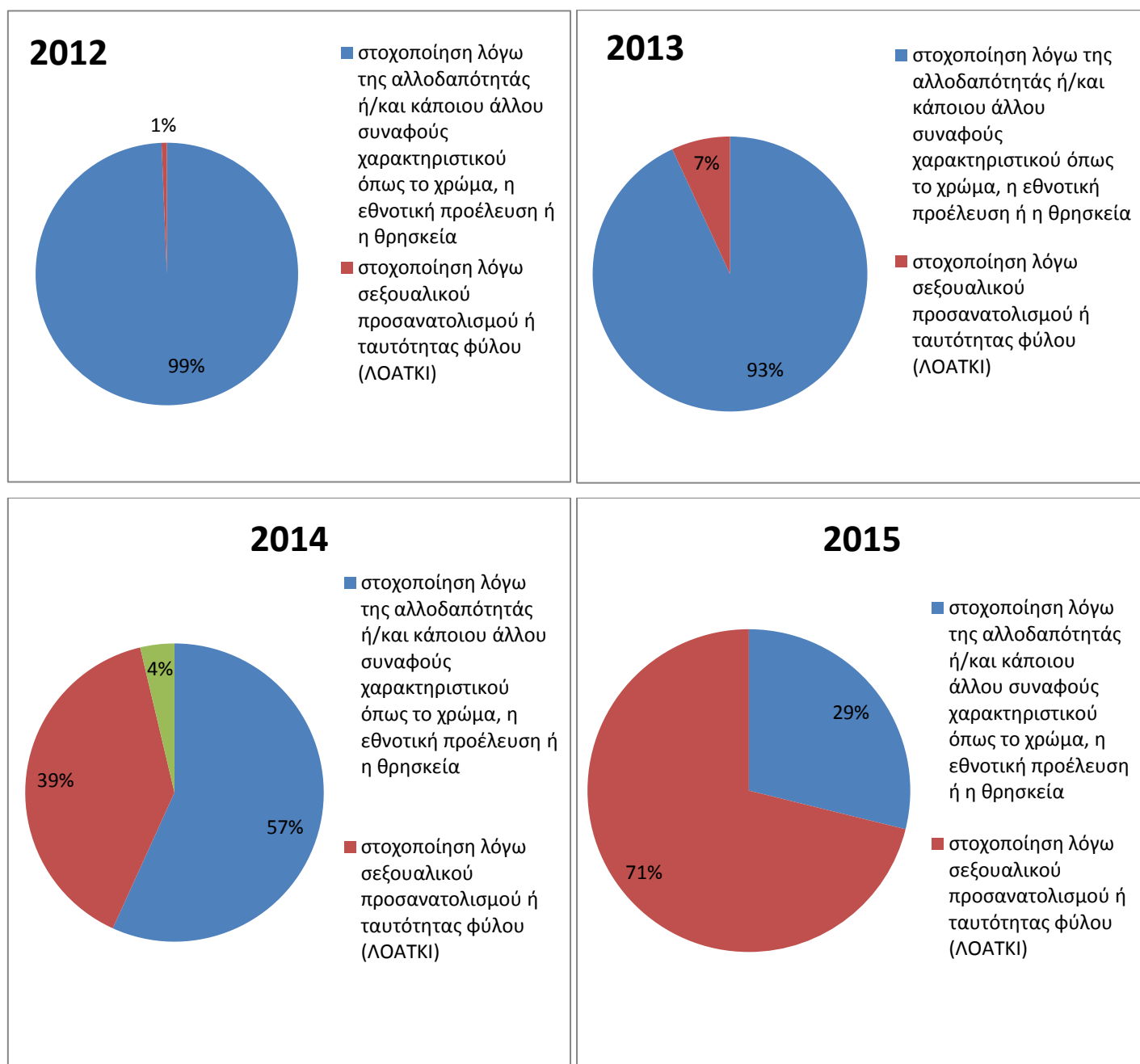
¹²² Εξ αυτών σε 3 περιστατικά τα θύματα ήταν αλλοδαποί οι οποίοι στοχοποιήθηκαν λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και λόγω εθνικής προέλευσης ή χρώματος

¹²³ 2 κατά του μνημείου Ολοκαυτώματος στην Αθήνα και 1 κατά του Εβραϊκού νεκροταφείου στη Λάρισα.

αναζωπύρωσης είναι παρών πάντα ενώ ακόμα και η προσώρας μείωση σοβαρών ρατσιστικών εγκλημάτων δεν επιτρέπει να παραγνωριστούν καθημερινά χαμηλότερης έντασης περιστατικά που αποκαλύπτουν την διαρκή παρουσία διάχυτου ρατσισμού στο κοινωνικό σώμα και την δομική του παρουσία σε χώρους της δημόσιας διοίκησης και των σωμάτων ασφαλείας.

Την τελευταία χρονιά που έχουμε στοιχεία, κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 2015, το Δίκτυο κατέγραψε τα περισσότερα περιστατικά ρατσιστικής βίας, 273 σε αριθμό με περισσότερα από 300 θύματα. Για πρώτη φορά η πλειοψηφία αυτών των επιθέσεων στοχοποιεί ΛΟΑΤΚΙ άτομα ενώ τα 75 περιστατικά στρέφονται ενάντια μεταναστών ή προσφύγων λόγω εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, θρησκείας ή χρώματος (Σχήμα 7δ). Το 2015, έτος κορύφωσης της πολυεπίπεδης πολιτικής κρίσης και έτος εκδήλωσης της προσφυγικής κρίσης στην Ελλάδα, παρουσίασε μεγάλες προκλήσεις για όλους τους φορείς που ασχολούνται με την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το Δίκτυο συνέχισε την καταγραφή περιστατικών ρατσιστικής βίας, ωστόσο η κρίση υποδοχής των προσφύγων ήταν το νέο δεδομένο που οδήγησε σε επανεξέταση των εργαλείων του Δικτύου προκειμένου να παρακολουθήσει ικανοποιητικά την εξέλιξη της κατάστασης ως προς τη ρατσιστική βία υπό τις νέες συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό, το Δίκτυο διεύρυνε τη γεωγραφική του εμβέλεια μέσω της επικοινωνίας με φορείς που δραστηριοποιούνται στα σημεία εισόδου και ταυτοποίησης των προσφύγων. Έτσι κατά τη διάρκεια του 2015, αυξήθηκαν οι καταγραφές επιθέσεων κατά ορισμένων ομάδων που είναι παραδοσιακά λιγότερο προσεγγίσιμες για τους φορείς προστασίας ή προώθησης των δικαιωμάτων τους.

Σχήμα 7(α-δ): Επεισόδια ρατσιστικής βίας ανά λόγο στοχοποίησης των θυμάτων για τα έτη 2012-2015

Πηγή: <http://rvm.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιστατικών από το 2012 έως το 2014 τα θύματα αναφέρουν ως λόγο της επίθεσης το γεγονός ότι ήταν αλλοδαποί, και ότι στοχοποιήθηκαν λόγω της αλλοδαπότητάς τους ή/και κάποιου άλλου συναφούς χαρακτηριστικού όπως το χρώμα, η εθνική προέλευση ή η θρησκεία (η πλειοψηφία των αλλοδαπών θυμάτων ήταν μουσουλμανικής θρησκείας). Αξίζει να αναφερθεί ότι το 2012 στις 2 από τις 5 περιπτώσεις επίθεσης κατά γυναικών τα θύματα πιστεύουν ότι στοχοποιήθηκαν επειδή φορούσαν μαντίλα. Εδώ πάλι βλέπουμε αυτό που

τονίσαμε και νωρίτερα, πως η ομάδα πληθυσμού που πλήττεται κυρίως από την ρατσιστική βία είναι άτομα που ανήκουν σε διαφορετική φυλή. Παρότι το δίκτυο δεν εξετάζει μόνο περιπτώσεις εκδήλωσης ρατσιστικής βίας αποκλειστικά προς αλλοδαπούς και λόγω αυτού, αλλά όλες τις μορφές ρατσισμού, δηλαδή κάθε βίαιη πράξη προκαλούμενη από τις γενεαλογικές καταβολές, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου, τα χαρακτηριστικά φύλου και την αναπηρία.

Στη συνέχεια, πρέπει να αναφέρουμε πως για πρώτη φορά το 2012 το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε επίθεση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού. Αυτό φυσικά δεν συνδέεται με την έλλειψη περιστατικών βίας που σχετίζονται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου, αλλά με την τότε πρόσφατη δραστηριοποίηση σχετικών οργανώσεων στο Δίκτυο και την ενεργή αναζήτηση στοιχείων σχετικά με τις επιθέσεις.

Υπάρχει επίσης η περίπτωση του μεικτού κινήτρου. Το 2013 σε τουλάχιστον 20 καταγεγραμμένα περιστατικά, τα θύματα στοχοποιήθηκαν λόγω ρατσισμού ή προκαταλήψεων σε συνδυασμό και με άλλα κίνητρα. Πρόκειται για τα λεγόμενα εγκλήματα μίσους «μεικτού κινήτρου», φαινόμενο που έχει επισημανθεί και αναλυθεί ενδελεχώς στη σχετική διεθνή βιβλιογραφία¹²⁴. Τα περιστατικά μεικτών κινήτρων που καταγράφηκαν από το Δίκτυο αφορούν είτε ρατσιστική επίθεση εκπορευόμενη από και σε συνδυασμό με εργασιακή εκμετάλλευση (με πιο εμβληματική την περίπτωση της Νέας Μανωλάδας) είτε άσκηση ρατσιστικής βίας ακολουθούμενη από αφαίρεση περιουσιακών στοιχείων (κινητών τηλεφώνων, χρημάτων ή/και νομιμοποιητικών εγγράφων διαμονής). Από την ομάδα των ΛΟΑΤ ατόμων, το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε, εντός του 2013, έξι θύματα επιθέσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού.

Η εξοικείωση της ελληνικής κοινωνίας με τη βία και την στοχοποίηση ατόμων λόγω της διαφορετικότητάς τους τεκμηριώνεται επαρκώς αν λάβουμε υπόψη μας τις βασικές ποιοτικές τάσεις των περιστατικών τα οποία κατέγραψε το Δίκτυο κατά το 2014. Πρώτον, παρά την ποινική αντιμετώπιση εγκληματικών ενεργειών με ρατσιστικό κίνητρο μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, οι επιθέσεις κατά

¹²⁴ Παρότι είναι διαδεδομένη μία έννοια «τυπικού» εγκλήματος μίσους, στο οποίο το κίνητρο του δράστη είναι καθαρά ρατσιστικό, πολλές φορές τα κίνητρα πίσω από ένα έγκλημα μίσους είναι αρκετά πολύπλοκα. Η έρευνα έχει δείξει ότι τα εγκλήματα μίσους έχουν πολλές φορές πολλαπλά κίνητρα.” ODIHR-Hate crime laws σελ. 53-54

προσφύγων και μεταναστών εξακολουθούν να αποτελούν την πλειοψηφία των καταγραφών. Αν και η ένταση των επιθέσεων παρουσιάζει μείωση, το μοτίβο της οργανωμένης επίθεσης από ομάδες ατόμων και η άσκηση σωματικής βίας δεν έχουν εκλείψει. Δεύτερον, παρατηρείται διάχυση της βίας που στοχοποιεί άτομα λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού τους ή της ταυτότητας φύλου. Αριθμητικά σημαντικές είναι οι καταγραφές επιθέσεων από ομάδες ατόμων κατά ΛΟΑΤΚΙ¹²⁵ ατόμων και ομόφυλων ζευγαριών με εμφανή την πρόθεση εξευτελιστικής μεταχείρισης. Επιπλέον, καταγράφηκαν σκληρές επιθέσεις στις περιπτώσεις που το θύμα στοχοποιήθηκε λόγω ταυτότητας φύλου. Η αύξηση των καταγραφών συμπίπτει με την έντονη δραστηριοποίηση μελών του Δικτύου στο πεδίο αυτό και δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι κατά τα προηγούμενη έτη δεν λάμβαναν χώρα τέτοιου είδους επιθέσεις. Αντιθέτως, το Δίκτυο τονίζει ότι όπως και για τις υπόλοιπες κατηγορίες επιθέσεων, οι καταγραφές αυτές αποτελούν ένα πολύ μικρό μέρος, δεδομένης της σχετικά περιορισμένης προς το παρόν γεωγραφικής διασποράς των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων που καταγράφουν.

Οι καταγραφές επιθέσεων κατά προσφύγων και μεταναστών/-ριών παρουσιάζουν δύο εκ πρώτης όψεως αντιφατικά ποιοτικά στοιχεία. Ενώ οι επιθέσεις δεν μοιάζουν να αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια του 2015 στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης, είναι σημαντικά περισσότερες από τις επιθέσεις που καταγράφηκαν κατά το 2014. Αν και το γεγονός αυτό, όπως εξηγήθηκε ανωτέρω, οφείλεται εν πολλοίς στην ενίσχυση των καταγραφών από το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, οι επιθέσεις που περιγράφονται στις εν λόγω καταγραφές αποτυπώνουν μια βία σχεδόν κοινότοπη. Με άλλα λόγια, οι καταγραφές αυτού του έτους ενισχύουν όσα αναφέραμε και νωρίτερα για τα αποτελέσματα των καταγραφών του δικτύου σε σχέση με ότι συμβαίνει στην

¹²⁵ Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς, Κουήρ, Ίντερσεξ (μεσοφυλικοί). Οι μεσοφυλικοί άνθρωποι γεννιούνται με φυσικά, ορμονικά ή γενετικά χαρακτηριστικά που δεν είναι ούτε αποκλειστικά θηλυκά ούτε αποκλειστικά αρσενικά ή ένας συνδυασμός θηλυκού και αρσενικού. Υπάρχουν πολλές μορφές μεσοφυλικών και πρόκειται για όρο ομπρέλα. Ο όρος «Κουήρ» («Queer»), που είναι και ταυτότητα φύλου και σεξουαλικός προσανατολισμός, περιλαμβάνει ανθρώπους που δεν είναι ετεροφυλόφιλοι. Η κουήρ θεωρία αμφισβητεί τις ετεροκανονικές κοινωνικές νόρμες όσον αφορά το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα και ισχυρίζεται ότι οι ρόλοι των φύλων είναι κοινωνικές κατασκευές. Βλ. Θ. Θεοφύλοπουλος (επιμ.), *Ομοφοβία και τρανσφοβία στην Ελλάδα. Ένας Οδηγός για επαγγελματίες αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη*, επιμ. - εισαγ. Θανάσης Θεοφύλοπουλος, Colour Youth - Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας, Αθήνα, 2015, σελ. 53 και UNHCR, *Protecting Persons with Diverse Sexual Orientations and Gender Identities. A Global Report on UNHCR's Efforts to Protect Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Intersex Asylum-Seekers and Refugees*, 2015, 35 σελ.

πραγματικότητα, χαρακτηριστικά θα λέγαμε πως οι καταγραφές του δικτύου αποτελούν μόνο την κορυφή του παγόβουνου.

Η εικόνα της βίας κατά προσφύγων και μεταναστών/-ριών, όπως προκύπτει από τις καταγραφές του Δικτύου, συντίθεται από επιθέσεις κάθε δυνατής εμβέλειας. Καταγράφηκαν σοβαρές επιθέσεις, ορισμένες οργανωμένες και εμπορούμενες από ακραία ιδεολογικά στοιχεία, αλλά και επιθέσεις, οι οποίες ενώ μοιάζουν λιγότερο σοβαρές γιατί δεν προκαλούν σωματικό πόνο ή την ανάγκη άμεσης ιατρικής περίθαλψης, καταδεικνύουν την περιφρόνηση των δραστών έναντι των θυμάτων και έχουν μακροπρόθεσμα σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο θύμα αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η κοινοτοπία της περιφρόνησης και της απόρριψης έχει ως στόχο αλλά και ως αποτέλεσμα να καταστήσει σαφές στο θύμα ότι είναι όχι απλώς ανεπιθύμητο από το κοινωνικό σύνολο στο οποίο διαβιεί αλλά και ανάξιο του στοιχειώδους σεβασμού.

Για πρώτη φορά το 2015, η πλειοψηφία των περιστατικών δεν ανήκει σε αυτούς που στοχοποιούνται λόγω αλλοδαπότητας. Ωστόσο, από τα 75 περιστατικά (της κατηγορίας μετανάστες-πρόσφυγες) στα 48 τα θύματα δήλωσαν ότι δέχτηκαν την επίθεση επειδή ήταν αλλοδαποί, σε 22 τα θύματα δήλωσαν ότι δέχτηκαν την επίθεση λόγω της αλλοδαπότητας και λόγω της θρησκείας ή του χρώματος, ενώ σε 5 περιστατικά το θύμα δήλωσε ότι δέχτηκε την επίθεση λόγω του χρώματός του.

Τέλος, είναι ενδεικτικό για τα δυσδιάκριτα όρια μεταξύ ισλαμοφοβίας και γενικής προκατάληψης κατά των αλλοδαπών, το παράδειγμα στοχοποίησης ατόμου που έφερε μούσι ως τρομοκράτη και η κατηγορία ότι είναι η αιτία «που η Ελλάδα έχει βρωμίσει», ενώ το ίδιο στοιχείο εξωτερικής εμφάνισης θεωρείται την ίδια χρονική περίοδο στοιχείο συμβατότητας με τη διεθνή μόδα.

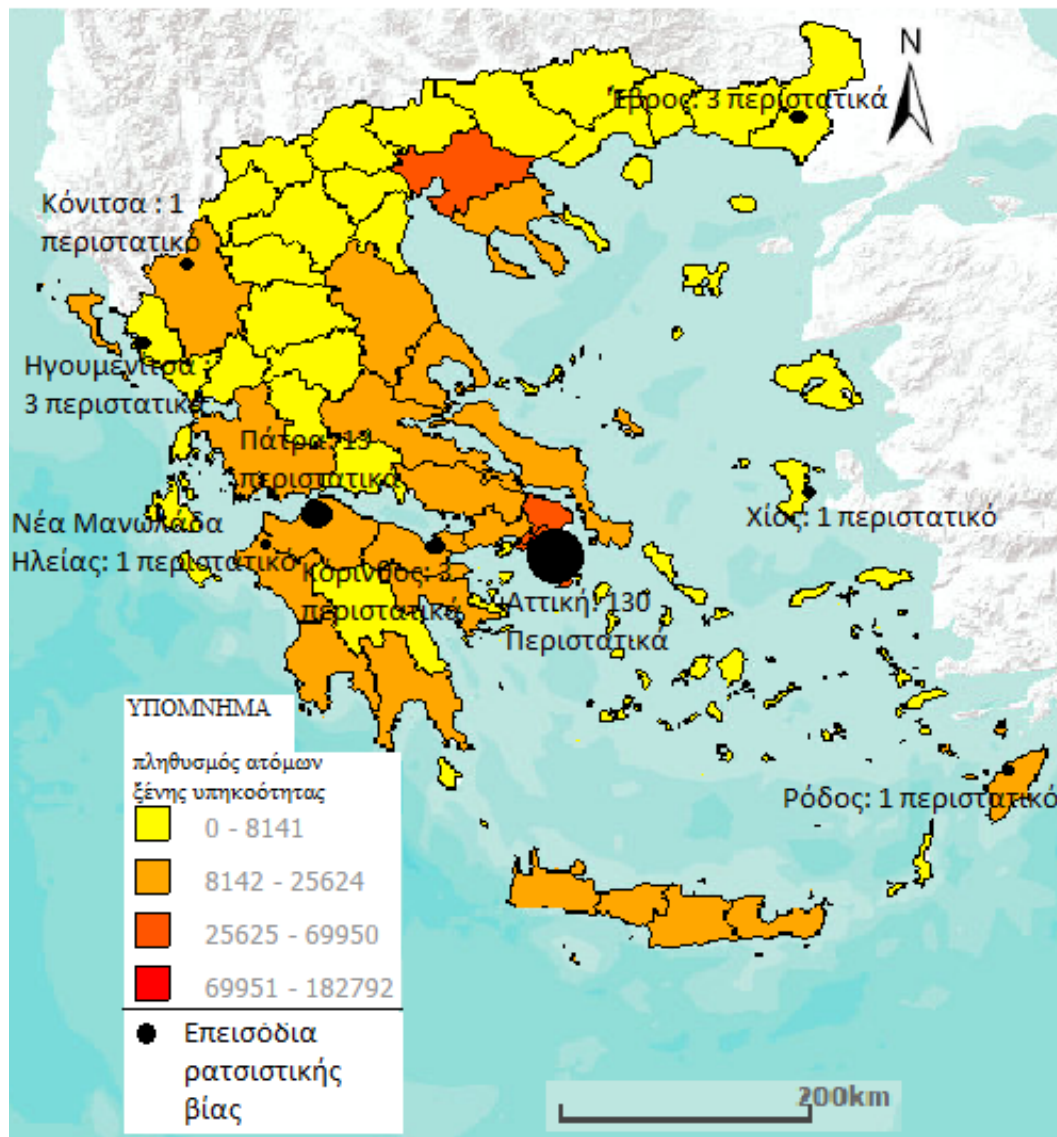
Βασιζόμενοι σε όλα τα παραπάνω στοιχεία θα λέγαμε πως το ρατσιστικό έγκλημα στην Ελλάδα εξετάζεται μόνο τα τελευταία χρόνια. Ενώ από τα αποτελέσματα των καταγραφών του Δικτύου παρατηρούμε πως αρχικά βασικός στόχος των ρατσιστών αποτελούσαν κατά αποκλειστικότητα οι μετανάστες, στην συνέχεια δείχνουν το μίσος τους και προς ΛΟΑΤΚΙ άτομα, κατά μεγάλο ποσοστό, ενώ λόγω και της πολύ πρόσφατης επικαιρότητας έρχονται στο προσκήνιο και οι πρόσφυγες, οι οποίοι

δέχονται τα πυρά των ατόμων που χαρακτηρίζονται από προκατάληψη εναντίον αυτών που δεν ανήκουν στην υποτιθέμενη "ανώτερη" φυλή.

4.1.2. Γεωγραφική διασπορά των περιστατικών ρατσιστικής βίας ανά έτος

Όσον αφορά την γεωγραφική διασπορά των επεισοδίων ρατσιστικής βίας, για το 2012, η πλειοψηφία τους έλαβαν χώρα στο νομό Αττικής, πιο συγκεκριμένα κυρίως στο Δήμο Αθηναίων και σε περιοχές του κέντρου όπως ο Άγιος Παντελεήμονας, η Αττική, η πλατεία Αμερικής και άλλες περιοχές γύρω από την Ομόνοια. Επίσης, περιστατικά καταγράφηκαν στην Πάτρα, στην Κόρινθο, ενώ 3 περιστατικά που καταγράφηκαν σε Ηγουμενίτσα και Έβρο αφορούν σε χώρους κράτησης. Περισσότερες πληροφορίες φαίνονται στον χάρτη 3, λίγο πιο κάτω. Σκεφτήκαμε να δημιουργήσουμε έναν χάρτη που μας δείχνει και την χωρική κατανομή των μεταναστών καθώς τα επεισόδια αυτής της χρονιάς αφορούσαν κατά συντριπτική πλειοψηφία αλλοδαπούς. Παρατηρούμε λοιπόν πως τα περισσότερα περιστατικά λαμβάνουν χώρα σε περιοχές που κυρίως συγκεντρώνονται μετανάστες, όπως τα αστικά κέντρα, καθώς επίσης στα σύνορα, από όπου εισέρχεται μεγάλος αριθμός παράνομων μεταναστών.

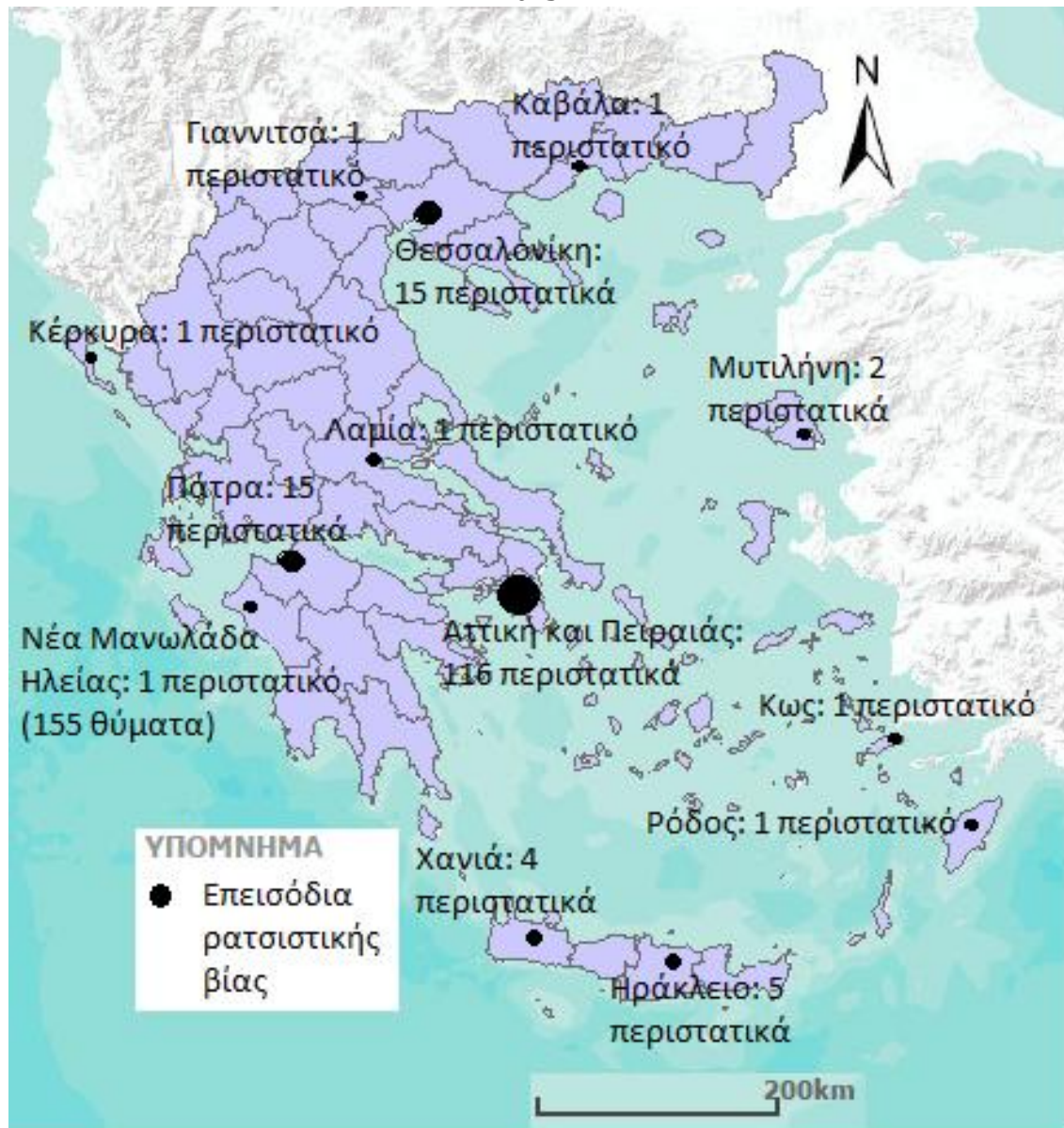
Χάρτης 3: χωρικής κατανομής ατόμων με ξένη υπηκοότητα (απογραφή 2011) και Γεωγραφική διασπορά περιστατικών ρατσιστικής βίας για το 2012 στην Ελλάδα

Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Όσον αφορά την γεωγραφική κατανομή δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά σε ότι παρατηρήθηκε για την πρωτεύουσα και την προηγούμενη χρονιά, έτσι και το 2013 βλέπουμε την πλειοψηφία των περιστατικών να εκδηλώνονται σε περιοχές του κέντρου της Αθήνας. Ωστόσο μέσα στο 2013 είχαμε, όπως είδαμε και νωρίτερα ένα περιστατικό στην Νέα Μανωλάδα Ηλείας το οποίο αφορούσε 155 θύματα ρατσιστικής βίας (Χάρτης 4). Πάλι τα περισσότερα επεισόδια έχουν πρωταγωνιστές θύματα μετανάστες έτσι οι περιοχές στις οποίες κατά κύριο λόγο εκδηλώνονται τέτοια φαινόμενα είναι μεγάλα αστικά κέντρα και κοντά στα σύνορα της επικράτειας, όπου επιλέγει η πλειοψηφία των μεταναστών για την εγκατάστασή τους.

Χάρτης 4: γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2013

Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Και το 2014 η πλειοψηφία των περιστατικών ανήκει στο νομό Αττικής, σε μεγάλα αστικά κέντρα και περιοχές των συνόρων. Αναλυτικά, περιστατικά εκδηλώθηκαν στην Πάτρα, τη Θεσσαλονίκη, στο παζάρι της Μανωλάδας, στον νομό Ηρακλείου και στο νομό Ρεθύμνου Κρήτης, ενώ καταγραφές υπάρχουν επίσης στην Κόρινθο, στο Κιλκίς, στη Λάρισα και στην Ορεστιάδα (Χάρτης 5).

Χάρτης 5: γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2014

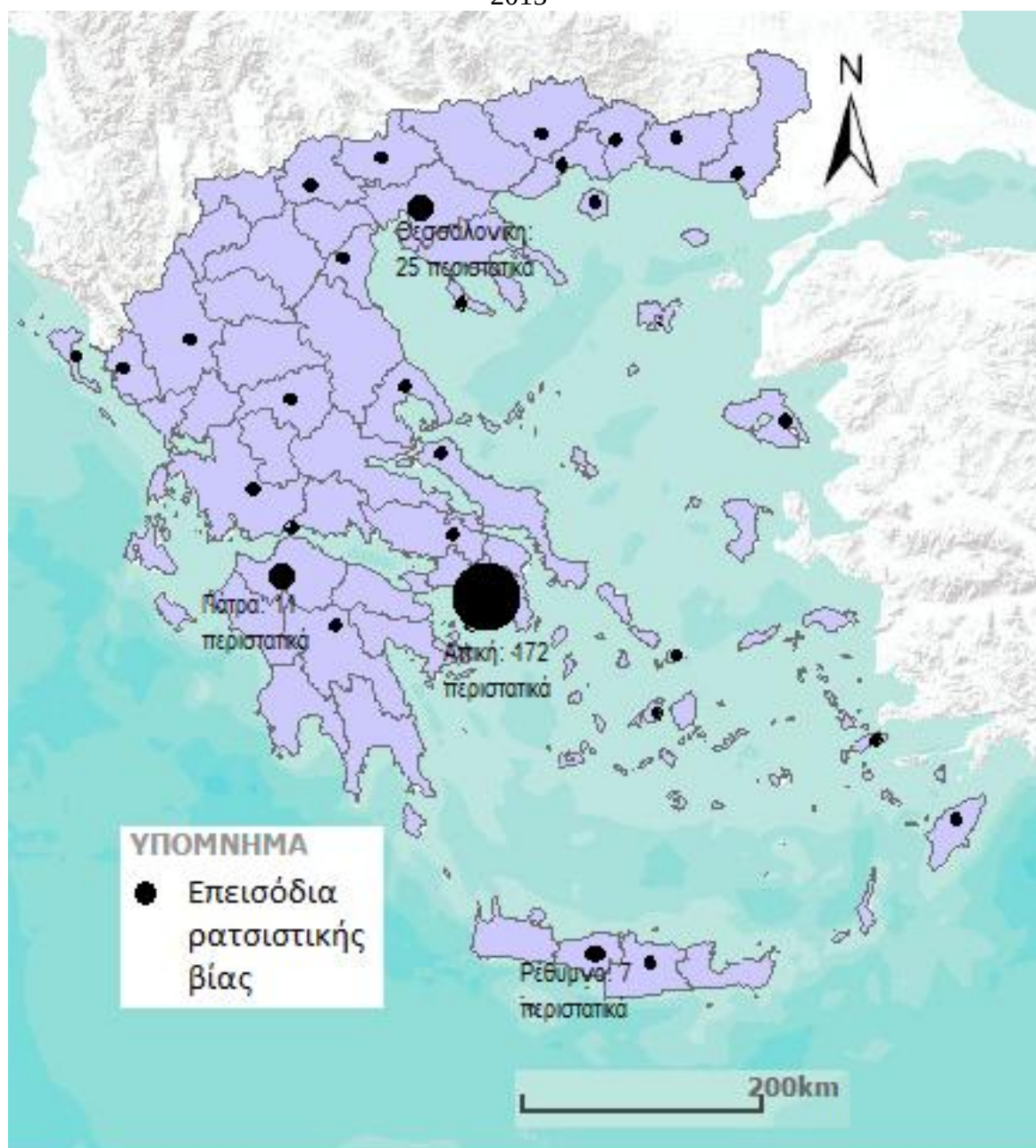

Πηγή: <http://ivrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Τέλος, το 2015 βλέπουμε να αυξάνονται κατά πολύ οι περιοχές στις οποίες εκδηλώθηκαν ρατσιστικές συμπεριφορές, ενώ η Αθήνα και ειδικότερα το κέντρο εξακολουθούν να κατέχουν την πρώτη θέση αριθμητικά. 172 περιστατικά έλαβαν χώρα στην Αττική, κυρίως σε περιοχές της Αθήνας, αλλά καταγράφηκαν περιστατικά και σε περιοχές όπως η Βούλα, το Γαλάτσι, η Γλυφάδα, το Καβούρι, ο Μαραθώνας, τα Μέγαρα και ο Χολαργός. 25 περιστατικά καταγράφηκαν στη Θεσσαλονίκη. Είναι

αξιοσημείωτη η διεύρυνση της δυνατότητας καταγραφής από το Δίκτυο σε ολόκληρη την επικράτεια. Καταγράφηκαν περιστατικά στο Αγρίνιο, στην Αίγινα, στην Αλεξανδρούπολη, στη Βέροια, στο Βόλο, στη Δράμα, στην Έδεσσα, στην Ηγουμενίτσα, στο Ηράκλειο και στο Ρέθυμνο Κρήτης (7 περιστατικά), στη Θάσο, στη Θήβα, στην Ιστιαία, στα Ιωάννινα, στην Καβάλα, στην Κέρκυρα, στο Κιλκίς, στην Κομοτηνή, στην Κω, στη Λέσβο, στη Ρόδο, στη Μύκονο, στη Ναύπακτο, στην Ξάνθη, στην Πάρο, στην Πάτρα (11 περιστατικά), στην Πέλλα, στην Πιερία (Κατερίνη), στο Ποσίδι, στη Σαλαμίνα, στα Τρίκαλα, στην Τρίπολη (Χάρτης 5).

Χάρτης 5: γεωγραφική διασπορά επεισοδίων ρατσιστικής βίας για την Ελλάδα το 2015¹²⁶

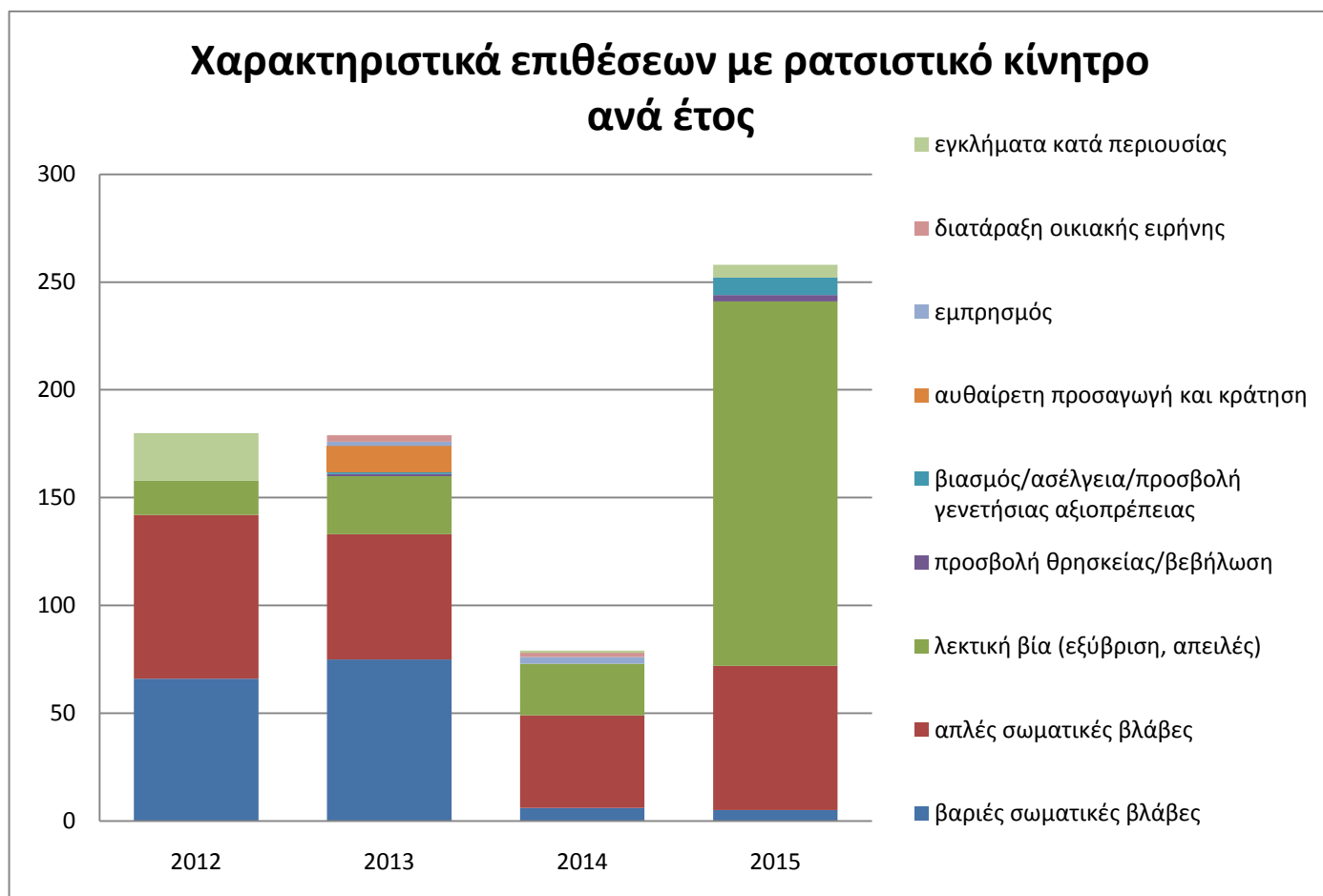
Πηγή: <http://rvmn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

¹²⁶ Στις περιοχές που έχουν σημειωθεί και δεν αναγράφεται πάνω στον χάρτη πόσα είναι τα περιστατικά έχει καταγραφεί από ένα επεισόδιο ρατσιστικής βίας για το 2015.

4.1.3. Χαρακτηριστικά των επιθέσεων με ρατσιστικό κίνητρο

Για το 2012 η πλειονότητα των περιστατικών αφορά σωματικές επιθέσεις κατά αλλοδαπών. Σημειώνεται επίσης ότι το Δίκτυο κατέγραψε ένα περιστατικό ανθρωποκτονίας εντός του 2012: πρόκειται για ένα 31χρονο Αιγύπτιο που απεβίωσε μετά από 17 μέρες σε εγκεφαλικό κόμα κατόπιν άγριου ξυλοδαρμού. Το περιστατικό αυτό, όπως και η γνωστή από τον τύπο άγρια δολοφονία του 19χρονου Ιρακινού στο κέντρο της Αθήνας τον Αύγουστο του 2012, αποτελούν δραματική υπενθύμιση ότι η βία με ρατσιστικό κίνητρο, εκτός από φαινόμενο συνεχές, είναι και φαινόμενο ολοένα κλιμακούμενο σε ένταση βίας στην ελληνική κοινωνία. Στο σχήμα 8, παρακάτω, βλέπουμε τα χαρακτηριστικά των επιθέσεων πιο αναλυτικά και για τις υπόλοιπες χρονιές.

Σχήμα 8¹²⁷:

Πηγή: <http://ivrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

¹²⁷

Πολλά περιστατικά λεκτικής βίας συνδυάζονται με απειλές, εξύβριση, φθορά ξένης περιουσίας και κλοπές

Η πλειονότητα των περιστατικών και πάλι το 2013 αφορά σωματικές επιθέσεις κατά αλλοδαπών, ενώ οι τύποι των εγκληματικών πράξεων είναι κυρίως βαριές σωματικές βλάβες (75 περιπτώσεις). Σημειώνεται επίσης ότι το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε, κατόπιν επικοινωνίας με την οικογένεια του θύματος και εκπροσώπους της Πακιστανικής κοινότητας, τη δολοφονική επίθεση εναντίον του 26χρονου Σαχζάτ Λουκμάν από δύο άτομα που επέβαιναν σε μηχανή στην περιοχή των Πετραλώνων στις αρχές του 2013.

Στην πλειονότητα των περιστατικών προκλήθηκαν σωματικές βλάβες στα θύματα και το 2014. Το 2015 βλέπουμε για πρώτη φορά πως η πλειοψηφία των επιθέσεων έχει λεκτικό χαρακτήρα, ωστόσο δεν έχουν εκλείψει οι ακραίες εκδηλώσεις ρατσισμού, απλώς ο αριθμός των περιστατικών είναι μεγαλύτερος και λόγω της διεύρυνσης της γεωγραφικής εμβέλειας του Δικτύου μέσω της επικοινωνίας με φορείς που δραστηριοποιούνται στα σημεία εισόδου και ταυτοποίησης των προσφύγων, όπως αναφέραμε και νωρίτερα.

4.1.4. Θύτες ρατσιστικών επεισοδίων

Οι δράστες των επιθέσεων που καταγράφηκαν ήταν στην συντριπτική τους πλειοψηφία άνδρες, για όλες τις χρονιές που εξετάζουμε, ενώ παρατηρείται η συμμετοχή γυναικών κυρίως σε περιπτώσεις μικτών ομάδων επίθεσης. Οι ηλικίες δεν διαφέρουν από το 2012 έως και το 2014, καθώς όλοι σχεδόν οι δράστες ανήκουν στο ηλικιακό φάσμα 20-30 έτη. Το 2015 ωστόσο η εικόνα αυτή αλλάζει και παρατηρούμε πως ολοένα και μεγαλύτερης ηλικίας άτομα έχουν την τάση να εκδηλώνουν ρατσιστικές συμπεριφορές. Τέλος όσον αφορά τα βασικά χαρακτηριστικά των θυτών, ήταν κυρίως Έλληνες, κατά δήλωση των θυμάτων.

Όσον αφορά τις οργανωμένες επιθέσεις από ομάδες, για το 2012 σε 91 από σύνολο 154 περιστατικών, τα θύματα των επιθέσεων πιστεύουν ότι οι δράστες συνδέονται με εξτρεμιστικές ομάδες, γεγονός που προκύπτει και από τα ποιοτικά στοιχεία που καταγράφονται για τις επιθέσεις: οι δράστες σε αυτές τις περιπτώσεις δρουν σε οργανωμένες ομάδες, που κυκλοφορούν είτε με μηχανές είτε πεζή, πολλές φορές με τη συνοδεία μεγάλωσωμων σκυλιών. Είναι ντυμένοι με μαύρα ρούχα και ενίοτε με

στρατιωτικά παντελόνια, φορώντας κράνη ή έχοντας καλυμμένα τα πρόσωπά τους. Τα θύματα μιλούν για περιοχές στην Αθήνα που αποτελούν πραγματικό άβατο λόγω του φόβου των επιθέσεων. Σημειώνεται ότι σε 8 περιπτώσεις τα θύματα των επιθέσεων ή οι μάρτυρες ανέφεραν ότι ανάμεσα στους δράστες των επιθέσεων αναγνώρισαν άτομα που συνδέονται με τη Χρυσή Αυγή, είτε επειδή φόραγαν διακριτικά της οργάνωσης, είτε επειδή τα πρόσωπά τους συνδέονται με δημόσιες εκδηλώσεις της οργάνωσης στην περιοχή, είτε επειδή γνωρίζουν ότι είναι μέλη τοπικών οργανώσεων του κόμματος. Το 2013, δεν αλλάζει ιδιαίτερα αυτή η εικόνα, σε 6 μόνο από τις 166 επιθέσεις αναφέρεται ένας μόνο θύτης. Οι περισσότερες επιθέσεις γίνονται από ομάδες των 2-10 ατόμων. Σημειώνεται επίσης ότι σε 15 περιπτώσεις τα θύματα των επιθέσεων ή οι μάρτυρες ανέφεραν ότι ανάμεσα στους δράστες των επιθέσεων αναγνώρισαν άτομα που συνδέονται με τη Χρυσή Αυγή. Ωστόσο τις επόμενες χρονιές, 2014 και 2015, η εικόνα αυτή φαινομενικά μόνο αλλάζει, βλέπουμε πως οι επιθέσεις σταματούν να οργανώνονται κυρίως από ομάδες, αντίθετα οι περισσότερες έχουν έναν δράστη και δεν γίνεται αναφορά σε χαρακτηριστικά που να παραπέμπουν σε εξτρεμιστές. Η αλλαγή αυτή θα μπορούσαμε να πούμε πως συνδέεται με την διερεύνηση της δράσης της Χρυσής Αυγής. Παρά την απουσία όμως στις περισσότερες περιπτώσεις εμφανών διακριτικών στοιχείων που θα ταύτιζαν τους δράστες με μέλη εξτρεμιστικών ομάδων ή με την καταγεγραμμένη κατά τα προηγούμενα έτη πρακτική των ταγμάτων ασφαλείας, κοινό στοιχείο των επιθέσεων αποτελεί η άσκηση έντονης βίας, η αριθμητική υπεροχή των δραστών ως προς το θύμα και η ρητή στοχοποίηση του θύματος λόγω εθνικής προέλευση του θύματος ή/και λόγω χρώματος. Επομένως, ενώ οι δράστες στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν επικαλούνται κατά τη διάπραξη του εγκλήματος με κάποιο τρόπο (είτε ρητώς, είτε με την περιβολή τους και την χρήση διακριτικών) την Χρυσή Αυγή ή τη συμμετοχή τους σε άλλη οργανωμένη ομάδα, από την περιγραφή των περιστατικών προκύπτει ότι η δράση οργανωμένων ομάδων δεν έχει εκλείψει.

Ειδική κατηγορία, επίσης, αποτελούν τα περιστατικά όπου συνδέεται η αστυνομική με τη ρατσιστική βία. Πρόκειται για περιστατικά στα οποία ένστολοι, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και σε επιχειρήσεις ρουτίνας, καταφεύγουν σε έκνομες ενέργειες και πρακτικές άσκησης βίας. Όλες τις χρονιές ένα μεγάλο ποσοστό θυτών ανήκει σε αυτές τις τάξεις. Βλέπουμε πως τα περιστατικά αυτά εκτυλίσσονται κυρίως σε χώρους κράτησης. Τα περισσότερα θύματα ένστολων θεωρούν ότι

στοχοποιήθηκαν λόγω αλλοδαπότητας ή/και χρώματος, θρησκείας, ενώ σε μικρότερο ποσοστό οι επιθέσεις γίνονται προς άτομα ΛΟΑΤΚΙ.

Στα περιστατικά στα οποία εμπλέκονται ένστολοι κυριαρχεί η εξής εικόνα: υπήκοοι τρίτων χωρών, ανεξαρτήτως καθεστώτος διαμονής, εκτίθενται σε βίαιες συμπεριφορές εκ μέρους ορισμένων αστυνομικών και αξιωματικών άλλων σωμάτων ασφαλείας. Φαίνεται ότι στοχοποιούνται λόγω στερεοτυπικών αντιλήψεων, στρεβλώσεων και κενών της μεταναστευτικής πολιτικής και λόγω της ιδιαίτερης ευάλωτότητάς τους, δεδομένου ότι συχνά τα περιστατικά λαμβάνουν χώρα χωρίς την παρουσία μαρτύρων ή σε χώρους κράτησης. Στις περισσότερες περιπτώσεις κατά προσφύγων και μεταναστών, οι ένστολοι κατέφυγαν σε αδικαιολόγητη άσκηση βίας κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Πρόκειται για αυθαίρετες πρακτικές οι οποίες αποτυπώνουν κατά αντικειμενικό τρόπο την εξευτελιστική αντιμετώπιση των θυμάτων και την άνευ λόγου υπέρβαση εκ μέρους των ένστολων των ορίων άσκησης των καθηκόντων τους. Μόνο σε 2 περιπτώσεις από τις 11, το θύμα ήθελε να προβεί σε καταγγελία κατά την στιγμή της καταγραφής (αναλυτικότερα στοιχεία για τις καταγγελίες από τα θύματα βλέπουμε παρακάτω).

Από την περιγραφή των περιστατικών από τα θύματα προκύπτει η σπουδαιότητα της παρέμβασης από τους αυτόπτες μάρτυρες. Η παρουσία και η ειρηνική παρέμβαση των αυτοπτών μαρτύρων δύνανται να δράσουν αποτρεπτικά για τους δράστες και προστατευτικά για το θύμα. Πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι η διαχείριση του αποδεικτικού υλικού περιστατικών αστυνομικής βίας συναντά μεγάλες προκλήσεις σε διεθνές επίπεδο.

Η εικόνα που δίνει, η ταύτιση της αστυνομικής με την ρατσιστική βία, θα λέγαμε πως είναι ιδιαίτερος ανησυχητική και φανερώνει την έως σήμερα αδυναμία αποτελεσματικής αντιμετώπισης των περιπτώσεων στις οποίες δεν τηρείται η νομιμότητα. Η ατιμωρησία για τέτοιου είδους πρακτικές ενισχύεται από την ανυπαρξία αποτελεσματικού ανεξάρτητου μηχανισμού διερεύνησης των καταγγελιών για την αστυνομική αυθαιρεσία, με αποτέλεσμα να υπονομεύονται σε ένα μεγάλο βαθμό οι προσπάθειες αντιμετώπισης του ρατσιστικού εγκλήματος από την ελληνική Πολιτεία. Οι έκνομες αυτές ενέργειες, παρόλο που καταδικάζονται από την ΕΛ.ΑΣ., δεν εκλείπουν δυστυχώς με το πέρασμα του χρόνου. Η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (ECRI) αναφέρει στην έκθεσή

της για την Ελλάδα ότι το 2013, υποβλήθηκαν 109 καταγγελίες για ρατσιστικές πράξεις που διαπράχθηκαν από αστυνομικούς. Υπενθυμίζοντας ότι ο Ν. 3938/2011, όπως τροποποιήθηκε από το νόμο 4249/2014, ίδρυσε μια υπηρεσία αυθαίρετων συμβάντων εντός της Ελληνικής Αστυνομίας για τη διερεύνηση των περιπτώσεων κατάχρησης εξουσίας από την αστυνομία, η ECRI συστήνει τη δημιουργία μιας πλήρως ανεξάρτητης υπηρεσίας, η οποία δεν θα είναι μέρος της αστυνομίας¹²⁸.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε την ιδιαίτερη σημασία που αποκτά το στοιχείο του ρατσιστικού κινήτρου στο πλαίσιο του σύνθετου ζητήματος της αστυνομικής βίας. Εκτός από την ηθική απαξία την οποία πρέπει να εκφράζει εμπράκτως η Πολιτεία, δεδομένου ότι οι ένστολοι αποτελούν εκπροσώπους του κράτους και είναι υπεύθυνοι για την ασφάλεια όσων βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, η διάδοση πρακτικών ρατσιστικού περιεχομένου ενισχύει το θεσμικό ρατσισμό και δυσκολεύει την αποτελεσματική αντιμετώπισή του. Η ανοχή και η ατιμωρησία τέτοιων πρακτικών πυροδοτούν νέες κοινωνικές εντάσεις, ενώ παράλληλα εξοικειώνουν ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας με τη ρατσιστική βία και κατ' επέκταση με τον εξτρεμισμό. Με άλλα λόγια, όταν ο θεσμικός ρατσισμός ο οποίος εκδηλώνεται με τη μορφή βίας δεν καταδικάζεται εμπράκτως και δεν αντιμετωπίζεται με τη λήψη βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων μέτρων, το μήνυμα που λαμβάνει η κοινωνία είναι ότι η ρατσιστική βία συγχωρείται - και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις στρεβλώσεων ενδείκνυται.

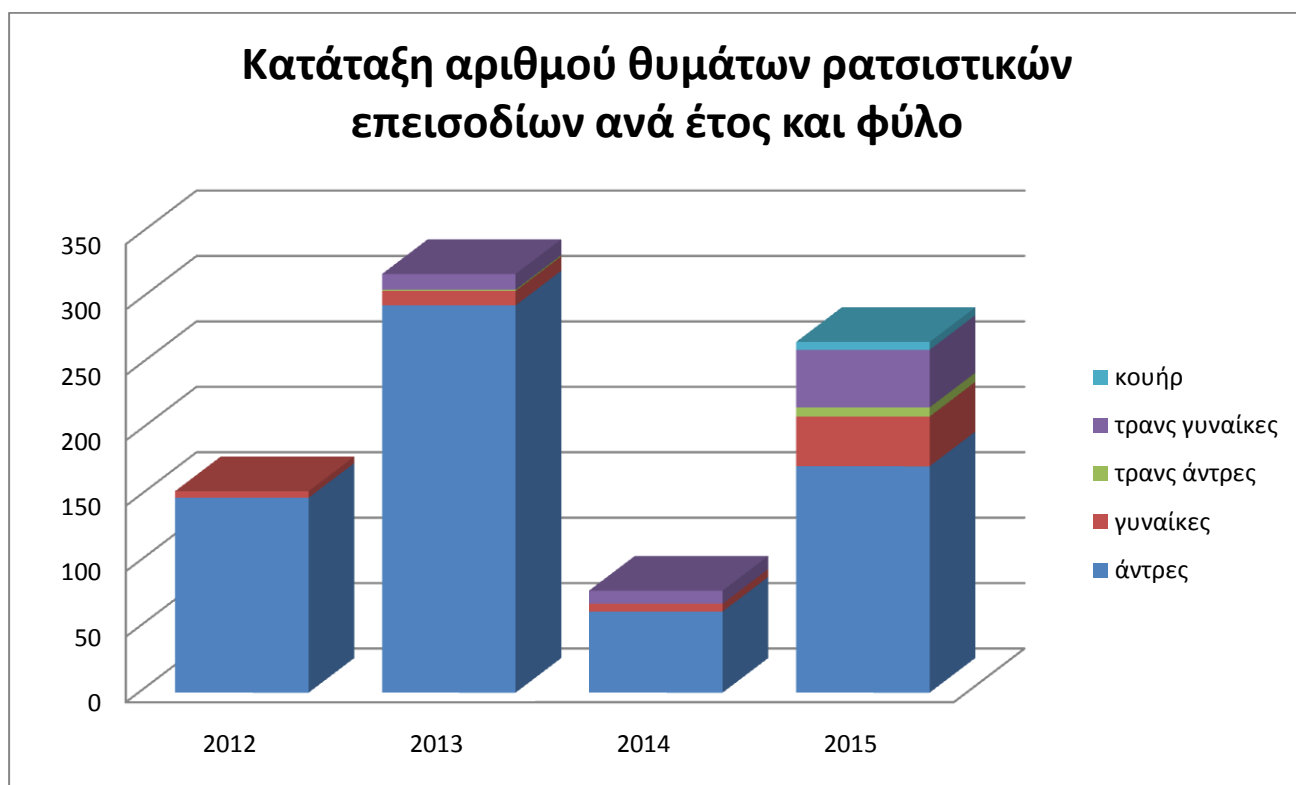
Γι' αυτό, πρέπει να τονίσουμε την σημαντικότητα των νομοθετικών ρυθμίσεων που κινούνται στην κατεύθυνση της καταπολέμησης των εγκλημάτων μίσους. Οι νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις διευκολύνουν την πρόσβαση των θυμάτων στην αστυνομία και τη δικαιοσύνη και εξειδικεύουν την υποχρέωση των αστυνομικών και των εισαγγελικών αρχών να διερευνούν την ύπαρξη ρατσιστικού κινήτρου. Στην πράξη, ωστόσο, τα θύματα συναντούν εμπόδια, τα οποία οι αρμόδιες υπηρεσίες καλούνται να αντιμετωπίσουν, ιδίως όταν αυτά συνδέονται με την έλλειψη εκπαίδευσης και αλληλοενημέρωσης των αρμόδιων αρχών.

¹²⁸ Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (πέμπτος κύκλος επιτήρησης) (2015), παρ. 70-71.

4.1.5. Θύματα ρατσισμού

Τα θύματα τα οποία ήρθαν σε επαφή με τα μέλη του Δικτύου στα πλαίσια της καταγραφής ήταν, για όλες τις χρονιές που εξετάζουμε, στην πλειοψηφία τους άντρες και νεαρά σε ηλικία (με μέσο όρο τα 28 έτη), μόνο την τελευταία χρονιά, 2015, όπου είναι και η μόνη στην οποία τα περισσότερα θύματα ανήκουν στην κατηγορία ΛΟΑΤΚΙ βλέπουμε πολλά θύματα τρανς (αναλυτικότερα στο σχήμα 9).

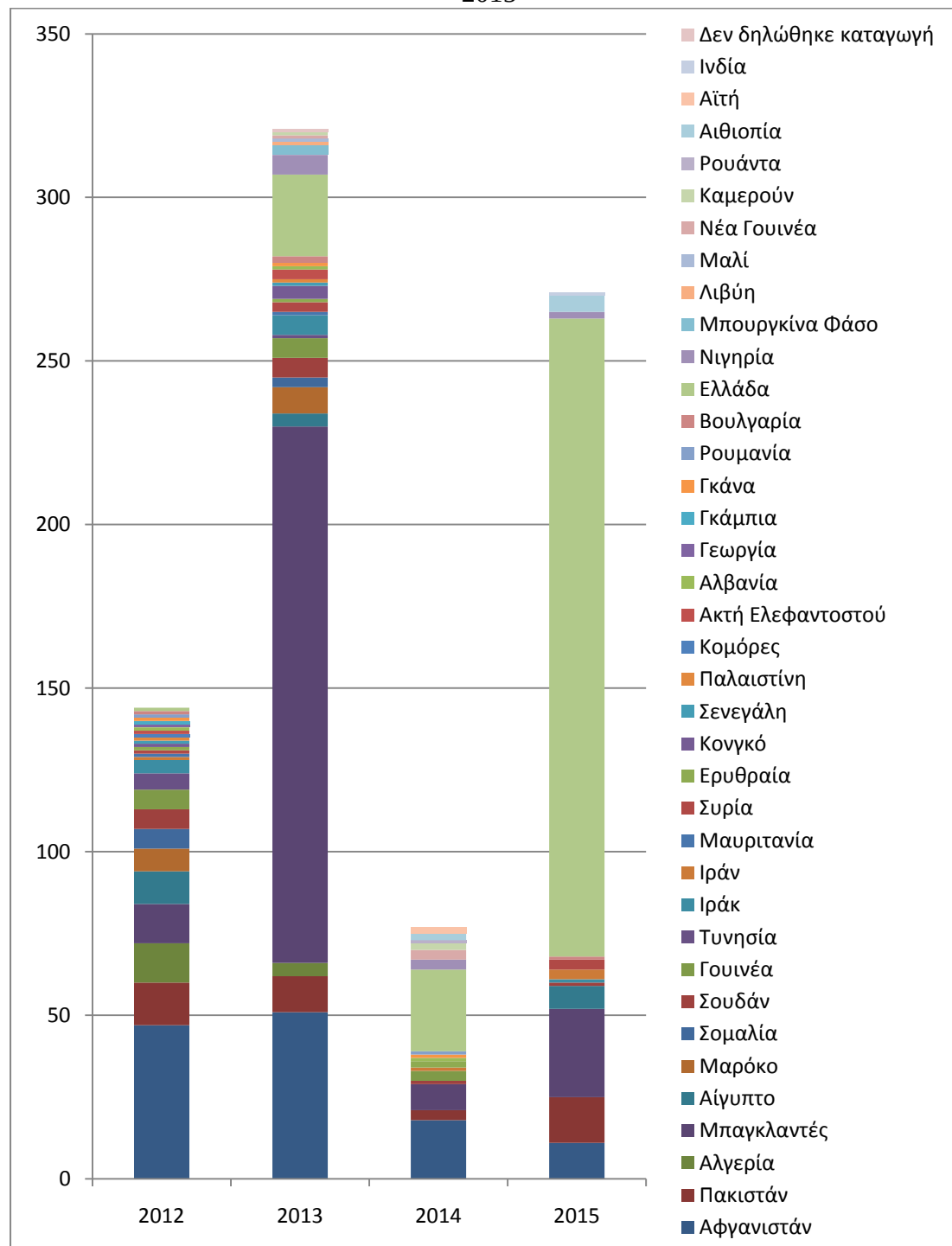
Σχήμα 9:

Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Όπως αναφέραμε νωρίτερα, τις χρονιές 2012-2014 στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι δέκτες ρατσιστικών συμπεριφορών ήταν μετανάστες ή πρόσφυγες. Στο Σχήμα 10 βλέπουμε αναλυτικά τις χώρες καταγωγής των θυμάτων αυτών. Τα άτομα που στοχοποιήθηκαν προέρχονταν από χώρες κυρίως της Αφρικής και της Ασίας. Το 2013 βλέπουμε πολύ μεγάλο ποσοστό θυμάτων προερχόμενων από το Μπαγκλαντές λόγω του περιστατικού της Νέας Μανωλάδας ενώ το 2015 βλέπουμε πολλά θύματα και από την Ελλάδα καθώς στοχοποιήθηκαν εκείνη την χρονιά κυρίως άτομα ΛΟΑΤΚΙ.

Σχήμα 10 : Χώρες καταγωγής των θυμάτων ρατσιστικής βίας από το 2012 έως το 2015

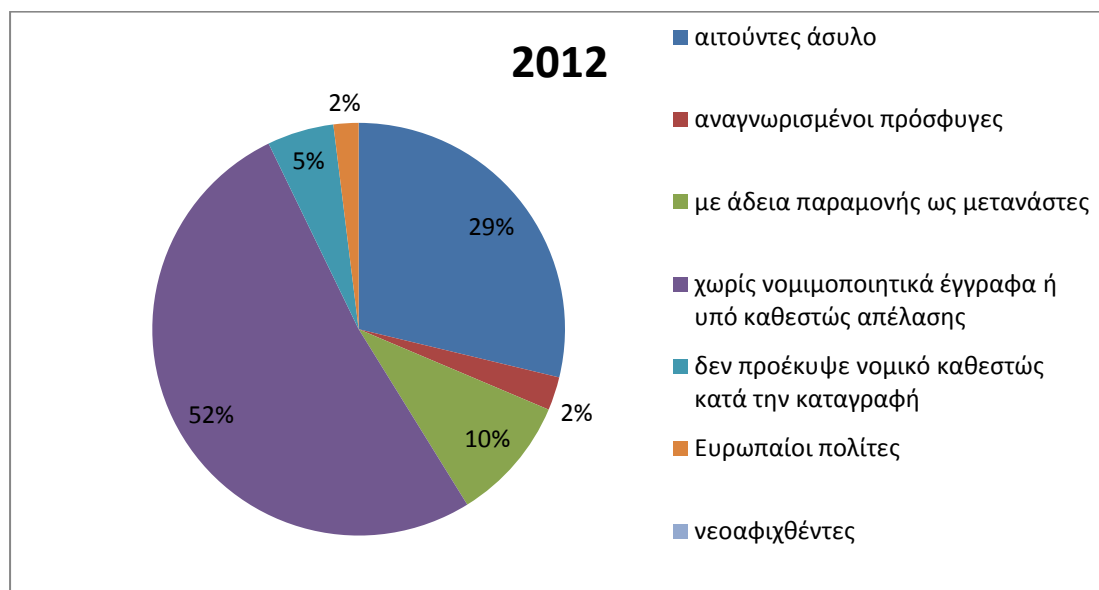

Πηγή: <http://gvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Από τα θύματα που ανήκουν στην κατηγορία μετανάστες- πρόσφυγες έχουμε στοιχεία και για το νομικό τους καθεστώς, στα σχήματα 11 (α έως δ) βλέπουμε αναλυτικά τις κατηγορίες ανά έτος. Αυτό που κυρίως παρατηρούμε είναι πως ανεξαρτήτως έτους η κατηγορία που δέχεται τις περισσότερες επιθέσεις είναι αυτή

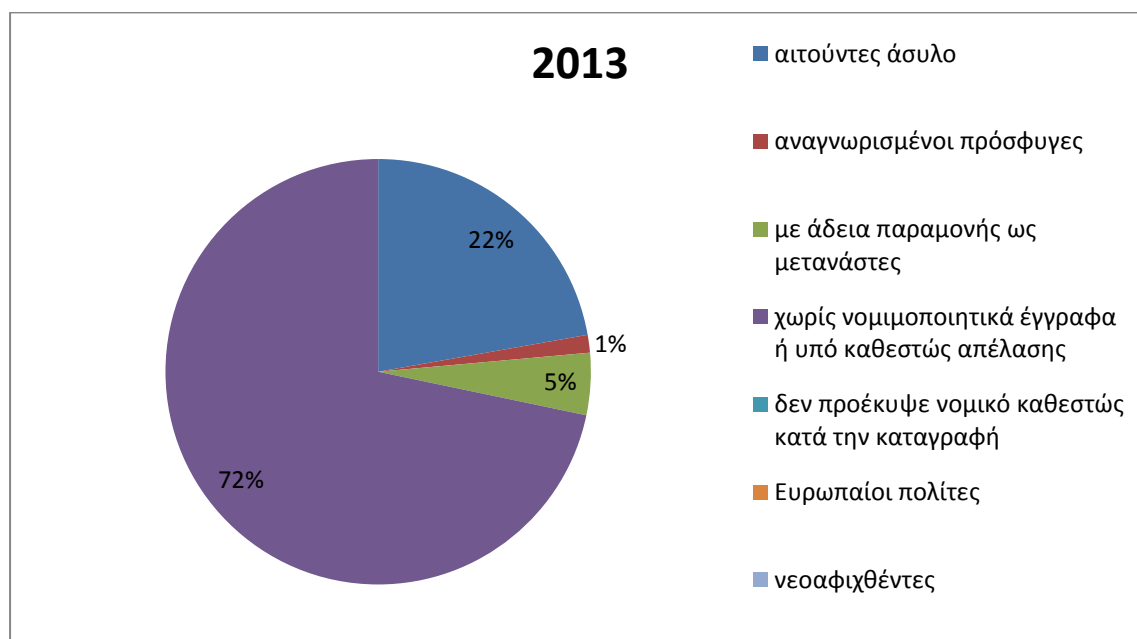
των παράνομων μεταναστών, δηλαδή εκείνων, που όπως αναφέρονται στα σχήματα, δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα ή είναι υπό το καθεστώς απέλασης. Το 2015 βλέπουμε πως για πολλά θύματα δεν προέκυψε νομικό καθεστώς κατά την καταγραφή αλλά αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί από την έξαρση των εισροών αλλοδαπών λόγω της προσφυγικής κρίσης.

Σχήμα 11α: Νομικό καθεστώς αλλοδαπών θυμάτων ρατσιστικής βίας για το 2012

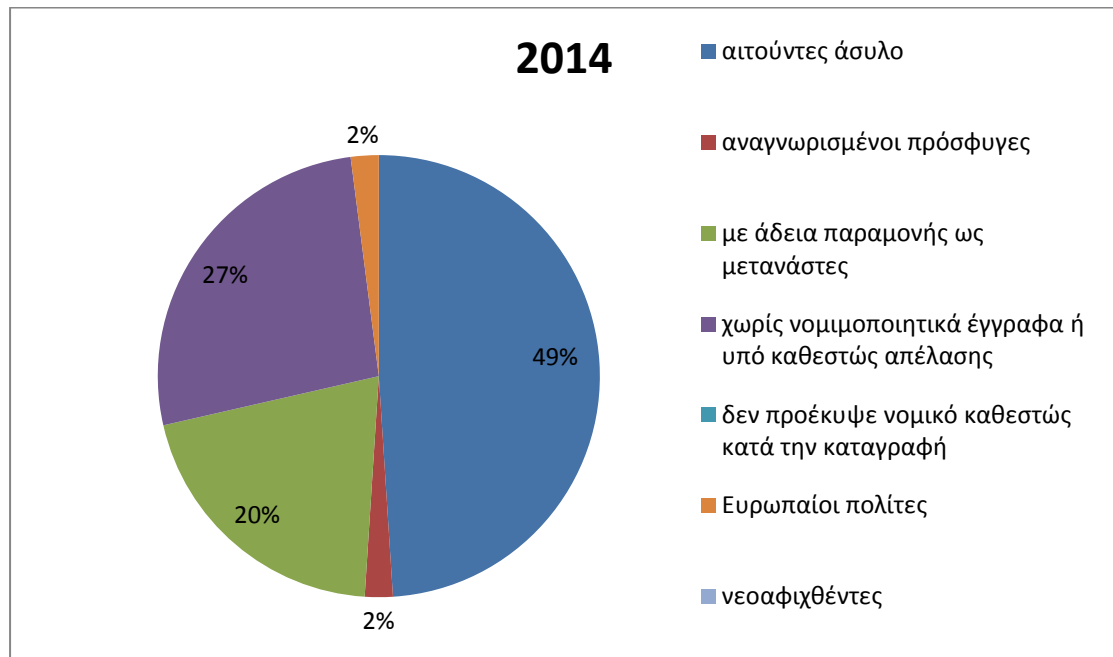
Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Σχήμα 11β: Νομικό καθεστώς αλλοδαπών θυμάτων ρατσιστικής βίας για το 2013

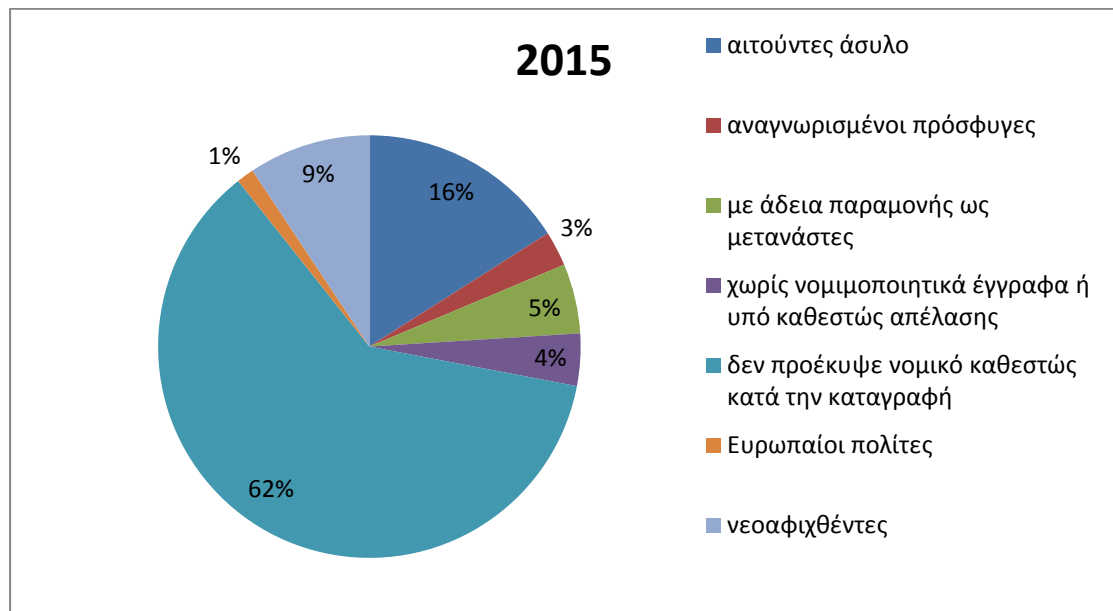
Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Σχήμα 11γ: Νομικό καθεστώς αλλοδαπών θυμάτων ρατσιστικής βίας για το 2014

Πηγή: <http://ivrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Σχήμα 11δ: Νομικό καθεστώς αλλοδαπών θυμάτων ρατσιστικής βίας για το 2015

Πηγή: <http://ivrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

4.1.6. Επιθέσεις κατά προσφύγων στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης

Στην ενότητα αυτή αναλύονται περιστατικά κατά νεοαφιχθέντων ατόμων στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης. Πρέπει να τονιστεί εξ αρχής η δυσκολία καταγραφής περιστατικών κατά του νεοαφιχθέντος πληθυσμού. Λόγοι που συμβάλλουν σε αυτό είναι η προσωρινότητα της διαμονής των νεοεισερχομένων και οι μεγάλοι αριθμοί τους που δυσκολεύουν τον εντοπισμό των θυμάτων, ακόμα και όταν οι επιθέσεις αφήνουν εμφανή σημάδια. Επιπλέον, στις περιπτώσεις αυτές τα θύματα δεν επιθυμούν να καταγγείλουν την επίθεση φοβούμενα ότι αυτό θα καθυστερούσε την περαιτέρω πορεία προς άλλες χώρες της Ευρώπης. Πέντε περιστατικά έλαβαν χώρα τον Αύγουστο του 2015 στη Μόρια της Λέσβου, ένα στην Αστυνομική Διεύθυνση της Κω και ένα στην πλατεία Βικτωρίας τον περασμένο Δεκέμβριο. Σε τέσσερα περιστατικά προκλήθηκαν σωματικές βλάβες (ή και εξυβρίσεις), σε δύο προκλήθηκαν φθορά ξένης περιουσίας και εξύβριση και σε ένα έργω εξύβριση και παρενόχληση. Τα θύματα ήταν έξι ανήλικοι και ένας ενήλικος (όλοι άνδρες). Δράστες ήταν δύο ένστολοι, τέσσερις δόκιμοι φρουροί, ενώ ένα περιστατικό αποδίδεται σε εξτρεμιστική ομάδα.

Στα περισσότερα περιστατικά κατά ανηλίκων νεοαφιχθέντων, διαφαίνεται η δυσκολία διαχείρισης τέτοιων περιπτώσεων από τους ένστολους και τους φρουρούς. Οι ανήλικοι αντιμετωπίστηκαν στις περιπτώσεις αυτές ως κρατούμενοι και με ιδιαίτερη καχυποψία. Ξεχωρίζουν δύο περιστατικά, στα οποία η επίθεση πυροδοτήθηκε από τις μπλούζες με την τουρκική σημαία που φορούσαν τα θύματα, τα οποία είχαν αφιχθεί από την Τουρκία. Στις δύο αυτές περιπτώσεις, οι δράστες εξύβρισαν τους ανηλίκους με περιφρονητικό τρόπο και έκαψαν τις μπλούζες τους. Παρά την ενίσχυση της παρουσίας της ΜΚΟ ΜΕΤΑδρασης, που κατέγραψε τα συγκεκριμένα περιστατικά, δεν προέκυψαν άλλες καταγραφές. Η εξομάλυνση της διαχείρισης αυτών των περιπτώσεων από τους εμπλεκόμενους φορείς ενδεχομένως απομόνωνε τέτοιες συμπεριφορές.

Εδώ πάλι παρατηρούμε πως η ειρηνική παρέμβαση των αυτοπτών μαρτύρων δύναται να δράσει αποτρεπτικά για τους δράστες και προστατευτικά για το θύμα. Ο ρόλος των αυτοπτών μαρτύρων είναι στενά συνυφασμένος με τον αντίκτυπο που δύναται να έχει ένα ρατσιστικό έγκλημα στο σύνολο της κοινωνίας. Η αδράνεια εκ μέρους των μαρτύρων, ακόμα και σε σχέση με λεκτικές επιθέσεις, ισχυροποιεί τους δράστες και αποσταθεροποιεί περαιτέρω το θύμα.

Πάντως, παρά το χαμηλό αριθμό περιστατικών σε σχέση με τον αριθμό των ατόμων που εισήλθαν στην Ελλάδα στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης, θα έπρεπε να παραμείνουμε σε διαρκή επαγρύπνηση για τυχόν κλιμάκωση της βίας εναντίον τους στο μέλλον. Καθώς παρατηρείται αναβρασμός με πορείες διαμαρτυρίας και επεισόδια στις νησιωτικές περιοχές που πρωτο-εισέρχονται οι πρόσφυγες και στα κέντρα φιλοξενίας, τα λεγόμενα hot spot και εν συνεχεία αντίδραση στην ένταξη των προσφυγόπουλων σε ελληνικά σχολεία. Από την επικαιρότητα αντλήσαμε πληροφορίες τις οποίες θα παραθέσουμε προκειμένου να αποδώσουμε κομμάτι της εικόνας του σήμερα καθώς άλλα επίσημα στοιχεία δεν υπάρχουν προς το παρόν.

Μεγάλος όγκος προσφύγων καταφθάνει συνεχώς τα τελευταία χρόνια στα νησιά που βρίσκονται κοντά στα παράλια της Τουρκίας, όπως η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος, η Λέρος και η Κως. Ιδιαίτερα το περασμένο καλοκαίρι απασχολούσαν την επικαιρότητα ειδήσεις που αφορούσαν την αγανάκτηση των ντόπιων και μελλών ακροδεξιών ομάδων, στα νησιά που αναφέραμε νωρίτερα, για το τεράστιο πλήθος προσφύγων που είχε συγκεντρωθεί στον τόπο τους.

Χαρακτηριστικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα επεισόδια από τα οποία στιγματίστηκε η πορεία εκατοντάδων πολιτών της Μόριας στη Μυτιλήνη, οι οποίοι διαδήλωσαν το πρωί της Δευτέρας 19 Σεπτεμβρίου 2016 στους δρόμους της πόλης με αίτημα την εκκένωση της περιοχής από τους χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες που ζουν έξω από το hot spot. Τρεις νεαρές γυναίκες χτυπήθηκαν από ακροδεξιά στοιχεία, σύμφωνα με πληροφορίες, τα οποία είχαν παρεισφρήσει στην πορεία, η μία εκ των οποίων –εθελόντρια που δραστηριοποιείται σε δομή φιλοξενίας της Μυτιλήνης– μεταφέρθηκε τραυματισμένη στο νοσοκομείο¹²⁹.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της συγκέντρωσης διαμαρτυρίας πολιτών που πραγματοποιήθηκε στις 18:30 το απόγευμα της Τετάρτης 16 Σεπτεμβρίου 2016, στην κεντρική πλατεία Χίου με θέμα το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα, η οποία επίσης στιγματίστηκε από επεισόδια. Παρότι η αρχική συγκέντρωση ήταν ειρηνική και ευπρεπής, τα πνεύματα οξύνθηκαν όταν μερίδα των διαμαρτυρομένων αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν πορεία διαμαρτυρίας με κατεύθυνση τον καταυλισμό του ΔΗΠΕΘΕ και της Σούδας όπου

¹²⁹

<http://www.cnn.gr/news/ellada/story/46964/epeisodia-stin-poreia-ton-katoikon-tis-morias-gia-to-prosfigiko>

διαμένουν περί τα 1.800 άτομα. Μερίδα από το πλήθος κατάφερε να ξεφύγει από τον έλεγχο της Αστυνομίας, περί τα 150 άτομα κινήθηκαν προς τον καταυλισμό της Σούδας ψάλλοντας τον Εθνικό Ύμνο και φωνάζοντας συνθήματα κατά των μεταναστών. Λίγο αργότερα ήρθε η αντίδρασή των προσφύγων που με συνθήματα ζητούσαν να φύγουν για την Αθήνα και την Ελλάδα. Μάλιστα υπήρξαν άτομα μέσα από τον καταυλισμό τα οποία ξεκίνησαν να πετάνε πέτρες προς την ομάδα των 150 ατόμων¹³⁰.

Από την πολύ πρόσφατη επικαιρότητα βλέπουμε επίσης αντιδράσεις πολιτών και μελλών της χρυσής αυγής στην ένταξη των παιδιών των προσφύγων στα ελληνικά σχολεία. Την Τρίτη, 17 Ιανουαρίου 2017 ομάδα Χρυσανιτών με επικεφαλής τον υπόδικο βουλευτή Γιάννη Λαγό πήγε στο στο Α' Δημοτικό Σχολείο Νέου Ικονίου, στο Πέραμα ενώ ήταν προγραμματισμένη συνεδρίαση καθηγητών και γονέων προκειμένου να αποφασιστεί αν τα προσφυγόπουλα θα μετέχουν στα απογευματινά μαθήματα του σχολείου. Ο Γιάννης Λαγός όταν έφθασε στο προαύλιο χώρο του σχολείου, σύμφωνα με τις καταγγελίες άρχισε να απευθύνεται με χυδαίες εκφράσεις κατά των δασκάλων και των γονέων, εξαπολύοντας μάλιστα και απειλές. Η αστυνομία που γνώριζε ότι θα πραγματοποιηθεί η σύσκεψη, βρισκόταν έξω από το δημοτικό, ωστόσο η παρουσία της ήταν διακριτική¹³¹.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αντίδρασης και ρατσισμού, αποτελεί η περίπτωση στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης, όπου ο δήμαρχος της περιοχής Αστ. Γαβότσης προσπαθούσε συστηματικά να δημιουργήσει ξενοφοβικό και ρατσιστικό κλίμα στην περιοχή καλώντας ουσιαστικά τους πολίτες να αντιδράσουν στην ένταξη των προσφύγων στα σχολεία. Ήταν εκείνος που από τον Φεβρουάριο του 2016 και με αφορμή τις πληροφορίες για την δημιουργία κέντρου φιλοξενίας προσφύγων είχε δηλώσει στα τηλεοπτικά κανάλια ότι «δεν μπορεί η Δυτική Θεσσαλονίκη να είναι η χαβούζα της πόλης» αποκαλώντας ουσιαστικά σκουπίδια τους πρόσφυγες. Ενώ τον Μάιο του 2016, ο ίδιος είχε καλέσει σε ρατσιστική διαμαρτυρία ενάντια στο κέντρο φιλοξενίας προσφύγων στην περιοχή χωρίς επιτυχία καθώς μόνο 150 άτομα ακολούθησαν το ξενοφοβικό κάλεσμά του, ενώ λίγο νωρίτερα κάλεσε σε έκτακτη συνεδρίαση το δημοτικό συμβούλιο θέτοντας ζήτημα «υγειονομικού κινδύνου» αν

¹³⁰ <http://www.protothema.gr/greece/article/610754/mat-me-himika-kata-politon-sti-hio-gia-tous-prosfuges/>

¹³¹ <http://www.cnn.gr/news/ellada/story/63224/proanakrissi-gia-to-rolo-tis-astynomias-sto-epeisodio-me-ton-lago>

ενταχθούν προσφυγόπουλα στα σχολεία. Να σημειωθεί ότι στην συνεδρίαση αυτή παραβρέθηκαν «ανησυχούντες» γονείς που φέρονται να είχαν ειδοποιηθεί, σύμφωνα με πληροφορίες, από τον δήμαρχο προκειμένου να δημιουργηθούν εντυπώσεις ενώ κάθε αντίθετη φωνή στο ρατσιστικό παραλήρημά του δεν μπορούσε να εισακουστεί καθώς καλύπτονταν από τις φωνές των "αντιδρώντων" γονέων¹³².

4.1.7. Επίσημες καταγγελίες από τα θύματα ρατσιστικής βίας στις αρχές

Όσον αφορά την επίσημη καταγγελία στις αρμόδιες αρχές της χώρας και την κίνηση της ποινικής διαδικασίας, μόνο η μειοψηφία των θυμάτων ανέφερε ότι έχει προβεί σε σχετικές ενέργειες. Οι υπόλοιποι δεν θα ήθελαν να προβούν σε καμία περαιτέρω ενέργεια, τις περισσότερες φορές επειδή δεν διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα και κατά συνέπεια φοβούνται ότι θα κρατηθούν προς έκδοση απόφασης απέλασης. Στην πράξη, αντί οι αστυνομικές αρχές να τους αντιμετωπίσουν ως πιθανά θύματα εγκληματικής πράξης, επιδεικνύουν προτεραιότητα στον έλεγχο της νόμιμης διαμονής του καταγγέλλοντος και απέχουν από την υποχρέωση να διερευνήσουν το ίδιο το συμβάν που τους καταγγέλλεται.

Σε αρκετές περιπτώσεις, θύματα ρατσιστικών επιθέσεων ανέφεραν ότι επιχείρησαν να καταγγείλουν τα περιστατικά στην αστυνομία αλλά αντιμετώπισαν την απροθυμία ή αποθάρρυνση και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την άρνηση στην πράξη των αστυνομικών αρχών να ανταποκριθούν. Επίσης, κάποια θύματα δεν επιθυμούσαν να προβούν σε καταγγελία επειδή έχουν υπάρξει στο παρελθόν θύματα αστυνομικής βίας ή επειδή γνωρίζουν ότι οι θύτες έχουν σχέσεις με την αστυνομία ή/και τη Χρυσή Αυγή και φοβούνται ότι θα στοχοποιηθούν. Το 2015 με την έξαρση της προσφυγικής κρίσης έχουμε επίσης περιπτώσεις θυμάτων τα οποία δεν ήθελαν να προβούν σε περαιτέρω ενέργειες είτε γιατί ήθελαν να φύγουν από την Ελλάδα (νεοαφιχθέντες κυρίως), είτε λόγω φόβου, γιατί δεν είχαν εμπιστοσύνη στις αρχές, είτε λόγω κακής ψυχολογικής κατάστασης κι έλλειψης βασικών αγαθών. Τέλος, υπάρχει διάχυτη εντύπωση ότι, ακόμα κι αν καταγγείλουν το περιστατικό στις αρμόδιες αρχές, δεν πρόκειται εντέλει να αποδοθεί δικαιοσύνη.

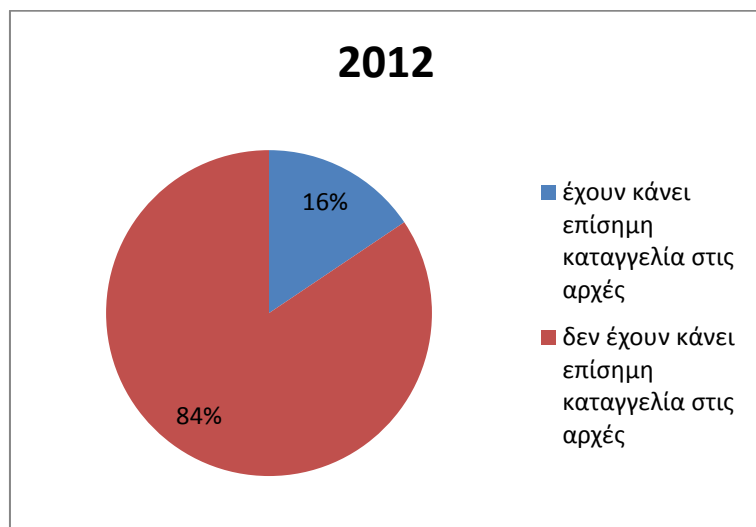
¹³² <http://www.alfavita.gr/arhron/koinonia/oraiokastro-ena-akomi-epeisodio-sto-sirial-toy-ratsismoy-ypo-ton-gavotsi>

Έχουμε παρατηρήσει πως τα θύματα που δέχονται επιθέσεις λόγω της εθνικής προέλευσής τους, ή/και της θρησκείας ή του χρώματός τους, δεν καταφεύγουν με την ίδια ευκολία στην καταγραφή των περιστατικών, ιδίως όταν δέχονται ελαφρύτερες επιθέσεις. Ακόμα και τα παιδιά των προσφύγων και μεταναστών, τα οποία έχουν μεγαλώσει στην Ελλάδα, θεωρούν δυστυχώς κομμάτι της καθημερινότητάς τους τη λεκτική βία που υφίστανται, με αποτέλεσμα τέτοιες επιθέσεις συνήθως να μη καταγράφονται και όταν καταγράφονται να αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό ποσοστό της πραγματικότητας. Μέχρι και το 2014, οι περισσότερες καταγραφές επιθέσεων κατά αλλοδαπών καταγράφηκαν είτε όταν τα θύματα ζήτησαν ιατρική και κοινωνική βοήθεια στις οργανώσεις-μέλη του Δικτύου είτε όταν οι επιθέσεις έγιναν γνωστές στον Τύπο και τα μέλη του Δικτύου παρείχαν με δική τους πρωτοβουλία κάποιου είδους συνδρομή στα θύματα. Είναι σημαντικό ότι εντός του 2015, χάρη σε ειδικό πρόγραμμα που υλοποίησε το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, καταγράφηκαν περιστατικά εντός των κοινοτήτων με τη βοήθεια των διαπολιτισμικών διαμεσολαβητών.

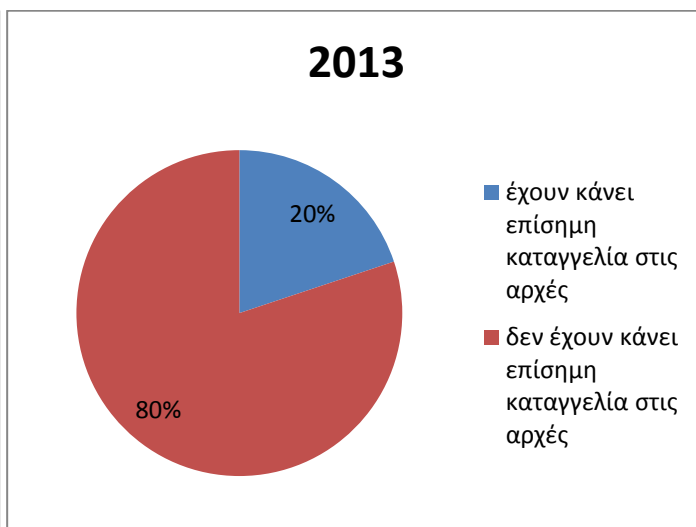
Όπως είπαμε και νωρίτερα, σε όλες τις χρονιές που εξετάζουμε είναι λίγες οι περιπτώσεις που ενημερώνεται επίσημα η αστυνομία και κινείται ποινική διαδικασία. Διατηρείται μεγάλη άρνηση από την πλευρά των θυμάτων στο να προβούν σε επίσημη καταγγελία αυτών που τους έχουν συμβεί. Στα παρακάτω σχήματα 12 (α έως δ) βλέπουμε στο σύνολο των περιστατικών τα ποσοστά αυτών που έχουν καταγγελλθεί επίσημα στην αστυνομία και τις αρχές ανά έτος.

Σχήμα 12 (α έως δ): Ποσοστό θυμάτων ρατσιστικής βίας που έχουν κάνει επίσημη καταγγελία στις αρχές για τα έτη 2012-2015 αντίστοιχα

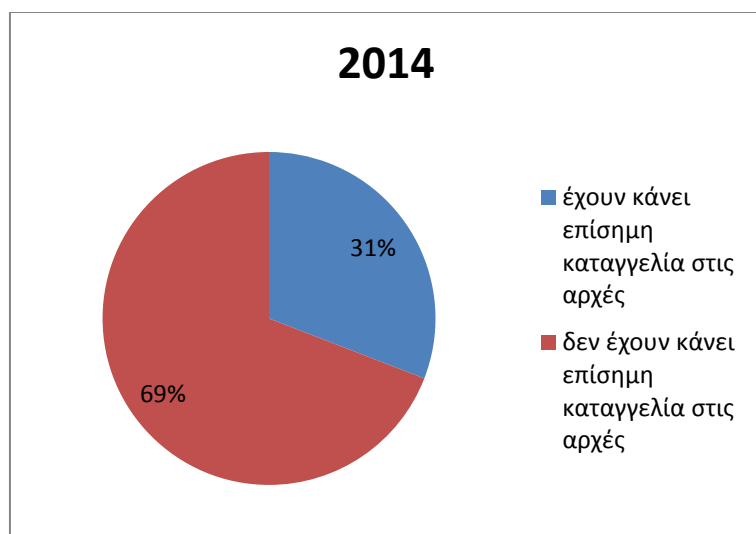
α)

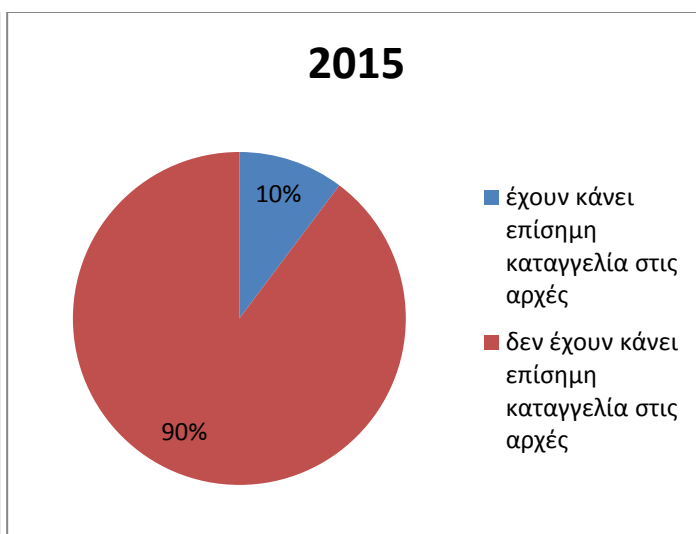
β)

γ)

δ)

Πηγή: <http://rvrn.org/>, επεξεργασία της συγγραφέως.

Αν λάβουμε υπόψη την αναλογία των περιστατικών που καταγράφηκαν και όσων καταγγέλλθηκαν ανά χρονιά, το 2014, παρατηρείται μια μικρή αύξηση των καταγγελιών από θύματα πρόσφυγες και μετανάστες. Επομένως, μπορούμε να συνάγουμε ότι η αστυνομική και δικαστική διερεύνηση της δράσης των εξτρεμιστικών ομάδων μέσω των υποθέσεων που συνδέονται με τη Χρυσή Αυγή έχει πράγματι συμβάλει θετικά στην ενδυνάμωση των θυμάτων. Με άλλα λόγια, η

δημοσιότητα που δόθηκε στην αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους από οργανωμένες ομάδες λειτούργησε ενδεχομένως ενθαρρυντικά για ένα ποσοστό των θυμάτων.

Το 2015 βλέπουμε το μικρότερο ποσοστό καταγγελλμένων περιστατικών σε σχέση με το σύνολο τους. Πρόκειται για περιστατικά στα οποία στοχοποιήθηκαν πρόσφυγες, μετανάστες, άτομα ΛΟΑΤΚΙ, η ισραηλιτική κοινότητα, η μουσουλμανική μειονότητα και υπερασπιστές ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ωστόσο η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που καταγγέλλθηκαν ήταν από άτομα ΛΟΑΤΚΙ, στοιχείο που ενισχύει την εντύπωση ότι παραμένει υψηλότερη η καταγγελία περιστατικών από μη αλλοδαπούς. Ωστόσο βασικό εμπόδιο στην καταγγελία περιστατικών από ΛΟΑΤΚΙ άτομα είναι ο φόβος για την αποκάλυψη του σεξουαλικού τους προσανατολισμού στο οικείο τους περιβάλλον, η απουσία νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου και οι προηγούμενες δυσάρεστες εμπειρίες από τις επαφές τους με την αστυνομία.

Οι νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες διευκολύνουν την πρόσβαση των θυμάτων στην αστυνομία και τη δικαιοσύνη και εξειδικεύουν την υποχρέωση των αστυνομικών και των εισαγγελικών αρχών να διερευνούν την ύπαρξη ρατσιστικού κινήτρου εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια του 2015. Στην πράξη, ωστόσο, δεν έχουν εξαλειφθεί όλα τα εμπόδια ως προς την πρόσβαση των θυμάτων στις αρχές, ιδίως στις περιπτώσεις εκτός της Αθήνας.

4.1.8. Στατιστικά στοιχεία από τα Τμήματα και Γραφεία αντιμετώπισης ρατσιστικής βίας της Ελληνικής Αστυνομίας για το 2014 και 2015

Τέλος, σύμφωνα με τα στοιχεία που κοινοποιήθηκαν στο Δίκτυο από την Ελληνική Αστυνομία, εντός του 2014, καταγράφηκαν πανελλαδικά από τις αρμόδιες Υπηρεσίες της Ελληνικής Αστυνομίας (Τμήματα και Γραφεία Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας) ογδόντα περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο, τα οποία και διερευνήθηκαν. Σχηματίστηκαν δικογραφίες οι οποίες υποβλήθηκαν στις κατά τόπο αρμόδιες Εισαγγελικές Αρχές για πενήντα επτά περιστατικά. Εξ' αυτών τριάντα εννιά περιστατικά παραπέμφθηκαν βάσει του Ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 4285/2014, το άρθρο 81Α Π.Κ. και τον Ν. 3304/2005. Δεν διευκρινίζεται η ακριβής κατάταξη των περιστατικών ανά λόγο επίθεσης, αλλά επισημαίνεται ότι στα

περισσότερα περιστατικά το κίνητρο των επιθέσεων σχετίζεται με την καταγωγή του θύματος και δευτερευόντως με την θρησκεία του θύματος, την ταυτότητα φύλου, τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την αναπηρία.

Ενώ εντός του 2015, καταγράφηκαν πανελλαδικά από τις αρμόδιες Υπηρεσίες της Ελληνικής Αστυνομίας ογδόντα τέσσερα περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο, τα οποία και διερευνήθηκαν. Το τηλεφωνικό κέντρο δέχτηκε 1526 κλήσεις γενικού αστυνομικού ενδιαφέροντος, εκ των οποίων 27 κλήσεις αφορούσαν περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο, οι οποίες διερευνήθηκαν και σχηματίστηκαν δικογραφίες. Στη φόρμα καταγγελιών της ιστοσελίδας www.astynomia.gr για το έτος 2015, καταχωρήθηκαν συνολικά 100 καταγγελίες εκ των οποίων οι 98 αφορούσαν περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο (οι 86 από τις 98 καταγγελίες αφορούσαν το ίδιο περιστατικό) για τις οποίες εκδόθηκαν διαταγές, διερευνήθηκαν και σχηματίστηκαν δικογραφίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα παρακάτω συμπεράσματα είναι ενδεικτικά των τάσεων που επικρατούν όσον αφορά την ρατσιστική βία στην Ελλάδα καθώς στηρίζονται στις ετήσιες εκθέσεις που έχει δημοσιεύσει από το 2012 έως το 2015 το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας. Αφορούν το σύνολο της επικράτειας ωστόσο δεν μπορούν να θεωρηθούν πλήρως αντιπροσωπευτικά και να δώσουν την πλήρη εικόνα του ρατσιστικού φαινομένου για την χώρα μας λόγω μιας σειράς παραγόντων.

Πρώτων, υπάρχουν στοιχεία για περιορισμένο χρονικά διάστημα και αυτό εξαιτίας της απουσίας ενός επίσημου και αποτελεσματικού συστήματος καταγραφής πριν την δημιουργία του Δικτύου. Δεύτερον, η έλλειψη ενός συστήματος διασύνδεσης όλων των φορέων που κατέγραφαν περιστατικά ρατσιστικής βίας στο παρελθόν με δική τους πρωτοβουλία δεν μπορούσε να μας δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης. Τρίτον, ακόμα και μετά την δημιουργία του Δικτύου τα ευρήματά του, και η συγκριτική τους επισκόπηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δείχνουν σαφώς ότι τα ποσοστά καταγραφής παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σχέση με την υπάρχουσα κατάσταση. Τέταρτον, η γεωγραφικά περιορισμένη εμβέλεια των οργανώσεων που συμμετέχουν στο Δίκτυο και η συχνή δημοσιοποίηση περιστατικών σε άλλες περιοχές από αυτές όπου δραστηριοποιούνται οι συμμετέχοντες φορείς αποτελεί επίσης σημαντική ένδειξη ότι ο αριθμός καταγραφής περιστατικών από το Δίκτυο είναι πολύ μικρότερος του πραγματικού. Πέμπτον, η ύπαρξη φόβου ανάμεσα στα θύματα συχνά τα εμποδίζει να προσεγγίσουν ακόμα και τις οργανώσεις που παρέχουν στήριξη για να καταγγείλουν έστω και ανώνυμα τα περιστατικά σε αυτές, αλλά τέλος και η αντικειμενική αδυναμία των οργανώσεων να παρέχουν αποτελεσματική προστασία στα θύματα, αποτελούν παράγοντες που καταδεικνύουν ότι τα περιστατικά ρατσιστικής βίας δεν καταγράφονται από το Δίκτυο στο σύνολό τους. Παρ' όλα αυτά, μετά την ανάλυση των αποτελεσμάτων για το διάστημα 2012-2015 μπορούμε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα που είναι ενδεικτικά των τάσεων που επικρατούν, όπως αναφέραμε και νωρίτερα.

Όσο η πολιτεία θα εμβαθύνει στα ζητήματα διαχείρισης του εγκλήματος μίσους και της ρατσιστικής βίας, θα συνειδητοποιεί τα κενά και τις αδυναμίες των προηγούμενων ετών. Αρκεί να σημειωθεί ότι κατά την εκκίνηση, η κυρίαρχη θέση

της πολιτείας ήταν ότι δεν υπήρχε ρατσιστική βία. Στη συνέχεια και με την συνδρομή των στοιχείων που κατέγραψε το Δίκτυο, το κράτος απέδωσε τη ρατσιστική βία σε μεμονωμένες περιπτώσεις ατόμων. Η πραγματικότητα, όπως αυτή προέκυψε από τη δημοσιοποίηση και την καταγγελία περιστατικών, ανέτρεψε την θέση ότι η ρατσιστική βία προέρχεται από ομάδες ασύνδετες μεταξύ τους. Το μοτίβο των επιθέσεων που το Δίκτυο κατέγραψε και δημοσιοποίησε απέδειξε ότι οι δράστες δεν δρούσαν τυχαία και χωρίς συντονισμό. Όμως, ενώ αρκετά θετικά μέτρα έχουν ληφθεί ως αποτέλεσμα αυτής της συνειδητοποίησης, η πρακτική αναδεικνύει την αναγκαιότητα ειδικότερων μέτρων για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του εγκλήματος μίσους.

Ξεκινώντας από το πρώτο κιόλας έτος καταγραφής και δημοσιοποίησης επεισοδίων ρατσισμού παρατηρούμε τον μεγάλο αριθμό τους και συνειδητοποιούμε όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο. Μόνο το 2014 βλέπουμε να μειώνεται ο αριθμός εγκλημάτων ρατσισμού και αυτό λόγω μιας σειράς παραγόντων, όπως η διερεύνηση της δράσης της Χρυσής Αυγής μετά την δολοφονία του Παύλου Φύσσα και της υιοθέτησης, κατόπιν πολυετών θεσμικών παλινδρομήσεων του αντιρατσιστικού νόμου. Ωστόσο η ψευδαίσθηση πως η χώρα μας έχει αντιμετωπίσει επαρκώς το πρόβλημα της ρατσιστικής βίας έρχεται να καταργηθεί από την μεγάλη αύξηση των περιστατικών το 2015 έτος κατά το οποίο κορυφώνεται και η προσφυγική κρίση.

Ένα ακόμα πολύ σημαντικό συμπέρασμα που αντλούμε από την ανάλυσή μας είναι πως σε πολύ μεγάλο ποσοστό τα θύματα αναφέρουν ως λόγο της επίθεσης το γεγονός ότι ήταν αλλοδαποί, ειδικά τα πρώτα χρόνια, έτσι τα θύματα του ρατσισμού είναι κυρίως μετανάστες. Στην συνέχεια, στόχος γίνονται κατά πλειοψηφία άτομα ΛΟΑΤΚΙ γεγονός το οποίο μπορεί να οφείλεται κυρίως στην ενίσχυση της δυνατότητας των μελών του Δικτύου να καταγράφουν τέτοιες επιθέσεις, ενώ παλαιότερα ανάλογα περιστατικά δεν γίνονταν γνωστά, και τέλος μετά τις εξελίξεις με το προσφυγικό, και αντλώντας στοιχεία από την επικαιρότητα, βλέπουμε πως τα βέλη του ρατσισμού στην Ελλάδα στρέφονται προς τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες των νέο-αφιχθέντων προσφύγων την πιο πρόσφατη περίοδο.

Στο σημείο αυτό και με βάση τα όσα αναφέραμε πρέπει να σημειωθεί η ταύτιση της θεωρίας με τα αποτελέσματα των καταγραφών καθώς όπως είχαμε αναφέρει

νωρίτερα, από έρευνες, στο στόχαστρο των εκδηλώσεων του ρατσισμού, είτε ως απλών διακρίσεων είτε ως παρενοχλήσεων έως και άσκησης φυσικής βίας κατά προσώπων, παρότι ενδέχεται να περιέλθει οποιοσδήποτε φορέας «ετερότητας», στην Ελλάδα περισσότερο στοχοποιούνται μετανάστες και κυρίως όσοι δεν έχουν άδεια παραμονής («χωρίς χαρτιά»). Η δυσανεξία μεγάλων ομάδων του τοπικού πληθυσμού απέναντι στο φαινόμενο των εντατικών μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα τα τελευταία 20 χρόνια δεν οφείλεται στην απλή συνάντηση με το διαφορετικό, αλλά συνδέεται ευθέως μέσα στο χρόνο με τους όρους της αναγκαστικής λίγο πολύ αυτής συμβίωσης. Προφανώς ο αριθμός των μεταναστών ξεπέρασε την κρίσιμη μάζα που απαιτούνταν ώστε η ελληνική κοινωνία να περάσει από την ανεκτικότητα στην εκδήλωση ρατσιστικών φαινομένων (Σκόρδας, 2004; Τσιάκαλος, 2001).

Αναφορικά με την γεωγραφική διασπορά των επεισοδίων ρατσιστικής βίας, η πλειοψηφία τους έλαβαν χώρα στο νομό Αττικής, σε μεγάλα αστικά κέντρα και σε περιοχές κοντά στα σύνορα. Παρατηρούμε λοιπόν πως τα περισσότερα περιστατικά λαμβάνουν χώρα σε περιοχές που κυρίως συγκεντρώνονται και δραστηριοποιούνται μετανάστες και από όπου εισέρχεται μεγάλος αριθμός παράνομων μεταναστών. Είναι επίσης αξιοσημείωτη η διεύρυνση της δυνατότητας καταγραφής από το Δίκτυο σε ολόκληρη την επικράτεια τον τελευταίο κυρίως χρόνο καταγραφής. Στα σημεία εισόδου και προσωρινής διαμονής προσφύγων καταγράφηκαν το 2015 ορισμένα περιστατικά κατά νεοαφιχθέντων, από τα οποία δύναται να συναχθεί μη κατάλληλη διαχείριση ορισμένων περιπτώσεων από τις αρχές, αλλά δεν προκύπτει γενική κλιμάκωση της βίας κατά των νεοαφιχθέντων ή εξαιτίας της προσφυγικής κρίσης. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί για άλλη μια φορά η μεγάλη δυσκολία εντοπισμού και καταγραφής των περιστατικών αυτών.

Από την ανάλυση της φύσης των επιθέσεων βλέπουμε πως στην πλειοψηφία τους αφορούν σωματικές επιθέσεις, ενώ οι τύποι των εγκληματικών πράξεων είναι κυρίως βαριές σωματικές βλάβες, ενώ έχουν καταγραφεί έως και δολοφονίες. Αυτό είναι μια ένδειξη του βαθμού της βιαιότητας και του μίσους που πλέον σαφώς εκδηλώνεται κατά των αδύναμων μειονοτικών ομάδων στην χώρα μας.

Όσων αφορά τους δράστες των επιθέσεων κατά κύριο λόγο είναι Έλληνες, ανήκουν κατά πλειοψηφία στο ανδρικό φύλο και είναι νεαρά άτομα σε ηλικία. Αυτό όμως που αναδεικνύεται και πρέπει να αναφερθεί είναι πως σε μεγάλο ποσοστό οι θύτες

συνδέονται με εξτρεμιστικές ομάδες. Γεγονός που επαληθεύεται από αυτό που ειπώθηκε και νωρίτερα, πως η εκδήλωση ξενοφοβικών αισθημάτων τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη είναι αποτέλεσμα της ραγδαίας ανόδου και της επιρροής που ασκούν τα ακροδεξιά κόμματα και κινήματα (Παπαδημητρίου 2000).

Ειδική κατηγορία, επίσης, αποτελούν τα περιστατικά όπου συνδέεται η αστυνομική με τη ρατσιστική βία τα οποία δυστυχώς βλέπουμε να διατηρούνται με αμείωτο ρυθμό όλες τις χρονιές που εξετάζουμε. Παρά την πρόοδο στη διαχείριση του ρατσιστικού εγκλήματος, τουλάχιστον από το Τμήμα Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας στην Αθήνα, οι ένστολοι εξακολουθούν να καταφεύγουν σε πρακτικές ενδεικτικές της αδυναμίας εκπλήρωσης της υποχρέωσής τους έναντι της Πολιτείας να φέρουν σε πέρας το καθήκον τους χωρίς προκαταλήψεις. Κάποια περιστατικά είναι σοβαρότερα και αποδεικνύουν την ανάγκη εκπαίδευσης και διαρκούς εποπτείας των ατόμων που εμπλέκονται στη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών. Η αστυνομική βία, ως προς του μετανάστες ιδιαίτερα, θα μπορούσαμε να πούμε, και με βάση την θεωρία, πως γίνεται έκδηλη από την δεύτερη φάση την μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα (όπως την έχουμε χωρίσει) η οποία καθορίζεται από τον νόμο 1975/91 όπου πάρθηκαν δραστικότητα μέτρα και υλοποιήθηκαν εκτεταμένοι εσωτερικοί και εξωτερικοί έλεγχοι νομιμοποιώντας τον ρόλο της αστυνομίας ως κυρίαρχο μηχανισμό χωρίς όμως να επιτύχει την καταπολέμηση της παράνομης εισόδου μεταναστών στην Ελλάδα (Sitaropoulos 1992). Το γεγονός, λοιπόν πως από εκείνη την περίοδο η Ελληνική αστυνομία ήταν η μόνη υπηρεσία που ήταν αρμόδια για τον χειρισμό των θεμάτων αυτών, χωρίς την συμμετοχή κάποιου ανεξάρτητου ελεγκτικού σώματος, είτε κάποιας άλλης κυβερνητικής υπηρεσίας, ευνόησε την ανάπτυξη φαινομένων υπέρβασης εξουσίας.

Τα θύματα τα οποία ήρθαν σε επαφή με τα μέλη του Δικτύου στα πλαίσια της καταγραφής ήταν, για όλες τις χρονιές που εξετάζουμε, στην πλειοψηφία τους άντρες και νεαρά σε ηλικία άτομα, ενώ προέρχονταν από χώρες κυρίως της Αφρικής και της Ασίας. Αυξάνεται κατά πολύ το 2013 ο αριθμός των θυμάτων από το Μπαγκλαντές λόγω του περιστατικού της Νέας Μανωλάδας Ηλείας. Το οποίο πρωτοφανές επεισόδιο θα λέγαμε πως αποτελεί την κορωνίδα στην πολύχρονη ατιμωρησία φαινομένων απάνθρωπης εκμετάλλευσης εργατών γης στην περιοχή αυτή. Αυτό που κυρίως παρατηρούμε επίσης είναι πως η κατηγορία που δέχεται τις περισσότερες

επιθέσεις είναι αυτή των παράνομων μεταναστών, δηλαδή εκείνων που δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα ή είναι υπό το καθεστώς απέλασης. Το 2015 βλέπουμε πως για πολλά θύματα δεν προέκυψε νομικό καθεστώς κατά την καταγραφή αλλά αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί από την έξαρση των εισροών αλλοδαπών λόγω της προσφυγικής κρίσης.

Όσον αφορά την τάση των ρατσιστικών επιθέσεων ως προς τους πρόσφυγες σήμερα, αντλήσαμε πληροφορίες και από την επικαιρότητα καθώς η δυσκολία της επίσημης καταγραφής περιστατικών κατά του νεοαφιχθέντος πληθυσμού είναι τεράστια. Είδαμε πως αυξήθηκαν οι καταγραφές επιθέσεων κατά προσφύγων σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Σε σημαντικό αριθμό αυτών των επιθέσεων τα θύματα υπέστησαν σωματικές βλάβες, στοιχείο που φανερώνει την αντίθεση – αλλά και τη συνύπαρξη εντός της ίδιας κοινωνίας – της αλληλεγγύης που επιδεικνύει μεγάλο τμήμα του πληθυσμού στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης με τη βίαιη συμπεριφορά ενός άλλου τμήματος του πληθυσμού. Αποτελεί καθημερινό φαινόμενο οι πρόσφυγες και οι μετανάστες/-ριες να γίνονται στόχοι λεκτικών επιθέσεων με έντονα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να περιθωριοποιούνται περαιτέρω. Οι ξενοφοβικές τάσεις των ελλήνων τον τελευταίο καιρό γίνονται περισσότερο έκδηλες από την άρνηση ομάδων πληθυσμού στην συμμετοχή των παιδιών των προσφύγων στα ελληνικά σχολεία.

Τέλος, αναφορικά με την επίσημη καταγγελία στις αρμόδιες αρχές της χώρας και την κίνηση της ποινικής διαδικασίας, μόνο η μειοψηφία των θυμάτων ανέφερε ότι έχει προβεί σε σχετικές ενέργειες, όπως είδαμε από τις εκθέσεις. Προκειμένου λοιπόν, να καταπολεμήσει αποτελεσματικότερα τις επιθέσεις με ρατσιστικό κίνητρο, η Πολιτεία οφείλει να λάβει υπόψη ότι τα θύματα αδυνατούν να εμπιστευτούν την αστυνομία λόγω προηγούμενων κακών εμπειριών και στερεοτυπικών αντιδράσεων εκ μέρους μελών των σωμάτων ασφαλείας. Η Πολιτεία έχει υποχρέωση να διασφαλίσει την ουσιαστική πρόσβαση των θυμάτων στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές. Αυτό προϋποθέτει την κάλυψη βάσει επιχειρησιακού σχεδιασμού αναγκών υποστήριξης των θυμάτων όπως ακόμα λ.χ. η διερμηνεία σε όλα τα στάδια της διαδικασίας. Θα πρέπει να χτιστεί γέφυρα συνεργασίας μεταξύ της αστυνομίας και των μελών του Δικτύου ώστε τα θύματα να επωφελούνται από τις συνοδευτικές υπηρεσίες που προσφέρουν τα μέλη του Δικτύου και να διευκολύνεται η καταγγελία των περιστατικών στην αστυνομία.

Συμπερασματικά λοιπόν, από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι ο ρατσισμός είναι ένα φαινόμενο του οποίου η ύπαρξη επιτέλους αναγνωρίστηκε στην Ελλάδα και τα τελευταία χρόνια γίνεται προσπάθεια καταγραφής των φαινομένων ρατσιστικής βίας η οποία θα βοηθήσει στην μείωση των ρατσιστικών εγκλημάτων. Επαληθεύεται θα λέγαμε η θεωρία που υποστηρίζει πως ο ρατσισμός ως κοινωνική συμπεριφορά και πρακτική διαφέρει από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις μεταλλαγές της ιστορικής συγκυρίας και τους εκάστοτε σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει. Καθώς βλέπουμε πως αλλάζουν ανάλογα με την εποχή οι στόχοι, η ένταση, οι ομάδες που επιτίθεται, αλλά ο ρατσισμός υπάρχει πάντα, απλώς εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους. Ωστόσο, για την Ελλάδα, κύριος σταθερός στόχος ρατσισμού παραμένουν σχεδόν πάντα οι πρόσφυγες και οι μετανάστες γεγονός που αναδεικνύει την επιβεβλημένη αναθεώρηση των μεταναστευτικών πολιτικών. Τέλος θα λέγαμε πως είναι πολύ θετικό το γεγονός την αναγνώρισης του φαινομένου του ρατσισμού και της προσπάθειας αντιμετώπισής του, ωστόσο από την εξέταση των αποτελεσμάτων θα λέγαμε πως προβάλλεται επιτακτική η ανάγκη της λήψης περαιτέρω μέτρων τα οποία θα εξαλείψουν τη διακριτική συμπεριφορά σε βάρος των αδύναμων ομάδων, καθώς τα ισχύοντα δεν είναι επαρκή και δεν εφαρμόζονται όπως θα έπρεπε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Abiola Irele, εισαγωγή στο βιβλίο P.J. Hountondji, *African Philosophy: Myth and reality*, μετ. H. Evans, London 1983, 12.

Baldwin-Edwards M (1991) 'Immigration after 1992' *Policy and Politics* Vol.19(13) pp. 199-211 και E.V.Petracou (1993) 'Immigration policy in Northern and Southern regions of the EC with special reference to Britain and Greece' University of Warwick: M.A thesis.

Billig, Michael. 2002. Henri Tajfel's "Cognitive Aspects of Prejudice" and the Psychology of Bigotry. *British Journal of Social Psychology* 41:171–88.

Chr. M. Neugebauer, «The racism of Hegel and Kant. A sketch of the theoretical discussion»: Sage Philosophy. H. Odera Oruka, Nairobi, Kenya 1991, 247-57.

E. Rosemary McKeever, Richard Reed, Samuel Pehrson, Lesley Storey, J. Christopher Cohrs , *How Racist Violence Becomes a Virtue: An Application of Discourse Analysis*, Vol. 7 (1) 2013, pp. 108 – 120, *International Journal of Conflict and Violence*.

E. Balibar, Υπάρχει «νεορατσισμός»; Στο *Φυλή έθνος Τάξη*, μετ. Α. Ελεφαντή, Αθήνα 1991, 30-31.

Ethnic Prejudice and Discrimination in Europe», Andreas Zick και άλλοι, 2008

Eric Wolf, *Europe and the People without History*, Berkeley, Los Angeles, London 1982, 4-5

Eurobarometer survey on poverty and social exclusion, 2009 στο <http://ec.europa.eu/social/publications>

- Fundamental Rights Agency, “Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights”, Νοέμβριος 2012, σελ. 8-9.
- Mac Laughlin J. (1998): «Racism, ethnicity and multiculturalism in contemporary Europe: a review essay», *Political Geography*, 17(8):1013–1024
- Moch Leslie Page, 2003, *Moving Europeans Immigration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press
- Reicher, Steve, Haslam S. Alexander, and Rakshi Rath. 2008. Making a Virtue of Evil: A Five-Step Social Identity Model of the Development of Collective Hate. *Social and Personality Psychology Compass* 2:1313–44
- Regulation No 863/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 as regards that mechanism and regulating the tasks and powers of guest officers.
- Sahin-Dikmen, Alan Marsh et Melahat . Discrimination in Europe: Eurobarometer 57.0, Executive Summary. Brussels, Belgium: European Commission, Commissioner fo Employment and Social Affairs.2003
- Sitaropoulos N (1992) ‘The new legal framework of alien immigration in Greece: A Draconian contribution to Europe’s unification’ *Tolley’s Immigration and Nationality Law and Practice* Vol.6 (3) pp. 86-96

Ελληνική

- Α. Γκότοβος: Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής. ΥΠΕΠΘ/ΓΓΛΕ, Αθήνα 1996.
- Α. Παπαντωνίου, Πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα, όψεις εκκλησιαστική διακονίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, 2010.
- Αμίτσης, Γ. Και Λαζαρίδη, Γ., (2001) Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, Αθήνα : Παπαζήσης.

- Βεντούρα Λ., 2006 *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός
- Βούλγαρης Γ., Δώδος Δ., Καφετζής Π., Λυριντζής Χ., Μιχαλοπούλου Κ., Νικολακόπουλος Η., Σπουρδαλάκης Μ. και Τσουκαλάς Κ., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα Εμπειρικής Έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 5, σελ. 81-100.
- Baldwin-Edwards M. (2005), “Η Ενταξη των μεταναστών στην Αθήνα: Δείκτες ανάπτυξης και Στατιστικές Μέθοδοι Μέτρησης”, Παρατηρητήριο Μετανάστευσης στη Μεσόγειο UEHR, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Βασίλης Α. Πανταζής, *Αντιρατσιστική Εκπαίδευση*, 2015, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Βεϊκος Θ., 2002, *Η Ευρώπη και το έτερόν της, Ένας πρώιμος πολιτισμικός ρατσισμός στη νεώτερη Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία*.
- Γ. Τσιάκαλου, *Οδηγός αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 172-176.
- Γ. Τσιάκαλου, «Ελλάδα: Ξενοφοβία των αδύναμων και ρατσισμός των ισχυρών». Στο: Macedo, D. & Γούναρη, Π. (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση του ρατσισμού*. εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 376-379.
- Γ. Τσιάκαλου, *Απέναντι στα εργαστήρια του ρατσισμού*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2006, σσ. 92 - 97.
- Γαβρόγλου Σ. (2001): «Μετανάστευση και ακροδεξιά αντίδραση στην Ευρώπη. Συγκριτική Επισκόπηση» σελ. 71-114, στο Ναζάκης Χ, Χλέτσος Μ.: *Μετανάστες και Μετανάστευση*, Αθήνα: Πατάκη.
- Γαζάκης Α., Σύρρη Δ., Τάκης Α., *ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ*, Θεσσαλονίκη 2014, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ

- Γεωργούλας Σ. (2001), “Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της”, στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. Μετανάστες στην Ελλάδα, Αθήνα, σελ. 199-226.
- Δαμανάκης Μ. (2002), „Η Εκπαίδευση των Παλλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα“, Gutenberg, Αθήνα.
- Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, 1985: 25
- Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (πέμπτος κύκλος επιτήρησης)(2015), παρ. 74.
- Ενδεικτικά για θέματα ιθαγένειας, Τσάπογας Μ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, και Παύλου Μ., Χριστόπουλος Δ.,(επιμ.) 2004.
- Ζ. Παπαδημητρίου, Από το μύθο της ‘φυλής’ στη βαρβαρότητα του ρατσισμού, Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής, τ.36-37, Αθήνα 1995, σελ.33-38
- Ζ. Παπαδημητρίου (2000), Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός, εισαγωγή στο φυλετικό μίσος, Ιστορική, Κοινωνιολογική και Πολιτική Μελέτη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Θ. Λίποβατς, Η ψυχοπαθολογία του πολιτικού, Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σ. 235.
- Θεριανός, Κ. (2008), «Προγράμματα αντισταθμιστικής αγωγής για αλλοδαπούς/παλιννοστούντες μαθητές/τριες: Προοπτικές, όρια και δυνατότητες» στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η.Ν. Στεφάνου, Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), “Μετανάστευση στην Ελλάδα Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές Τόμος Β’”, Αθήνα: Εκδόσεις ΙΜΕΠΟ (196-209).
- Καλαμπάκου, Ε. (2008), «Η αρχή της μη διάκρισης ως βασική αρχή κοινωνικής ένταξης των μεταναστών» στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η.Ν. Στεφάνου, Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), Μετανάστευση στην Ελλάδα Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές Τόμος Β’, Αθήνα: Εκδόσεις ΙΜΕΠΟ (58-69).

- Κοτζαμάνη Α., Τζωρτζοπούλου Μ. (2008), «Η εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών – Διερεύνηση των προβλημάτων και της προοπτικής επίλυσής τους», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Κούρτοβικ Ι., 1994, «Το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα» στο Θεοδωροπούλου Χ., Συκιώτου Α. (επιμ.), Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Εστία, σ. 182-193.
- Κούρτοβικ Ι. (2001), “Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα”, στο Μαρβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. Μετανάστες στην Ελλάδα, Αθήνα, σελ. 163 – 198, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κωνσταντοπούλου Χ. (1999): «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου-Αλιμπραντή Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. : *Εμείς και οι «άλλοι»*, Αθήνα: τυπωθήτω/ ΕΚΚΕ.
- Λαφαζάνη Δ., “Νέα μετανάστευση προς την Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία. Όψεις ενός πρώτου απολογισμού”, 2003 Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., Αλβανοί Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Μαρβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. (2001), „Μετανάστες στην Ελλάδα“, Αθήνα.
- Μετανάστευσης Επίκαιρα Τεύχος 3 Οκτώβριος 2011, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και της Διασποράς
- Μοσχοπούλου Α., 2005, Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990-1999, Αθήνα – Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Νικολακοπούλου-Στεφάνου Ηρώ, Άρθρο: Μεικτές μεταναστευτικές ροές και ανθρώπινα δικαιώματα, Ειδικές Εκδόσεις: Η Καθημερινή (Αθήνα, Πέμπτη

27 Μαρτίου 2008, Έτος: 89ο , Αρ. Φύλλου: 26.835), The Economist, Τεύχος 49, Μάρτιος 2008, σ. 30.

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Η. (2008), «Ελληνικές και ευρωπαϊκές προτεραιότητες πολιτικής για τον έλεγχο της παράνομης μετανάστευσης», στο ΙΜΕΠΟ, Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές, εκδόσεις ΙΜΕΠΟ, Αθήνα 2008, Τόμος Α', σ.σ. 298-313.

Πανταζής Β. (2003), „Εκπαίδευση ενηλίκων ως παράγοντας της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ενοποίησης“, Πανεπιστήμιο, 7/2003, σ. 123-131.

Παπαδοπούλου Δ. (2006), “Μορφές κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Το παράδειγμα της Περιφέρειας Αττικής”, στο: Μπαγκαβός Χ., Παπαδοπούλου Δ., Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, Gutenberg, Αθήνα, σ. 291-353.

Παπαδημητρίου , Ζήσης Δ., 2000, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός : εισαγωγή στο φυλετικό μίσος : ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαδοπούλου Δ., Μπάγκαβος Χρ. (2003), “Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική Πολιτική”, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Μελέτες 15.

Παύλου Μ. (2007) «Ελλάδα, Ελλάδα Είμαστε τα Παιδιά σου! Προκλήσεις της Μετανάστευσης για το Κράτος και την Κοινωνία» στο: Η Μεταρρύθμιση της Μεταναστευτικής Πολιτικής, επιμ. Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ., εκδ. Παπαζήση, σελ. 293-325, Αθήνα.

Πετράκου Η. (2001), „Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία“, στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. Μετανάστες στην Ελλάδα, Αθήνα, pp. 31-56.

Πετρινιώτη Ξ., «Η Μετανάστευση προς την Ελλάδα, Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση», εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993.

Ρομπόλης Σ. (2007), “Η Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, Απολογισμοί και Προοπτικές”, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

- Σκόρδας, Α. (2004). Νεορατσισμός: Ιστορικές καταβολές και σύγχρονες εκφάνσεις. Αδημοσίευτη Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: Ελλάδα.
- Στρατουδάκη Χ. (2008), «Έρευνες για τους Μετανάστες στην Ελλάδα Ερευνητικές Εμμονές και Εκκρεμότητες», Αθήνα.
- Σταύρου Σ., 1992 «Ο νόμος 1975/91 για τον έλεγχο των αλλοδαπών, κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη», Νομικό Βήμα, τ. 40, σ. 959-968.
- Τζωρτζοπούλου Μ. (2002) “Η θέση των μεταναστών στην Ελλάδα” στο Μουρίκη Α., Ναούμη Μ., Παπαπέτρου Γ. (επιμ.) Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2001, ΕΚΚΕ - Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, σ. 33-47.
- Τριανταφυλλίδου 2010: οι χώρες της Νότιας Ευρώπης προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την μεταναστευτική εισροή αρχικά με σταδιακά προγράμματα νομιμοποίησης των παράτυπων μεταναστών και στη συνέχεια με προσπάθειες οικονομικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης.
- Τριανταφυλλίδου Α. (2005), “Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις” Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Αθήνα.
- Φακιολάς Ρ. (1999), “Κοινωνική Ασφάλιση στην Ελλάδα, Τάσεις: Ετήσια Έκδοση Ελληνική Οικονομία”, Αθήνα.
- Χαλιάπα, Α. (2009), «Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα, η προβληματική της δεύτερης γενιάς», Διδακτορική διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο τμήμα Γεωγραφίας.
- Χλέπας Ν. Σπυράκος Δ., “Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα”, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992

Διαδίκτυο:

Racism, discrimination, intolerance and extremism: learning from experiences in Greece and Hungary, European Union Agency for Fundamental Rights, 2013 (<http://bit.ly/1aZXqwO>).

Α. Παπαντωνίου, «Η Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών, η εικόνα του προβλήματος». Στο Β' Ιερατικό Συνέδριο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών με θέμα: Ποιμαντική των οικονομικών μεταναστών», Αθήνα 2003. Διαθέσιμο στο: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/ekthesi_athinas_2012.pdf, σσ. 13- 15.

Ειδική Συνοδική Επιτροπή Μεταναστών, Προσφύγων και Παλιννοστούντων, Έκθεση για την κατάσταση στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, 2012 Διαθέσιμο στο: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/ekthesi_athinas_2012.pdf, σσ. 13- 15.

Επιχείρηση σκούπα, άρθρο στην ελευθεροτυπία, Μαρνέλλος Ι., Κ. Κυριακόπουλος. στην ιστοσελίδα: <http://archive.enet.gr/1999/05/30/online/keimena/fpage/fpage.htm>

Ζωγραφάκης Σ., Κασίμης Χ., Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο Σταύρος <http://www.hba.gr/5Ekdosis/UplPDFs/sylltomos14/381-396%20Zografakis%202014.pdf>

ΕΣΥΕ, Στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού 2011, www.statistics.gr.

Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής, ΙΜΕΠΟ, www.imepo.gr

Μετανάστευση και εκπαίδευση στην Ελλάδα, άρθρο με τίτλο: Μετανάστευση και Εκπαίδευση στην Ελλάδα των Ηλέκτρα Πετράκου και Γιώτα Ξανθάκου. στην ιστοσελίδα: http://emmedia.pspa.uoa.gr/publications/articles/assets/migration_education. Αναζήτηση στον δικτυακό τόπο: <http://www.google.com.gr>

Μετανάστες και κοινωνική ενσωμάτωση, Σχολική Βιβλιοθήκη, Χαραμής Παύλος, 2004, «Μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός, ο ρόλος του σχολείου».

στην ιστοσελίδα: <http://3gym-kerats.att.sch.gr/library/spip.php?article19>.

Αναζήτηση στον δικτυακό τόπο: <http://www.google.com.gr>.

Μετανάστες στην Ελλάδα, άρθρο - Πανταζής Β. (2007), «Μετανάστες στην Ελλάδα», Μετανάστευση – Ένταξη των μεταναστών, Βόλος, στην ιστοσελίδα: <http://www.1169.syzefxis.gov.gr/syn/7/pantazis.doc>. Αναζήτηση στον δικτυακό τόπο: <http://www.google.com.gr>

Σελιάι, Λ. (2006). Υπάρχει ρατσισμός στην ελληνική κοινωνία? Διαδικτυακό περιοδικό για μετα-νάστες, Ελληνοαλβανικός Σύνδεσμος Φιλίας “Σωκράτης”. Retrieved January 17, 2007, from http://www.diavtirio.net/diavat//e107_plugins/content/content.php?content.135

Συνήγορος του Πολίτη, www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs_01/8635_5_Egkyklios8-2010.pdf

Τσιάκαλος, Γ. (2001). Ρατσισμός και «ξеноφοβία» στον ελληνικό δημόσιο λόγο – Μερικές διαπιστώσεις. Retrieved 17/01/2008 from http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/pr_25_11_01.doc.

Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, www.unhcr.gr/Articles/lawcodificationfinal.doc.

<http://www.protothema.gr/greece/article/610754/mat-me-himika-kata-politon-sti-hiogia-tous-prosfuges/>

<http://www.cnn.gr/news/ellada/story/63224/proanakrisi-gia-to-rolo-tis-astynomias-sto-epeisodio-me-ton-lago>

<http://www.alfavita.gr/arhron/koinonia/oraiokastro-ena-akomi-epeisodio-sto-sirial-toy-ratsismoy-ypo-ton-gavotsi>

http://www.ytp.gr/asylo.php?option=ozo_content&perform=view&id=3474&Itemid=465&lang

<http://ggae.bee.gr/palinnostisi/services1.el.asp>

http://www.huffingtonpost.gr/2016/05/30/politiki-xarths-eunikismou-eyrwpi-xwres-kommata-pososta_n_10202906.html

<http://rvrn.org/category/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B5%CF%82%CE%B5%CE%BA%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/>